

2016 ж. қантар, №1 (41)
Журнал 2005 ж. қантардан бастап шығады
Жылына төрт рет шығады

Құрылтайшы: Қостанай мемлекеттік педагогикалық институт

Бас редактор: Қ.М. Баймырзаев,
география ғылымдарының докторы, профессор

Бас редактордың орынбасары: Е.А. Әбіл,
тарих ғылымдарының докторы, профессор

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Бережнова Е.В., педагогика ғылымдарының докторы, ММХҚИ, Ресей
Амирова Б.А., психология ғылымдарының докторы, Е.А. Букетов атын. ҚарМУ, Қазақстан
Елагина В.С., педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ЧелМПУ, Ресей
Рудик Г.А., педагогика ғылымдарының докторы, профессор, PhD д-ы, «Шекарасыз заманауи білім беру» орталығының директоры, Монреаль қ., Канада
Катцнер Т., Батыс Вирджиния Университетінің профессоры, PhD докторы, АҚШ
Кайе Ж., философия ғылымдарының докторы, Виа Домисия Университетінің профессоры, Перпиньян қ., Франция
А. Күзембайұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚМПИ
Брагина Т.М., биология ғылымдарының докторы, профессор, ҚМПИ
Важев В.В., химия ғылымдарының докторы, профессор, ҚМПИ
Қуанышбаев С.Б., география ғылымдарының докторы, АМПИ
Сивохин И.П., педагогика ғылымдарының докторы, ҚМПИ
Ахметов Т.А., педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, ҚМПИ
Төлеген М.Ә., (PhD) философия докторы, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, ҚМПИ

Нөмірдің жауапты редакторы:

Б.Ш. Баймұхамбетова, (PhD) философия докторы

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Федоров А.И., педагогика ғылымдарының кандидаты
Орал мемлекеттік дене шынықтыру университеті, Ресей
Утегенова Б.М., педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, ҚМПИ
Кудрицкая М.И., педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚМПИ
Смазлий Т.И., педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚМПИ
Қонысбаева Д.Т., биология ғылымдарының кандидаты, доценті, ҚМПИ
Брагин Е.А., биология ғылымдарының кандидаты, ҚМПИ
Демисенов Б.Н., физика-математика ғылымдарының кандидаты, ҚМПИ
Наурызбаева Э.К., тарих ғылымдарының кандидаты, ҚМПИ
Әлібек Т.К., тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, ҚМПИ
Огиенко Н.А., педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚМПИ
Есіркепова К.К., филология ғылымдарының кандидаты, доцент, ҚМПИ

Тіркеу туралы куәлік №8786-Ж
Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен
19.11.2007 берілген.
Жазылу бойынша индексі 74081

Редакцияның мекен-жайы:
110000, Қостанай қ., Таран к., 118
(редакциялық-баспа бөлімі)
Тел. (7142) 53-34-71

№1 (41), январь 2016 г.
Издается с января 2005 года
Выходит 4 раза в год

Учредитель: *Костанайский государственный педагогический институт*

Главный редактор: *К.М. Баймырзаев*,
доктор географических наук, профессор

Заместитель главного редактора: *Е.А. Абиль*,
доктор исторических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Бережнова Е.В., доктор педагогических наук, МГИМО, Россия
Амирова Б.А., доктор психологических наук, КарГУ им. Е.А. Букетова, Казахстан
Елагина В.С., доктор педагогических наук, профессор, ЧелГПУ, Россия
Рудик Г.А., доктор педагогических наук, профессор, д-р PhD, директор Центра Современной педагогики «Обучение без границ», г. Монреаль, Канада
Катицнер Т., доктор PhD, профессор Университета Западной Вирджинии, США
Кайе Ж., доктор философских наук, профессор, Университет Виа Домисия, г. Перпиньян, Франция
А. Кузембайулы, доктор исторических наук, профессор, КГПИ
Брагина Т.М., доктор биологических наук, профессор, КГПИ
Важев В.В., доктор химических наук, профессор, КГПИ
Куанышбаев С.Б., доктор географических наук, АГПИ
Сивохин И.П., доктор педагогических наук, КГПИ
Ахметов Т.А., кандидат педагогических наук, доцент, КГПИ
Төлеген М.Ә., доктор философии (PhD), кандидат юридических наук, доцент, КГПИ

Ответственный редактор номера:
Б.Ш. Баймухамбетова, доктор философии (PhD)

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Федоров А.И., кандидат педагогических наук, Урал. ГУ физической культуры, Россия
Утеганова Б.М., кандидат педагогических наук, доцент, КГПИ
Кудрицкая М.И., кандидат педагогических наук, КГПИ
Смаглий Т.И., кандидат педагогических наук, КГПИ
Коньсбаева Д.Т., кандидат биологических наук, доцент, КГПИ
Брагин Е.А., кандидат биологических наук, КГПИ
Демисенов Б.Н., кандидат физико-математических наук, КГПИ
Наурызбаева Э.К., кандидат исторических наук, КГПИ
Алибек Т.К., кандидат исторических наук, доцент, КГПИ
Огиенко Н.А., кандидат педагогических наук, КГПИ
Есиркепова К.К., кандидат филологических наук, доцент, КГПИ

Свидетельство о регистрации № 8786-Ж
выдано Министерством культуры и информации Республики Казахстан
19 ноября 2007 года.
Подписной индекс 74081

Адрес редакции:
110000, г. Костанай, ул.Тарана, 118
(редакционно-издательский отдел)
Тел. (7142) 53-34-71

УДК 06.39.02

РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН В МЕЖДУНАРОДНОМ РЕЙТИНГЕ

Антаев Ж.Т.,
магистр экономических наук,
старший преподаватель,
КГПИ, г. Костанай, Казахстан

Аннотация

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының халықаралық рейтинг бойынша алатын орны мен бәсекеге қабілеттілігі қарастырылған. Ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі-бұл қалалық, облыстық, аймақтық кәсіпорындар мен өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігі сәйкесінше, аймақтағы кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілік деңгейі экономикалық өсу жолдарының артуына ықпал етеді.

Аннотация

В данной статье рассматривается конкурентоспособность экономики Казахстана и международный рейтинг занимаемого места. Поскольку конкурентоспособность национальной экономики – это суммарная конкурентоспособность ее предприятий, товаропроизводителей, территорий, городов, регионов, соответственно, одним из путей экономического роста является стимулирование повышения конкурентоспособности на уровне отдельного предприятия, отрасли, региона.

Abstract

This article discusses the competitiveness of Kazakhstan's economy, and the international rating of occupied space. Since the competitiveness of the national economy - a total competitiveness of its enterprises, producers, territories, cities, regions, respectively, one of the ways of economic growth is to stimulate the increase of competitiveness at the enterprise level, the industry of the region.

Түйінді сөздер: бәсекеге қабілеттілік, нәтиже, тиімділік, инфрақұрылым, инвестиция, көрсеткіш, деңгей.

Ключевые слова: конкурентоспособность, результат, эффективность, инфраструктура, инвестиция, показатель, уровень.

Key words: competitiveness, results, efficiency, infrastructure, investment, index level.

1. Введение.

Из имеющегося достаточно широкого круга трактовок понятия конкурентоспособности наиболее близким нам является определение Нурмухановой Г.Ж., которая под конкурентоспособностью национальной экономики понимает способность экономики в условиях эффективной конкурентной среды использовать свои возможности для неуклонного повышения собственного экономического и инновационного потенциала, обеспечивая при этом высокое качество жизни населения (Нурмуханова Г.Ж., 2008, С. 12). Конкурентоспособность национальной экономики – это категория мировой экономики, и произвести ее оценку для отдельно взятой страны невозможно без оценки межстрановых сопоставлений конкурентоспособности.

По словам главы государства Республики Казахстан, «новой задачей является стремление страны войти в первые 50 конкурентоспособных государств мира, а также в 20 самых развитых стран мира» (Послание Президента Н.А.Назарбаева, 2006). Решение подобного рода задачи заключается не в формальном занятии определенного ранга Казахстаном в рейтинге конкурентоспособности, а в достижении уровня мировых стандартов по широкому спектру направлений жизни казахстанского общества.

2. Материалы и методы.

Методологической основой исследования являются собственные наблюдения, диалектический метод, системный подход к анализу рассматриваемых фактов и явлений.

Вопросы международной конкурентоспособности стран всегда вызывали практический интерес со стороны международных организаций, органов государственной власти ряда стран и т.д. В конце 1980-х – начале 1990-х годов был создан ряд национальных и наднациональных органов по этим вопросам, например: Совет по политике конкурентоспособности США, Консультативная группа по конкурентоспособности при Европейской комиссии. Более того, начиная с 1990-х годов проводятся международные сопоставления стран по их конкурентоспособности. Такие сопоставления проводят, в частности, Международный институт развития менеджмента (IMD – International Institute of Management and Development) и Всемирный экономический форум (WEF – World Economic Forum), которые ежегодно готовят доклады по мировой конкурентоспособности национальных экономик стран, количество которых с каждым годом растет. Результатом таких сопоставлений являются рейтинги стран по конкурентоспособности их национальных экономик. Кроме того, для каждой страны составляется так называемый национальный баланс конкурентоспособности, в левой части которого представлены показатели, являющиеся с точки зрения разработчиков данных рейтингов конкурентными преимуществами страны, в правой части – показатели, относимые к конкурентным слабостям. Главной целью разработки критериев определения уровня конкурентоспособности конкретной экономики и присвоения ей соответствующего рейтинга являются оценка уровня развития национальной экономики, выявление ее слабых и сильных сторон (конкурентных преимуществ). В целом, рассматривая аспекты конкурентоспособности, необходимо принимать во внимание тот факт, что Казахстан сегодня обладает целым рядом конкурентных преимуществ относительно других стран. Это богатые природные минерально-сырьевые ресурсы и благоприятное геостратегическое место расположение, а также макроэкономическая сбалансированность, высокий приток капитала, содействие бизнес инициативам и политическая стабильность. К наиболее весомым сравнительным экономическим преимуществам Казахстана относится наличие крупных запасов полезных ископаемых. Опираясь на это преимущество, республика преодолела кризис в национальной экономике, провела ряд важнейших экономических реформ и обеспечила экономический рост.

3. Результаты.

По результатам рейтинга, Казахстан занял 51 место со средним баллом 4,4, улучшив свои позиции по сравнению с прошлым годом на 21 позицию (в рейтинге 2011-2012 – 72 место). При этом Казахстан переместился в группу стран с более высоким уровнем развития, в которых большую роль в развитии играют факторы эффективности и инновационного развития.

В декабре 2012 года после того, как Казахстан вошел в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира, Глава государства Нурсултан Назарбаев поставил новую задачу – в ближайшее время войти в список 30-ти динамично развивающихся государств.

Реализуемые в пятилетний период меры по вхождению в 50-ку положительно сказались на основных макроэкономических показателях Казахстана. Данные результаты были отмечены и в рейтинге конкурентоспособности за 2012 год. Рост показателей в 2012 году произошел по следующим факторам: качество институтов, уровень развития инфраструктуры, эффективность рынка товаров и услуг, технологическая готовность.

В целом, для достижения стратегической задачи как вхождение в число 50 конкурентоспособных стран, Правительством и бизнесом страны была проделана огромная работа. Продолжение реформ в обозначенных направлениях и правильность выбранного курса подтверждаются укреплением позиций Казахстана. В 2013-2014 году Казахстан поднялся на одну позицию во всемирном рейтинге конкурентоспособности, расположившись на 50-м месте. В текущем году страна обладает преимуществами в гибком и эффективном рынке

труда (15-е место) и стабильной макроэкономической среде (23-е), в то время как многие страны пытаются выживать в этих сферах.

Основными проблемами Казахстана являются минздрав и система начального образования (97-е место), отсутствие опыта в бизнес-среде (94-е) и его низкие инновации (84-е). При этом самыми проблематичными факторами при ведении бизнеса эксперты ВЭФ обозначили коррупцию, низкий уровень образования рабочей силы, бюрократию, доступность финансирования и налоговое администрирование. В Глобальном индексе конкурентоспособности Всемирного экономического форума Казахстан по итогам 2013 года находится на 50-м месте из 148 стран.

Сегодня Казахстан занимает переходную позицию от второй стадии эффективного развития к высшей, третьей, стадии инновационного развития, где более высокий удельный вес придается факторам эффективности и инновационного развития.

По результатам рейтинга Всемирного банка Doing Business Казахстан занял 50-е место среди 189 стран, улучшив свои позиции на 3 пункта.

Улучшение позиций Казахстана в рейтинге произошло за счет сокращения времени регистрации компаний в центрах обслуживания населения, а также благодаря внедрению ускоренной процедуры регистрации собственности.

Казахстан также вошел в двадцатку лидеров по регистрации собственности и уровню налогообложения. В рейтинге мировой конкурентоспособности Международного института развития менеджмента (IMD) Казахстан занял 34-е место среди 60 стран, незначительно снизив свои позиции на 2 пункта.

Казахстан занял 69-е место из 186 стран мира, снизив свои позиции на 1 ступень. Республика входит в группу стран с высоким уровнем человеческого развития.

Занимая 140-е место среди 177 стран, Казахстан ухудшил свою позицию в Индексе восприятия коррупции Transparency International на 7 пунктов.

Снижение позиций связано как с падением оценки страны на 2 балла по сравнению с прошлым годом, так и с изменением методики расчета Индекса восприятия коррупции в 2013 году для более полного отражения в динамике изменений ситуации с коррупцией в оцениваемых странах.

В Индексе экономической свободы Heritage Foundation наблюдается улучшение позиций Казахстана на 1 пункт – 67-е место из 185 стран.

Основную роль в улучшении сыграли показатели «Свобода предпринимательства» (54-е место, улучшение на 11 позиций), «Монетарная свобода» (113-е место, улучшение на 15 позиций) и «Свобода инвестиций» (132-е место, улучшение на 8 позиций).

В данном рейтинге учитывается уровень развития институтов, инфраструктуры, образования, здравоохранения, инноваций, технологий, внешней торговли, конкурентоспособности компаний, рынка труда, финансового рынка, рынка товаров и услуг, а также макроэкономическая ситуация.

Наиболее важными факторами роста конкурентоспособности Казахстана являются рост доли частного сектора в ВВП и создании новых рабочих мест, внедрение инноваций, разработка политики, направленной на поддержку конкуренции на рынке, совершенствование институциональной системы, рост производительности труда, привлечение прямых иностранных и внутренних инвестиций, расширение внутреннего и внешнего рынка.

В 2014 году Казахстан улучшил позиции в рейтинге инноваций и индексе восприятия коррупции, однако ухудшил показатели в рейтинге процветания и свободы слова.

Международное рейтинговое агентство Standard & Poor's – одно из влиятельных агентств, занимающихся аналитическими исследованиями на финансовом рынке, – пересмотрело прогноз рейтинга экономики Казахстана, изменив его со «стабильного» на «негативный». Агентство снизило прогноз роста валового внутреннего продукта на 4,5 процента. Аналитики агентства объяснили это замедлением темпов роста ВВП на душу населения. Казахстанские эксперты изменение прогноза связывают с интеграцией Казахстана с Россией

в рамках ЕАЭС. Низкий уровень инновационного развития остается одной из ключевых проблем Казахстана.

Казахстан опустился на одну степень в ежегодном рейтинге Doing Business-2015 Всемирного банка (ВБ) и Международной финансовой корпорации (IFC) и занял 77 место, между Вануату и Вьетнамом, свидетельствуют данные доклада международных организаций. Согласно докладу, за год Казахстан улучшил ситуацию по такому критерию как «Регистрация собственности» (14-е место в рейтинге, +4 позиции), «Международная торговля» (185-е место, +1 пункт), «Обеспечение исполнения контрактов» (30-е место, +5 пунктов) и «Разрешение неплатежеспособности» (63-е место, +19 пунктов), передает ИА Новости-Казахстан. Между тем страна ухудшила позиции по ряду таких критериев, как, например, «Регистрация предприятий» (55-е место, -2 пункта), «Получение разрешений на строительство» (154-е место, -2 пункта), «Подключение к электрическим сетям» (97-е место, -5 пунктов), «Получение кредитов» (71-е место, -4 пункта), «Защита миноритарных акционеров» (25-е место, -4 пункта) и «Налогообложение» (17-е место, -1 пункт).

Доклад «Ведение бизнеса» составляется уже 12 раз и охватывает 189 стран. Он исследует нормы регулирования, способствующие или препятствующие развитию бизнеса в течение всего цикла их деятельности, включая создание предприятия, ведение бизнеса, осуществление внешнеторговой деятельности, уплату налогов, а также уровень защиты прав инвесторов. Возглавляет мировой рейтинг по созданию наиболее благоприятных условий для ведения бизнеса девятый год подряд Сингапур. Кроме него в десятку лидеров рейтинга вошли: Новая Зеландия, Гонконг, Дания, Южная Корея, Норвегия, США, Великобритания, Финляндия и Австралия. Из стран постсоветского пространства лидирующую позицию сохраняет Грузия (15 место), затем идет Эстония (17 место), Латвия (23 место), Литва (24 место), Армения (45 место), Белоруссия (57 место), Россия (62 место), Молдавия (63 место), Ниже Казахстана в рейтинге располагаются Азербайджан (80 место), Украина (96 место), Киргизия (102 место) и Таджикистан (166 место).

В целях вхождения Республики Казахстан в число стран с высоким уровнем доходов и повышения уровня благосостояния граждан, согласно Прогнозу социально-экономического развития Республики Казахстан на 2012-2016 годы, ВВП на душу населения 2015 года превысит 15 тыс. долл. США, что может соответствовать переходной стадии от эффективно-го к инновационному развитию, где вклад инноваций будет занимать порядка 20% удельного веса всего Глобального индекса конкурентоспособности, а к началу 2016 года ожидаемый размер ВВП будет доведен до 18 тыс. долл. США и будет соответствовать стадии инновационного развития с соответствующим удельным весом инноваций – 30% (*Прогноз социально-экономического развития РК 2011.*). В совокупности это должно переместить Казахстан в более «продвинутое» стадии развития, где фактор инновационного развития значительно усилит свое влияние на показатели конкурентоспособности страны, вплоть до 30%. Таким образом, без развития сильных инновационных позиций Казахстан столкнется с неуклонным падением своего рейтинга.

4. Выводы.

В целом, подводя итог рейтинговой оценке конкурентоспособности Казахстана в мировой экономике, нужно отметить, что в результате постановки на системную основу работы по осуществлению генеральной оценки достигнутого уровня конкурентоспособности, а также работы в данном направлении государственных институтов и частного сектора, должна быть сформирована собственная, отечественная методика оценки конкурентоспособности Казахстана, учитывающая особенности и факторы развития республики в контексте перспективы и ожидаемых темпов развития других стран.

Список литературы

- Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Наука, 1993.
Сэй Ж.Б. Трактат политической экономии. Пер.Е.Н.Каменецкой. – М., 1996.

Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе: пер. с англ. – М., 1994.

Коршунова Г.В. Структурные основы конкурентоспособности // Экономический анализ: теория и практика. – №8. – 2006.

Марковская Е.Н. Производительность труда как ключевой фактор успеха многоуровневой конкурентоспособности // Экономический анализ: теория и практика – №6. – 2005.

Послание Президента Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Казахстан на пороге нового рывка вперед в своем развитии». Стратегия вхождения Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира. Март 2006 г.

Нурмуханова Г.Ж. Формирование конкурентоспособной экономики Республики Казахстан: методологические подходы, проблемы и перспективы развития (на примере промышленности) // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук по спец. 08.00.05. – Алматы, 2008. – С. 12.

Прогноз социально-экономического развития Республики Казахстан на 2012-2016 годы. Одобрено на заседании Правительства Республики Казахстан (протокол № 30 от «27» августа 2011 года).

УДК: 37

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ КАЗАХСКОЙ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ В РЕШЕНИИ ЗАДАЧ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ

Арсеева С.Б.,
старший преподаватель,
КГПИ, г. Костанай
Кусаинова А.Т.,
учитель русского языка
и литературы, СШ № 19, г. Рудный

Аннотация

Мақалада болашақ жастарды халық педагогикасының бай, маңызды салт-дәстүрімен және тәжірибесімен тәрбиелеу қарастырылған. Осыған сәйкес Қазақстан жаңа ұлттық саясаты білім аясында қазіргі жоғары мектептің негізгі бір бағыты ретінде болашақ жастарды халықтың мәдени дәстүрінде тәрбиелеу керектігін анықтап отыр. Сондықтан, педагогикалық мектеп алдында болашақ мұғалімдерді этномәдени субъектісі ретінде дайындау – ұлттық мәдениет жаршысы, ұлттық таным, адамзаттық рухани құндылықтарға бағытталған, ұлттық және әлем мәдениеті жүйесіне қосыла алатын, яғни этнопедагогиканың мақсаты мен міндетін жүзеге асыра алатын, этнопедагогиканың іс – әрекетінің әдістерін, түрін, тәсілдерін меңгере алатын ұстаздарды дайындау.

Аннотация

В данной статье рассматривается народная педагогика с ее богатейшими прогрессивными традициями и опытом воспитания подрастающего поколения. В соответствии с этим новая национальная политика Казахстана в области образования определила одним из приоритетных направлений современной высшей школы – воспитание подрастающего поколения на лучших культурных традициях народа. Следовательно, перед педагогической школой ставится задача подготовки будущего учителя как субъекта этнокультуры – носителя национальной культуры, национального самосознания, ориентированного на общечеловеческие духовные ценности, способного интегрироваться в систему национальной и мировой культур, т.е. подготовленного к реализации целей и задач этновоспитания, владеющего методами, формами, приемами этнопедагогической деятельности.

Abstract

This article discusses folk pedagogy, with its rich progressive tradition and experience of educating the younger generation. In accordance with this new national policy of Kazakhstan in the field of education has determined one of the priority directions in modern higher education - to educate the younger generation on the best cultural traditions of the people. Therefore, before teaching school the task of training of future teacher as the subject of ethnic culture carrier of national culture, national identity, based on universal spiritual values, able to integrate into national and world cultures, i.e. prepared to implement the goals and objectives of Atomoxetine, command the methods, forms, methods of ethnopedagogical activity.

Түйінді сөздер: халықтық педагогика, этнопедагогика, тәрбие, мәдениет, жасөспірім, тұлғаның рухани байлығы.

Ключевые слова: народная педагогика, этнопедагогика, воспитание, культура, подрастающее поколение, духовное обогащение личности.

Keywords: folk pedagogy, ethnopedagogy, education, culture, the younger generation, the spiritual enrichment of the individual.

Сложные и противоречивые условия нашего общества негативно влияют на нравственно-эстетическое становление личности школьников, формирование их нравственно-эстетической культуры. Современная социокультурная среда характеризуется «нашествием» зарубежных и отечественных культурно-потребительских ценностей, пропагандируемым по всем средствам массовой информации. Такого рода «массовое искусство» несколько не способствует духовному обогащению личности, а формирует ложные представления об эстетическом вкусе, идеале, способствует становлению шаблонного типа человека, не способного к восприятию истинных культурных ценностей.

Ситуация усугубляется тем, что у студентов отсутствует прочный культурно-этнический базис, выстроенный на знании, уважении и сохранении народных традиций, духовно-нравственных ценностей, культурного наследия своего народа – того самого стержня, имеющего основополагающее значение в духовно-нравственном формировании личности.

Изменившаяся политическая и социально-экономическая ситуация в Казахстане ставит задачу гуманизации образования, поиска нравственно-эстетического ориентира, который мог бы стать опорой в духовном становлении общества. Этим ориентиром может и должна стать народная педагогика с ее богатейшими прогрессивными традициями и опытом воспитания подрастающего поколения.

В соответствии с этим новая национальная политика Казахстана в области образования определила одним из приоритетных направлений современной высшей школы – воспитание подрастающего поколения на лучших культурных традициях народа.

Следовательно, перед педагогической школой ставится задача подготовки будущего учителя как субъекта этнокультуры – носителя национальной культуры, национального самосознания, ориентированного на общечеловеческие духовные ценности, способного интегрироваться в систему национальной и мировой культур, т.е. подготовленного к реализации целей и задач этновоспитания, владеющего методами, формами, приемами этнопедагогической деятельности. Потому как воспитать в студенте духовно богатую, эстетически культурную личность способен лишь тот учитель, который сам является человеком высокой духовной и эстетической культуры.

Задачей музыкально-педагогических факультетов вузов является осмысление эстетических ценностей, содержащихся в средствах казахской народной педагогики, в частности народно-музыкальном творчестве, сохранение лучших культурных традиций.

Необходимо дать студентам ощущение своей сопричастности к духовным ценностям своего народа, которое они, в свою очередь, должны сделать достоянием подрастающего поколения. Добиться этого можно лишь в процессе приобщения их к культурным народным традициям, который должен носить системный характер, закрепленный в специальных предметах, в разнообразных видах учебной и внеучебной деятельности. Освоение казахского

народно-музыкального творчества способствует формированию эстетических взглядов, идеалов, чувств, переживаний, потребностей будущих учителей, что дает возможности для совершенствования практических умений, навыков и профессионального мастерства.

Казахское народно-музыкальное творчество тесно связано с жизнью и бытом казахского народа. В песнях, кюях, айтысах, терме и толгау воспевались исторические события, подвиги батыров в борьбе с иноземными захватчиками, высокие нравственные чувства, радости и горести повседневного бытия и т.д. Они содержат эстетические взгляды, морально-нравственные нормы народа, и в них наиболее полно отражена сущность всех сфер жизни казахского народа. Поэтому возникает острая необходимость этнопедагогической подготовки будущих учителей к использованию огромных педагогических возможностей богатого культурного наследия народа для формирования эстетических вкусов, идеала, нравственных, духовных, гуманных качеств у подрастающего поколения.

Появление в Казахстане ряда новых школьных программ по музыке, составленных на основе народного воспитания, в частности, народно-музыкального творчества, было обусловлено новым концептуальным подходом к содержанию системы образования.

С середины 80-х годов начинается период обновления содержания программ по музыке для общеобразовательных школ страны. На основе программы Д.Б.Кабалевского был создан ее адаптированный вариант для казахских школ. Разработчики наряду с произведениями мировой классики включили в программу произведения казахского народно-музыкального творчества. Как видно из содержания программы, музыкальные материалы были тщательно отобраны с учетом их художественной ценности и педагогической целесообразности. Появление этой программы на образовательной арене означало собой новый подход к проблемам музыкального образования и воспитания детей национальных школ.

Середина 90-х годов ознаменовалась появлением различных альтернативных программ. Программа «Елим-ай» для начальной школы, созданная авторским коллективом под руководством М.Х.Балтабаева, стала новой вехой в музыкальном воспитании детей в Казахстане. Ведущие идеи программы определены названиями тем четвертей: «Сарыарка», «Тулпар», «Акку», «Елим-ай». Цель программы – формирование музыкально-эстетической культуры личности школьников средствами традиционной художественной культуры казахского народа. Новизна заключается в обучении детей интегрированным использованием народно-песенного, народно-инструментального, народно-танцевального, народно-словесного и народного декоративно-прикладного искусств на уроках, направленных на освоение культурного наследия своего народа.

Программа «Мурагер» для казахской начальной школы, составленная авторским коллективом под руководством А.И.Райымбергенова, ставит своей целью воспитание детей, способных любить свою Родину, стать наследниками национальной духовной культуры, изучить и освоить традиции и обычаи, искусство своего народа. Новизна программы заключается в обучении детей игре на домбре, используя методы устной народной традиции обучения.

Целью ныне функционирующей типовой программы для начальных классов, разработанной авторским коллективом под руководством Ш.Б.Кульмановой, является воспитание средствами народной музыки развитой личности школьника, патриота своей Родины, любящей и воспринимающей народную музыку как отражение жизни, истории, традиций и обычаев казахского народа, уважающей искусство других народов, почитающей классическую музыку. Содержание программы объединяется одной общей темой: «Ән-күй – халық қазынасы» («Песни и кюи – сокровища народа») и основывается на таких основных жанрах народного творчества как песня, кюи, терме, толгау, айтыс, жыр.

В целом, можно отметить, что каждая программа – это своего рода поиск использования полифункциональных, в основном педагогических, возможностей богатого культурного наследия народа в музыкально-эстетическом воспитании подрастающего поколения с целью формирования и воспитания гармонично развитой личности, ощущающей себя частью культуры своего народа.

С появлением новых программ изменился подход к отбору и использованию музыкального материала на уроках, к организации и структуре урока, возросли требования к личности учителя, уровню его профессионально-педагогической подготовки в вузе.

В этом аспекте особенного внимания заслуживает подход профессора А.А. Калыбековой к построению логики подготовки учителя музыки к эстетическому воспитанию школьников. Решение этой задачи требует, как отмечает автор, непрерывной педагогической подготовки с первого по четвертый курс в сочетании с педагогической практикой. В исследовании прослеживается еще одно важное положение, которое заключается в том, «что при движении от этапа к этапу в сферу подготовки будущего учителя включаются все новые и новые педагогические процессы, пединститутом, объединяясь вокруг педагогической практики. Практика в этой системе начинает выступать как структурообразующий фактор для всей системы подготовки студента к работе в школе по эстетическому воспитанию средствами музыки».

В целях отражения процесса использования средств народной педагогики студентами в целостном педагогическом процессе во время прохождения педагогической практики в сельской общеобразовательной школе обратимся к имеющемуся исследовательскому материалу.

Перед нами студентка 4 курса специальности «Русский язык и литература», поступившая в педагогический вуз потому, что ее привлекает работа с детьми. Во все время учебы в сельской общеобразовательной школе была активной участницей художественной самодеятельности, пела в школьном хоре. Окончила с отличием музыкальную школу (по классу домбра) и педагогический колледж, имеет этнопедагогическую подготовку, владеет знаниями идей народной педагогики, высокий уровень музыкальной культуры, общемузыкальных, педагогических и теоретических знаний, хорошо владеет музыкальными инструментами (домброй и дополнительным музыкальным инструментом – фортепиано), имеет интерес и уважение к казахскому народно-музыкальному творчеству, к эстетическому воспитанию детей средствами народной педагогики, обладает чувством прекрасного. Она глубоко осознает важность профессии учителя, с интересом относится к этнопедагогической деятельности. На педагогической практике 3 курса, которую она проходила в сельской общеобразовательной школе студентка работала с вдохновением, показала хорошие знания основных требований к урокам. К каждому уроку она тщательно готовилась: составляла план и структуру урока, изучала дополнительную литературу, заранее выучивала музыкальный материал для слушания (кюи, песни и т.д.), аккомпанементы песен, готовила дидактические материалы, технические средства обучения, наглядные материалы для каждого вида запланированной учебной деятельности. Во время уроков она создавала особый эмоциональный настрой, атмосферу заинтересованности, развивала творческую и познавательную активность, инициативность учащихся. Она умело применяла различные методы (например, словесные методы – рассказ, беседа и др., методы стимулирования – поощрение, ситуация подведения к успеху и т.д.) и соответствующие средства обучения. Студентка во время практики показала, что хорошо знает дидактические принципы обучения педагогики, возрастные и индивидуальные особенности учащихся, обладает умением учитывать их при составлении плана урока и преподнесении материала, умением применять в комплексе важнейшие компоненты профессиональной деятельности (проектировочные, исследовательские, коммуникативные, организационные, аналитические и т.д.) и обладает специальными умениями.

Во время практики дети полюбили ее из-за таких личностных качеств, как доброжелательность, чуткость, интерес к жизни учащихся, стремление быть объективной, уважение к личности ребенка, умение мысленно войти в положение ребенка, строить отношения на основе взаимного доверия. Посещая ее уроки, мы видели творческий подход к делу, хорошее знание казахского народно-музыкального творчества и его жанров, умение использовать принципы методики музыкального обучения и воспитания (принципы единства сознательного и эмоционального, технического и художественного и др.), межпредметную связь (картины изобразительного искусства, стихи, отрывки из поэм, соответствующие теме урока и т.д.).

Особенно хорошую профессиональную готовность к решению эстетических задач на уроке средствами народной музыки студентка показала во время государственной педагогической практики на 4 курсе, которую она проходила в школе-гимназии «Болашак» Кызыгуртского района Южно-Казахстанской области с 5-8 классы. На уроке музыки в 6 классе, посвященном творчеству академика Ахмета Жубанова, она смогла заинтересовать детей личностью композитора.

Приведем здесь запись фрагмента урока.

Учительница, указывая на портрет А. Жубанова, рассказала о том, что он является первым казахским профессиональным композитором, что он постоянно проявлял большой интерес к изучению казахского народно-музыкального творчества и в результате написал такие бесценные в области искусствоведения книги, как «Струны столетий», посвященные творчеству таких казахских композиторов-инструменталистов, как Курмангазы, Таттимбет, Даулеткерей, Сейтек, Дина и т.д., «Соловьи столетий», посвященные творчеству таких казахских певцов-композиторов, как Биржан-сал Кожагулулы, Ахан-серэ Корамсаулы, Майра, Мухит, Естай и т.д., что благодаря ему, сейчас люди имеют возможность узнать большее об их жизни и творчестве. Затем учительница показала ребятам эти книги и рассказала также о том что он основал Казахский государственный академический оркестр народных инструментов им.Курмангазы и был его первым художественным руководителем и главным дирижером, вместе с тем открыл государственную филармонию им.Жамбыла, был одним из основоположников государственной консерватории и Национальной академии наук (учительница показала наглядный материал с изображением филармонии, оркестра, консерватории), является автором многих произведений, песен, таких как:«Ақ көгершін»(«Голубь мира»), «Қарлығаш» («Ласточка»), совместно с Л.Хамиди написал первую казахскую профессиональную оперу «Абай», а также оперу «ТөлегенТоқтаров».

После интересного рассказа учительница предложила учащимся послушать песню «Қарлығаш» («Ласточка»), написанную на народные слова, а также арию Ажара из оперы «Абай» в собственном исполнении. Перед исполнением арии Ажара она вкратце ознакомила учащихся с содержанием оперы, показала соответствующие картины с изображениями природы, птиц, казахского аула, портрет Абая и т.д.

Учащиеся слушали ее с большим и интересом. Вся работа, проведенная ею на этом уроке, помогла школьникам средствами музыки понять народную основу творчества выдающегося композитора.

На уроках студентка умело использует межпредметные связи – изобразительное искусство, казахскую литературу, историю, учитывая возрастные и психологические особенности детей; в построении урока умело реализует принцип творческого подхода, нешаблонности, поиска эффективных форм приобщения детей к народному музыкальному искусству. Все это в комплексе способствовало воспитанию эмоционального восприятия и отзывчивости на произведения народного музыкального искусства и развитию творческой активности учащихся.

Как видим, теоретические знания студентки по предметам специального, общепрофессионального и социально-гуманитарного циклов систематизированы, в большинстве случаев она уверенно и с легкостью мобилизует их, умело оперирует ими. Студентка регулярно занимается педагогическим самообразованием, с 1 по 4 курсы посещает студенческий научный кружок, работала над темами: «Народно-песенное творчество казахов как ценное культурное достояние», «Казахское музыкальное искусство и его значение в эстетическом воспитании современных школьников»; с этими темами она выступала во внутривузовских студенческих научных конференциях и удостоивалась почетных мест.

Вместе с тем, она провела цикл внеклассных воспитательных мероприятий, посвященных празднику Наурыз.

Все это показало хорошую этнопедагогическую готовность студента-выпускника к предстоящей деятельности.

Таким образом, будущий учитель должен владеть комплексом теоретических знаний, практических умений и навыков, методами и средствами воспитательного воздействия для успешной организации эстетического воспитания школьников средствами казахской народной педагогики, осознавать процесс диалектического развития и взаимодействия национальной и мировой культур и т.д., то есть должен быть готов к предстоящей этнопедагогической деятельности в школе.

Список литературы

- Калыбекова А.А. Роль психолого-педагогических дисциплин в формировании профессиональной готовности будущего учителя музыки к эстетическому воспитанию школьников. – Алматы, 1994. – 400 с.
- Онищук В.А. Урок в современной школе: пособие для учителя. – М., 1996. – 228 с.
- Головин Б.Н. Основы культуры речи. – 2-е изд. – М.: Высш. школа, 1988. – 319 с.
- Максимова В.Н. Межпредметные связи в учебно-воспитательном процессе современной школы. – М., 2000. – 300 с.

УДК 59: 595.2

НЕКОТОРЫЕ СВЕДЕНИЯ О ФАУНЕ БЕСПОЗВОНОЧНЫХ УЛЫЖИЛАНШИКСКОГО УЧАСТКА ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРИРОДНОГО РЕЗЕРВАТА «АЛТЫН ДАЛА»

Брагина Т.М.,

доктор биологических наук,
профессор, КГПИ,
г. Костанай, Казахстан;
ФГБНУ «АзНИИРХ»,
г. Ростов-на-Дону, РФ

Брагин Е.А.,

кандидат биологических наук,
доцент, КГПИ, г. Костанай

Демесенов Б.М.,

магистр биологии, учитель биологии,
Назарбаев Интеллектуальная школа
физико-математического
направления, г. Костанай, Казахстан

Аннотация

Бұл мақалада «Алтын Дала» Мемлекеттік табиғи резерваттың Ұлы Жыланышқы учаскесінің жер үстіндегі омыртқасыздардың бірінші шолуы туралы мәлімет берілген, аталған ақпарат 2013 және 2014 жылдарындағы өткен ғылыми экспедиция барысында жиналған. Зерттелген уческі Қостанай облысының Амангелді ауданының Оңтүстік-Торғай физико-географиялық провинция шегінде жартылай шөлді зонада орналасқан. Резерваттың зерттелген учаскіде қазіргі таңда омыртқасыздардың 103 түрдің тіршілік етуі анықталған.

Аннотация

В данной статье приводится первый обзор преимущественно наземных беспозвоночных Улыжыланышкского участка Государственного природного резервата «Алтын Дала», собранных в период научных экспедиций 2013 г. и 2014 г. Обследованный участок находится в подзоне опустыненных степей на территории Амангельдинского района Костанайской области в пределах Южно-Тургайской физико-географической провинции. На

обследованном участке резервата к настоящему времени отмечено обитание 103 видов беспозвоночных.

Abstract

This article provides an overview of the first predominantly terrestrial invertebrates of Ulyzhilanshik section of State Nature Reserve «Altyn Dala» collected during scientific expeditions in 2013 and 2014. The surveyed area is in the subzone of desert steppes in the territory of the Amangeldy district of Kostanay region within the South Turgai physiographic province. So far, 103 species of invertebrates, were observed inhabiting the surveyed area.

Түйінді сөздер: құрлық омыртқасыздары, фауна, «Алтын Дала» Мемлекеттік табиғи резерваты, Қостанай облысы, Қазақстан.

Ключевые слова: наземные беспозвоночные, фауна, Государственный природный резерват «Алтын Дала», Костанайская область, Казахстан.

Keywords: terrestrial invertebrates, State Nature Reserve «Altyn Dala», Kostanay region, Kazakhstan.

1. Введение.

В соответствии со своим статусом Государственный природный резерват «Алтын Дала» (ГПР «Алтын Дала», Костанайская область, Казахстан) выполняет две важнейшие функции – эталона и природного хранилища видов растений и животных и государственного учреждения по охране и изучению природы региона. Одним из необходимых направлений деятельности резервата являются инвентаризационные работы и изучение биологических и экологических особенностей видов, характеризующих состояние природных экосистем.

Наиболее многочисленной и разнообразной группой животных являются беспозвоночные, однако специальных публикаций о фауне беспозвоночных резервата ко времени его создания в 2012 г. не имелось. Немногочисленные сведения о некоторых группах насекомых и паукообразных региона приводились для обширной территории центральной части Казахстана в систематических сводках. В настоящее время появились отдельные работы по фауне беспозвоночных резервата (Брагина, Хисаметдинова, 2014; Пономарев, Брагина, 2014; Bragina, Yağmur, 2014).

2. Материалы и методы.

Работы в 2013-2014 гг. были проведены в пределах Южно-Тургайской физико-географической провинции (Брагина, 2007) на Улыжиляншикском участке резервата, где представлены разнообразные степные формации подзоны опустыненных степей на светлокаштановых почвах, преимущественно целинные тырсовые (*Stipa sareptana*) равнинные степи (Пис. 1. Брагина и др., 2008). Южный Тургай относится к континентальным засушливым областям зоны умеренных широт и входит в Западно-Сибирскую климатическую область умеренного пояса в границах Тургай-Иргизского и Улы-Жиланшикского бессточных бассейнов рек. Регион находится в циркуляционной тени за Мугоджарами. С другой стороны, он широко открыт пустыням Приаралья, поэтому отличается наибольшей засушливостью по сравнению с полупустынями Центрального Казахстана.

Сборы беспозвоночных проводились на маршрутах и стационарных площадках преимущественно методом почвенных ловушек, в качестве которых использовались пластиковые стаканы объемом 0,25 или 0,5 л. с фиксатором (этиленгликоль) (Крыжановский, 1983) или без фиксатора. Применялись также ручные сборы, укусы воздушным энтомологическим сачком, отловы на свет, сборы в норах животных. Определение беспозвоночных проводилось на базе Института зоологии Министерства образования и науки Республики Казахстан (г. Алматы), Южного научного центра Российской академии наук (г. Ростов-на-Дону) и ведущими систематиками по отдельным группам беспозвоночных. Всего за период работ обработано свыше 2000 экземпляров беспозвоночных. Экспедиционные работы проводились в мае – начале июня, в дальнейшем производилась выборка беспозвоночных из ловушек,

установленных в разных по экологическим условиям биотопах (степные участки, прибрежные, луговины, опустыненные глинистые участки, пески и др.) так, чтобы охватить наибольшее разнообразие биотопов.

3. Результаты и обсуждение.

В видовом отношении в сборах преобладали настоящие пауки (Aranei), равнокрылые насекомые (Cicadellidae, Aphidiidae), полужесткокрылые (Hemiptera), саранчовые (Acridoidea), жесткокрылые (Coleoptera), чешуекрылые (Lepidoptera) и перепончатокрылые (Hymenoptera).

К настоящему времени выявлено 4 вида наземных равноногих ракообразных (Брагина, Хисаметдинова, 2014).

Из отряда скорпионов в мае отловлен скорпион пестрый *Mesobuthus eupeus thersites* (C.L. Koch, 1839) на участках Алтыбай и участке Рахмет в долине р. Улы-Жиланшик. Это самая северная точка местонахождения восточного подвида в Азии (Брагина, Яғмур, 2014).

Из отряда настоящих пауков (Aranei) к настоящему времени определено 47 видов, относящихся к 9 семействам, 20 родам. Наиболее разнообразными были представители семейств Gnaphosidae (Пономарев, Брагина, 2014).

Из 7 видов мертвоедов преобладали *Nicrophorus antennatus* (Reitter, 1885) и *Nicrophorus germanicus* (Linnaeus 1758).

Из 12 выявленных видов чернотелок в наибольшем количестве встречались *Podhoma suturalis* (Solier 1836), *Tentyria nomas* (Pallas, 1781) и *Blaps parvicollis* (Zoubkoff, 1829).

Многочисленными и широко распространенными среди напочвенно-почвенных пластинчатоусых были представители рода *Aphodius* и рода *Onthophagus* (преимущественно *Onthophagus* (*Palaeonthophagus*) *vitulus*) (Fabricius, 1776); среди фитофагов из пластинчатоусых жуков обычными видами были *Protaetia* (*Netocia*) *hungarica* (Herbst, 1790). На свет и в ловушки были отловлены крупные виды скарабеев *Scarabaeus* (s. str.) *typhon*, (Fischer von Waldheim, 1823). К настоящему времени отмечено 15 видов пластинчатоусых.

Небольшие сборы позволили выявить 26 видов жуков долгоносиков. По численности преобладали *Omius verruca* (Boheman, 1834) и *Phyllobius cylindricollis* (Gyllenhal, 1834).

Наиболее многочисленными из 3 отмеченных видов щелкунов были *Agriotes* (*Agriotes*) *sputator* (Linnaeus, 1758) и *Aeolosomus rossii* (Germar, 1844).

На территории резервата описано 16 видов гистерид. Наиболее многочисленным был *Saprinus* (*Saprinus*) *externus* (Fischer von Waldheim, 1824).

Остальные группы беспозвоночных в настоящее время обрабатываются.

4. Выводы.

Предварительный анализ фауны Улыжиланшикского участка Государственного природного резервата «Алтын Дала» показал, что фауна беспозвоночных животных ГПР «Алтын Дала» отличается высоким разнообразием таксономического состава и представляет собой эталонные сообщества опустыненных степей и северных пустынь.

Фауна Улыжиланшикского участка носит пустынный характер с элементами степных элементов. Так, среди равноногих ракообразных отмечен индикаторный вид пустынных комплексов *Desertoniscus subterraneus* (Verhoeff, 1930), зарегистрирован пестрый скорпион *Mesobuthus eupeus thersites* (C.L. Koch, 1839) (восточный подвид), разнообразны пустынные группы жесткокрылых. На территории резервата, по предварительным данным, обитает не менее 20 видов редких беспозвоночных, включенных в Красную книгу СНГ, и не менее 5-8 видов, включенных в Перечень редких видов беспозвоночных из Красной книги Республики Казахстан.

5. Благодарности.

Всем специалистам, оказавшим помощь в определении материала и при проведении полевых исследований, авторы выражают искреннюю признательность.

Исследования поддержаны грантом Государственного учреждения «Комитет науки Министерства образования и науки Республики Казахстан» согласно договору на выполнение научно-исследовательских работ № 400 от 12.02.2015 г.

Список литературы

Брагина Т.М. Особо охраняемые природные территории Казахстана и перспективы организации экологической сети (с законодательными основами в области особо охраняемых природных территорий). – Костанай: Костанайский Дом печати, 2007. – 164 с.

Брагина Т.М., Рачковская Е.И., Евстифеев Ю.Г., Брагин Е.А., Ивашенко А.А., Брагин А.Е., Цутер Ш., Нелина Н.В., Клебельсберг Е. Естественно-научное обоснование создания государственного природного резервата «Алтын Дала» / под ред. Брагиной Т.М. – Астана. – 2008. – 251 с.

Брагина Т.М., Хисаметдинова Д.Д. К фауне наземных изопод (Crustacea, Isopoda) государственного природного резервата «Алтын Дала» // Успехи формирования и функционирования сети особо охраняемых природных территорий и изучение биологического разнообразия: материалы Междунар. научно-практик. конф. – Костанай: КГПИ. – 2014. – С. 119 – 123.

Крыжановский О.Л. Фауна СССР. Жесткокрылые. Жуки подотряда Aderphaga: семейства Rhysodidae, Trachyrachidae; семейство Carabidae (вводная часть, обзор фауны СССР). – Л.: Наука. – 1983. – Т.1, вып. 2. – 341 с.

Пономарев А.В., Брагина Т.М. Предварительные данные о фауне пауков (Aranei) особо охраняемых природных территорий Кустанайской области (Казахстан) // – Юг России: экология, развитие. – № 4. – 2014. – С. 46 – 57.

Tatyana M. Bragina & Ersen Aydin Yağmur. New data on the distribution of Mesobuthus eupeus thersites (C.L. Koch, 1839) (Scorpiones: Buthidae) in Central Kazakhstan // The Arachnological Bulletin of the Middle East and North Africa. Volume 14. Part 1. May, 2014. Cairo, Egypt. Serket (2014) vol. 14(1): 1-5.

УДК 82.0:37.016

ПРОБЛЕМА СОЦИАЛЬНОГО ЛИДЕРСТВА В ТВОРЧЕСТВЕ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО

Жаркова В.И.,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры русского языка
и литературы, КГПИ,
г. Костанай, Казахстан
Ермолаева О.,
студентка 4 курса, КГПИ,
г. Костанай, Казахстан

Аннотация

Мақалада Ф.М. Достоевский шағармашылығындығы әлеуметтік басшылық концепциясы харизматикалық тұлға типі қарастырылады.

Аннотация

В статье рассматривается концепция социального лидерства в творчестве Ф.М. Достоевского, исследован тип харизматической личности.

Abstract

In the article is considered the Social Leadership concept in the creativity of F.M. Dostoyevsky, explored the type of charismatic personality.

Түйінді сөздер: жетекші, тұжырымдама, жетекшілік, хризмалық тұлға, әлеуметтік жетекшілік.

Ключевые слова: лидер, концепция, лидерство, харизматическая личность, социальное лидерств.

Key words: leader, concept, leadership, charismatic personality, social leadership.

1. Введение.

Сегодня уже нельзя не заметить, что весь XX век прошел под знаменем всевозрастающего внимания к личности и творчеству всемирно известного русского писателя Ф.М. Достоевского. И в XXI веке влияние великого классика не только не ослабевает, а, наоборот, все больше и больше усиливается. Актуальность исследования заключается в том, что Достоевский предложил одно из решений общечеловеческих взаимоотношений человека и общества. Люди явственно ощутили могущество пророческого дара писателя, угадавшего все главное, что принесла новая эпоха – невиданный взлет победительного человеческого разума и сопутствующие ему признаки разрушительной бездуховности. Отметим, что тема социального лидерства стала одной из главных в творчестве писателя. Ф.М. Достоевского интересовали вопросы власти и формы ее проявления в жизни общества, отношения личности и власти, личности, облеченной властью.

2. Материалы и методы.

Многое в литературе о Достоевском устарело в теоретическом и методологическом отношении и в силу этого предано забвению. Имеется и немало суждений столь спорных или явно ошибочных, с которыми не может быть прекращена научная полемика. Наконец, в обширном творческом наследии писателя имеются «белые пятна», не изученные или недостаточно исследованные аспекты. К такой малоизученной области относится выбранная нами тема «Социальное лидерство в творчестве Ф.М. Достоевского».

Используя сравнительно-сопоставительный, биографический и интертекстуальный методы, мы провели анализ некоторых типов социального лидерства в романах Достоевского «Преступление и наказание», «Бесы». На наш взгляд отдельные исследовательские главы труда П. Фокина «Достоевский. Перепрочтение» – начало глубокой разработки интересующего нас вопроса. По мнению ученого, в художественном мире Достоевского представлена развернутая система социального лидерства, которая включает в свой состав:

- 1) *формальных лидеров* (генерал Епанчин, фон Лембке);
- 2) *неформальных лидеров* (генеральша Ставрогина, старец Зосима);
- 3) *самозванцев* (Голядкин-младший, Фома Опискин, Юлия Михайловна Лембке);
- 4) *скрытых лидеров или серых кардиналов* (Лебедев, Пётр Верховенский, Смердяков);
- 5) *харизматических лидеров* (Раскольников, Мышкин, Ставрогин, Версиков, Алёша Карамазов).

Интересно проследить проблему социального лидера в разработке психологов. В русле данной темы работали такие ученые, как: В.И. Румянцева, Р.Л. Кричевский, Г.С. Никифоров, С.С. Кудяков, Б.Д. Парыгин, Р. Стогдилл, Т. Хилто, А. Голдиер и многие другие.

В труде Р. Стогдилла «Справочник по лидерству» приведена следующая классификация:

- 1) Лидерство как центр групповых интересов.
- 2) Лидерство как проявление личностных черт.
- 3) Лидерство как искусство достижения согласия.
- 4) Лидерство как действие и поведение.
- 5) Лидерство как инструмент достижения цели или результата
- 6) Лидерство как взаимодействие
- 7) Лидерство как умение убеждать.
- 8) Лидерство как осуществление влияния.
- 9) Лидерство как отношения власти.
- 10) Лидерство как дифференциация ролей.
- 11) Лидерство как инициация или конструирование структуры группы.

По его справедливому мнению, лидерство должно иметь последователей. Лидер – человек, который ведет за собой других людей, идущих за ним добровольно. Примером может служить Иисус Христос, за которым следовали его ученики, разделяя его учение, несмотря на гонения со стороны официальных властей.

На наш взгляд, желание быть лидером присуще немалому числу людей. Но одного только желания и даже усилий по его реализации все же оказывается еще недостаточно. В качестве лидера человек должен быть, прежде всего, воспринят членами своей группы. Что же лежит в основе подобного восприятия? Почему именно в одном из членов группы коллеги склонны усматривать лидера, а в другом – нет?

В психологической науке существуют следующие определения лидерства:

- **Лидерство** в психологии – процесс социального влияния, благодаря которому лидер получает поддержку со стороны других членов сообщества для достижения цели (*Бендас, 2009*).

- **Лидерство** – проявление природного, наследственного таланта (*Стивен, 2009*).

- **Лидерство** – это процесс социальной организации и управления общением и деятельностью членов группы, осуществляемый субъектом (лидером), который наделен определенной властью (*Парыгин, 1971*).

- **Лидерство** – отношения доминирования и подчинения, влияния и следования в системе межличностных отношений в группе (*Гоулман, 2005*).

Социальное лидерство подразумевает обладание особыми личностными характеристиками. Такому лидеру необходимы знания управленческого и социального характера, а также умение применять эти знания для достижения необходимых результатов. Кроме этого социальное лидерство возможно при правильном понимании общих принципов функционирования всей социальной системы управления. Используя необходимые ресурсы, лидер целенаправленно движется к успеху, направляя подчиненных в нужное русло.

Анализируя механизм властных взаимоотношений внутри общества, Достоевский прежде всего исследовал психологический уровень этого механизма. Так называемые политические технологии рассматривались писателем как инструмент реализации властных амбиций личности, и хотя в романе «Бесы» он уделял их описанию и разоблачению достаточное внимание, его больше занимала человеческая сторона вопроса. При этом человеческое у Достоевского всегда прочно связано с метафизическим, так как в мировоззренческой системе писателя человек не существует вне его связей с мистической сферой бытия. Психология человека, по Достоевскому, есть продолжение и проявление его контактов с силами добра и зла, реально существующими в мире и управляющими этим миром, в том числе и в первую очередь через психику каждого отдельного человека.

Достоевскому принадлежит право первооткрывателя типа харизматической личности в русской литературе. Именно в творчестве Достоевского этот феномен общественной жизни впервые предстал в незабываемых, покоряющих сердце читателя образах. Фактически все главные герои его пяти последних романов относятся к этой категории людей. Такое пристальное внимание к типу харизматического лидерства в творчестве Достоевского имеет под собой автобиографическую основу. В пору юности, когда личность Достоевского только ещё формировалась, ему дважды довелось испытать на себе влияние сильных индивидуальностей: сначала это был Белинский, чуть позже – Спешнев. Вообще, молодому Достоевскому свойственно было очаровываться окружавшими его яркими личностями. Вспомним его отношения в 1840-х годах с Шидловским, Тургеневым, Некрасовым. Но Белинский и Спешнев стояли особняком.

Что или кто даёт человеку право на власть? Какие личностные качества для этого необходимы? Откуда у человека берётся сила покорять сердца окружающих, пленять их умы, подчинять их волю? Как люди распознают среди себе подобных харизматического лидера? Что с ними происходит в его присутствии? Что они переживают в его отсутствии, как добиваются его внимания и ради чего? Почему люди готовы добровольно предавать свою личность в полное распоряжение одних и отказываться точно так же подчиняться другим? Таков круг вопросов, над которыми размышляет Достоевский.

Первой попыткой романного постижения природы харизматического лидерства стал образ Раскольников. Главный герой «Преступления и наказания» постоянно находится в

центре внимания не только автора и читателя, но всех окружающих его людей. Он повсюду и неотвратимо вызывает к себе заинтересованное отношение, даже когда всячески стремится скрыться, смешаться с толпой, стушеваться. Раскольников имеет много черт, которые чисто по-человечески привлекают к нему внимание. И не зря, ведь этот персонаж действительно обладает своей неповторимостью и загадочностью, и особой индивидуальностью.

Приведем следующие примеры из романа, которые доказывают его абсолютное лидерство:

1. ...он был замечательно хорош собою, с прекрасными темными глазами, темно-рус, ростом выше среднего, тонок и строен (автор о Раскольникове).

2. ...Она знала к тому же его тщеславие, заносчивость, самолюбие о неверие... (мысли Дуни о Раскольникове).

3. Знаешь, Дуня, смотрела я на вас обоих, совершенный ты его портрет и не столько лицом, сколько душою: оба вы меланхолики, оба угрюмые и вспыльчивые, оба высокомерные и оба великодушны... (Пульхерия Александровна о Дуне и Раскольникове).

4. ...как он фантастичен и, как бы это сказать, капризен (Пульхерия Александровна Разумихину о своем сыне, Раскольникове).

5. Великодушен и добр. Чувств своих не любит высказывать и скорей жестокость сделает, чем словами выскажет сердце (Разумихин о Раскольникове).

6. Ужасно высоко себя ценит и, кажется, не без некоторого права на то... (Разумихин о Раскольникове).

7. ...ты описал его как мономана, когда меня к нему привел... Ведь эти мономаны из капли океан сделают, небылицу в лицах наяву видят... Ну да, черт!..(Зосимов Разумихину о Раскольникове).

8. ...ты весьма скоро будешь одним из первых людей, если не самым первым в нашем научном мире. И смели они про тебя думать, что ты помешался.... (Пульхерия Александровна Раскольникову).

9. ...И как это у него все хорошо выходит, - думала мать про себя, - какие у него благородные порывы... И какие у него глаза прекрасные, и какое все лицо прекрасное! ... Он собой даже лучше Дунечки... (мысли Пульхерии Александровны о Раскольникове).

Федор Михайлович Достоевский создал уникальный образ, в полной мере осознавшего свое трагическое заблуждение. Мысли, чувства и даже мимолетные порывы Раскольникова описаны скрупулезно и по-настоящему достоверно. Великому русскому писателю удалось добиться поразительного результата: он убедил всю планету в том, что Родион Раскольников – не просто персонаж. Жизненной драме раскаявшегося убийцы сопереживает все человечество. Во многом благодаря психологически выверенному центральному образу роман «Преступление и наказание» считается одной из вершин мировой реалистической литературы.

Николай Ставрогин является первым абсолютным харизматическим лидером в творчестве Достоевского. И «Бесь» – первый роман писателя, в котором проблема харизматического лидерства дана комплексно, в динамическом контексте социально-политических отношений. Достоевский описывает Николая Ставрогина как демонического красавца. Подробный портрет героя дается во второй главе романа «Принц Гарри. Сватовство». Рассказчик описывает прибывшего в 1865 году в родной город Ставрогина как очень красивого молодого (примерно 25 лет) человека, вопреки своей репутации, хорошо одетого, изящного и благовоспитанного. *«Он был не очень разговорчив, изящен без изысканности, удивительно скромн и в то же время смел и самоуверен как у нас никто».* Описывая черты его лица: чёрные волосы, светлые ясные и спокойные глаза, нежный цвет лица, яркий румянец, белые зубы и «коралловые» губы, рассказчик характеризует их как «чрезмерные», отмечая некоторую искусственность его красоты, схожесть лица с маскою. Также Николая Ставрогина отличала физическая сила и рост выше среднего. Его появление оказало сильное влияние на женскую часть общества: «Все наши дамы были без ума от нового гостя. Они резко разделились

на две стороны, – в одной обожали его, а в другой ненавидели до кровомщения; но без ума были и те и другие». Второе описание приходится уже на 1869 год, где тот же рассказчик, не заметив особых внешних изменений, отмечает изменения внутренние: «прежде хоть и считали его красавцем, но лицо его действительно «походило на маску», как выражались некоторые из злоязычных дам нашего общества. «Теперь же, – теперь же, не знаю почему, он с первого же взгляда показался мне решительным, неоспоримым красавцем, так что уже никак нельзя было сказать, что лицо его походит на маску. Не оттого ли, что он стал чуть-чуть бледнее чем прежде и, кажется, несколько похудел? Или может быть какая-нибудь новая мысль светилась теперь в его взгляде?..» Эта характеристика уже выделяет его из числа всех героев и обращает на себя взгляд читателя. Ставрогин уже выделяется из толпы людей, которые его окружают.

Приведем свидетельства харизматичности Николая Ставрогина:

1. В августе 1869 г. Ставрогин вновь возвращается домой, и автор-хроникёр ещё раз возвращается к его портрету: «Как и четыре года назад, когда в первый раз я увидел его, так точно и теперь я был поражён с первого на него взгляда. Я ни мало не забыл его; но, кажется, есть такие физиономии, которые всегда, каждый раз, когда появляются, как бы приносят с собою нечто новое, ещё не примеченное в них вами, хотя бы вы сто раз прежде встречались. По-видимому, он был всё тот же как и четыре года назад: так же изящен, так же важен, так же важно входил, как и тогда, даже почти так же молод. Легкая улыбка его была так же официально ласкова и так же самодовольна; взгляд так же строг, вдумчив и как бы рассеян. Одним словом, казалось, мы вчера только расстались. Но одно поразило меня: прежде хоть и считали его красавцем, но лицо его действительно «походило на маску», как выражались некоторые из злоязычных дам нашего общества. Теперь же, – теперь же, не знаю почему, он с первого же взгляда показался мне решительным, неоспоримым красавцем, так что уже никак нельзя было сказать, что лицо его походит на маску. Не оттого ли, что он стал чуть-чуть бледнее чем прежде и, кажется, несколько похудел? Или может быть какая-нибудь новая мысль светилась теперь в его взгляде?..».

2. «Наши франты смотрели на него с завистью и совершенно пред ним стушевались...».

3. «Варвара Петровна смотрела на него с гордостью, но постоянно с беспокойством...».

4. Иван Осипович, обращался к Николаю Ставрогину: «- Сердце у вас доброе, Nicolas, и благородное, ...- человек вы образованнейший, вращались в кругу высшем, да и здесь доселе держали себя образцом и тем успокоили сердце дорогой нам всем матушки вашей...».

5. «Мадмозель Лебядкина, которой одно время слишком часто пришлось встречать Николая Всеволодовича, была поражена его наружностью. Это был так сказать, бриллиант на грязном фоне ее жизни».

6. «Вы предводитель, вы солнце, а я ваш червяк. Без вас я муха, идея в склянке, Колумб без Америки», – истерически захлёбывается Верховенский.

7. «Вспомните, что вы значили в моей жизни, Ставрогин!», – просит решившийся на самоубийство Кириллов.

8. «Разве я не буду целовать следов ваших ног, когда вы уйдёте? Я не могу вас вырвать из моего сердца, Николай Ставрогин!» – буквально стонет Шатов. «Вы, кажется, смотрите на меня как на какое-то солнце, а на себя как на какую-то букашку сравнительно со мной», – удивлённо восклицает Ставрогин в ответ на страстные речи Шатова.

9. «Напомню опять читателю, что Николай Всеволодович принадлежал к тем натурам, которые страха не ведают. На дуэли он мог стоять под выстрелом противника хладнокровно, сам целить и убивать до зверства спокойно».

Образ Ставрогина – один из наиболее спорных в романе – вызывает размышления у многих современных исследователей. А.М. Буланова заметила: «Ум без сердца – вот что страшит Достоевского» (Буланова, 1992). Смысл этого образа наиболее верно раскрыл отец

Павел (Флоренский): «По мере того, как грех овладевает личностью, – и лицо перестает быть окном, откуда сияет свет Божий. И показывает все определеннее грязные пятна на собственных своих стеклах, лицо отщепляется от личности, ее творческого начала, теряет жизнь и цепенеет маской овладевшей страсти. Хорошо подмеченная Достоевским маска у Ставрогина, каменная маска вместо лица, – такова одна из ступеней распада личности» (Флоренский, 2010). По первоначальному замыслу образа «великого грешника» Достоевский пытался создать характер, в котором высшая степень смирения немедленно перерастает в высшую степень гордыни. Эту черту подметил у Николая Ставрогина Н.О. Лосский (Лосский, 1953). Достоевский считал важным подчеркнуть главенство в современном мире «лидеров», которым является Ставрогин. Исследователь К.В. Мочульский замечает: «Ставрогин – их учитель, их вождь и господин. Все они живут его жизнью; это – его идеи, получившие самостоятельное существование. Все это один Ставрогин, одно его сознание, распадающееся на непреодолимые противоречия, борющееся с искушениями демона» (Мочульский, 1980).

3. Выводы.

Обращение к данной теме позволило лучше понять сущность величайшего духовного и художественного явления в истории человечества – творчества Достоевского и яснее увидеть перспективы дальнейшего его осмысления. «Харизма», – справедливо пишет Фокин, – «отчетливо осознаваемая окружаемыми, не всегда видна самому ее носителю. Таково само открытие Достоевского. Харизматичность присутствует в человеке не независимо от его воли и сознания. Харизма есть дар, но и испытание одновременно. Это данная человеку сверхчеловеческая сила, которую человек обязан постичь, принять и которой обязан овладеть. Нереализованность харизматического потенциала чревата драматическими последствиями. Подобная слепота может привести к трагическому исходу и погубить самого харизматического лидера».

Добавим, что исследование харизматического лидерства в творчестве Достоевского поможет предупредить некоторые деформации личности харизматического лидера. А романы писателя можно считать экологическим предупреждением человечеству.

Список литературы

- Бендас Т.В. Психология лидерства. – СПб.: Питер, 2009.
- Буланов А.М. «Ум» и «сердце» в русской классике. Соотношение рационального и эмоционального в творчестве И.А. Гончарова, Ф.М. Достоевского, Л.Н. Толстого. – Саратов, 1992.
- Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. – М., 2005.
- Лосский Н.О. Достоевский и его христианское миропонимание. – Нью-Йорк: Изд-во им. Чехова, 1953.
- Мочульский К.В. Достоевский. Жизнь и творчество. – Из-во: Париж, 1980.
- Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. – М.: Мысль, 1971.
- Стивен Р. Кови. Лидерство, основанное на принципах. – М.: Альпина, 2009.
- Флоренский П.А., Иконостас. – СПб.: Азбука, 2010.
- Фокин П.Е. Достоевский. Перепрочтение – Санкт-Петербург, 2013.

УДК 8

ПРОДУКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОИЗВОДНЫХ С ДИМИНУТИВНЫМИ СУФФИКСАМИ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Коваль О.В.,
магистр гуманитарных наук,
преподаватель, КГПИ,
г. Костанай, Казахстан

Аннотация

Берілген мақалада жазушы шығармасындағы кейіпкер бейнесін қалыптастыру мақсатында диминутив жұрнақтардың қолданылуының ұтымдылығы жайлы сөз қозғалады. Әр түрлі экспрессивті-эмоционалды реңктермен қатар бағалаудың салыстырмалы деңгейі де қарастырылды. Автор көркем мәтіннің әдеби ерекшелігін анықтау мақсатында кішірейтіп айтуға қолданылатын жұрнақтарды қолдану ұсынылады. Жоғарыда көрсетілген жұрнақтар кейіпкерге сыртқы және ішкі мінездеме беруде қолданылады.

Аннотация

В данной статье говорится об изучении продуктивности производных с диминутивными суффиксами для формирования личностных качеств героев в произведениях писателей. Рассматриваются наибольшая и наименьшая степень оценочности, различные экспрессивно-эмоциональные оттенки. Предлагаются способы выявления уменьшительных производных, которые помогают авторам раскрыть литературный характер в художественных текстах. Делается вывод об использовании уменьшительных производных для внешней, детальной, портретной, диалоговой и психологической характеристики героя.

Abstract

This article it is told about studying of efficiency of derivatives with diminutive suffixes for formation of personal qualities of heroes in work of writers. It is studied the largest and the smallest degree of evaluation shades, different expressive and emotional shades. It suggested ways to identify diminutive derivatives that help authors to disclose the nature of literary texts. It concluded the use of diminutive derivatives for external and detailed characterization of portrait and dialogue psychological characteristics of the hero.

Түйінді сөздер: диминутивтік жұрнақтар, градация, әдебиеттік сипаттама, өнімділік, кейіпкердің психологиялық мінезі.

Ключевые слова: диминутивные суффиксы, градация, литературный характер, продуктивность, психологическая характеристика героя.

Keywords: diminutive suffixes, gradation, literary character, productivity, psychological characteristics of the hero.

1. Введение.

Русский язык отличается исключительным богатством словообразовательных ресурсов, обладающих яркой стилистической окраской. Язык постоянно пополняется новыми словами и в этом процессе особая роль отводится диминутивным суффиксам.

Уменьшительность (диминутивность) – особое языковое значение, связанное, прежде всего, с указанием на уменьшение размера объекта. Для производных с диминутивными суффиксами характерна градационная характеристика, когда основное значение слова, приобретает наибольшую или наименьшую степени оценочности. Градация – последовательность,

постепенность в расположении чего-либо, последовательно расположенные этапы, ступени при переходе от одного к другому (*Лукьянова Н.А., 1986*).

Уменьшительные суффиксы придают прилагательным различные экспрессивно-эмоциональные оттенки. В широком спектре человеческих чувств – восторг, очарование, интерес, жалость, высокомерие – проявляемых по отношению к предмету или лицу, которое наделено данным признаком, и выражаемых прилагательным с уменьшительным суффиксом, не удается выделить единого смыслового компонента, который можно было бы однозначно приписать суффиксу.

Восторг: чудненький, превосходненький.

Жалость: худенький, бедненький, щупленький.

Симпатия: миленький, красивенький, родненький.

Пренебрежение: дешёвенький, плохонький.

2. Материалы и методы.

В данной статье выявлена продуктивность использования производных с диминутивными суффиксами в художественной литературе, на примере произведений Куприна, Горького, Чехова.

Социальные противоречия эпохи, противоречия русской общественной мысли отразились в духовной жизни России.

Как известно, литературное наследие каждого отдельного автора чрезвычайно обширно и многогранно. В контексте произведений данных авторов выявлены производные с диминутивными суффиксами, позволяющие создать целостную художественно-эстетическую картину их творений. При анализе и интерпретации художественного текста нередко слишком много внимания, по словам М.М.Бахтина, уделяется «раскрытию всего данного, уже наличествующего и готового до произведения (все, что художником найдено, а не создано)» (*Бахтин М.М., 1979*). Для понимания сути научного исследования необходимо знать один факт биографического характера: Куприн, Горький, Чехов – русские писатели, создавшие великолепные произведения.

Было выявлено, что уменьшительные производные помогают авторам раскрыть литературный характер в художественных текстах следующими блоками: внешний блок, внутренний блок, блок «интерьер», диалоги, «пейзаж».

Внешний блок.

Для данного блока характерны диминутивные образования частей тела, мимики, жестов, движений:

Из-за его спины выглядывала худенькая женщина с длинным подбородком (*А.П. Чехов, 1986*).

Такой же душоноки щеголь! (*А.П. Чехов, 1986*).

Ее муж – ИсайСаввич – тоже маленький, седенький, тихонький, молчаливый старичок (*А.И. Куприн, 2002*).

Нюра – маленькая, лупоглазая, синеглазая девушка; у нее белые, льняные волосы, синие жилки на висках. В лице у нее есть что-то тупое и невинное, напоминающее белого пасхального сахарного ягненочка (*А.И. Куприн, 2002*).

Здесь же, положив ногу на ногу, немного согнувшись с шитьем в руках, сидит Тамара, тихая, уютная, хорошенькая девушка, слегка рыжеватая, с тем темным и блестящим оттенком волос, который бывает у лисы зимою на хребте (*А.И. Куприн, 2002*).

Внутренний блок.

В этом блоке производные несут в себе, как правило, характеристику переживаний, состояния, чувств персонажей:

...была подавлена своим стыдом и чувствовала себя уж не Ольгой Ивановной и не художницей, а маленькою козявкой (*А.П. Чехов, 1986*).

...душа у него становится маленькая, мертвенькая и серая, совсем как резиновый мяч ценою в пятак (*М. Горький, 1949-1953*).

Девушки покамест еще называют ее безлично, льстиво и фамильярно «экономочкой» (А.И. Куприн, 2002).

Хорошо пели, прекрасно, и такая тихая жизнь, и запах такой прекрасный, снежок за окном, ну вот точно во сне (А.И. Куприн, 2002).

Но, подобно тому как старинные бретеры не чувствовали никаких угрызений совести при воспоминании о своих жертвах, так и эти люди глядят на темное и кровавое в своем прошлом, как на неизбежные маленькие неприятности профессий (А.И. Куприн, 2002).

Блок «Интерьер».

В данном блоке описывается окружающее место персонажа. То есть его личные принадлежности, мебель, которая его окружает на момент действия:

...а около рояля и мебели устроила красивую тесноту из китайских зонтов, мольбертов, разноцветных тряпочек, кинжалов, бюстиков (А.П. Чехов, 1986).

В маленькой комнатке двум ее жителям становилось душно, тесно, и они, то одна, то другой, мельком взглядывали на гостя (М. Горький, 1949-1953).

И зонтик у него был в чехле, и часы в чехле из серой замши, и когда вынимал перочинный нож, чтобы очинить карандаш, то и нож у него был в чехольчике (А.П. Чехов, 1986).

Спальни, точно стойла, разделены тоненькими перегородками, не достигающими до потолка (А.И. Куприн, 2002).

Блок «Диалоги».

Диалоги являются особым средством создания характеристики речевой манеры героев. Так как диалоги преобладают в разговорном стиле речи, то, соответственно, диалоги богаты производными с диминутивными суффиксами:

–Теперь ты видишь, матушка, что твой фон Трамб– ерунда, карманный воришка сравнительно со мной... Adieu! Иди и впредь не осуждай! (А.П. Чехов, 1986).

– Да ты же, Михайлик, этого не читал! – спорит она громко (А.П. Чехов, 1986).

– Ты, может, нездоров, Павлуша? – спрашивала она его иногда (М. Горький, 1949-1953).

– Оставь, Женечка, оставь. Ну что ты, право... Пусти! (А.И. Куприн, 2002).

– Ты бы, Феклуша, скушала бы и мою котлетку. Кушай, милая, кушай, не стесняйся, тебе надо поправляться (А.И. Куприн, 2002).

Блок «Пейзаж».

Данные производные с уменьшительными суффиксами создают чувство умиления, помогают читателю ощутить некую приятность природы, окружающей среды:

Наконец я перебрался через это болото, взобрался на маленький пригорок и теперь мог хорошо рассмотреть хату (А.И. Куприн, 2002).

По временам срывалась с вершины тоненькая веточка, и чрезвычайно ясно слышалось, как она, падая, с легким треском задевала за другие ветви (А.И. Куприн, 2002).

3. Выводы.

Таким образом, можно сделать вывод, что для Куприна характерно использование уменьшительных производных для психологической характеристики героя, для Чехова – преимущественно для внешней и детальной характеристики, для Горького – для портретной и диалоговой, а для Бунина, как оказалось, в меньшей степени характерно использование диминутивных образований в текстах его произведений.

Список литературы

Лукьянова Н.А. Экспрессивная лексика разговорного употребления.– Новосибирск, 1986. – С. 200.

Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1979. – С. 398.

Чехов А.П. Русская проза, малые формы. Литература 1886 года. – 247 с.

Куприн А.И. Повести. Рассказы. – М.: Дрофа: Вече, 2002. – 352 с.

Горький М. Собр. соч. в 20 томах.– М., 1949-1953.

УДК 81-13

ПОВЫШЕНИЕ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Конвисарова Л.А.,
магистр педагогических наук,
старший преподаватель,
КГПИ, г. Костанай, Казахстан

Аннотация

Мақалада тіл мәдениетіне қызығушылық тудыру үшін, орыс тілі мен әдебиеті сабақтарында оқушылардың тіл мәдениетін жетілдіру жұмыс түрлері көрсетіледі.

Қазіргі қоғамға тілдің қарым қатынастың барлық пішіледерін игерген жоғары мәдениетті тұлғалар қажет. Осыған байланысты орыс тілі және әдебиеті пәндері жалпы тіл шеберлерін тәрбиелеу жалының шешімдерін қамтуы керек. Сонымен қатар оқушыларға тіл мәдениетінің қалыптастыру жайлы 3 бөлішегінің толық сараптамасы беріледі.

Аннотация

В статье освещаются вопросы роста интереса к процессу общения, говорится о формах повышения культуры речи учащимися на занятиях русского языка и литературы.

Современному обществу необходимы высококультурные личности, владеющие в совершенстве всеми речевыми формами языковой коммуникации, в связи с этим уроки русского языка и литературы должны предложить пути решения проблем воспитания мастеров слова и повысить уровень всеобщей речевой культуры. Также в статье дается подробный анализ трех компонентов формирования речевой культуры учащихся.

Abstract

In the article light up the questions of growth of interest to the process of intercourse, talked about the forms of increase of culture of speech by a student on employments of Russian and literature.

Modern society needs highly cultured personality, proficiency of all forms of speech language communication, in connection with the lessons of the Russian language and literature should offer solutions to the problems of education wordsmiths and improve general speech culture. The article also provides a detailed analysis of the three components of the formation of speech culture of students.

Түйіндісөздер: тіл мәдениеті, оқушылар, дағдылар, тілдік тәрбие, оқыту, кинесика, проксемика.

Ключевые слова: культура речи, учащиеся, навыки, языковое воспитание, обучение, кинесика, проксемика.

Keywords: culture of speech, student, skills, linguistic education, teaching, kinesics, proksemika.

1. Введение.

В настоящее время под культурой речи понимают реализацию речевых свойств и возможностей русского языка в процессе устного общения. Проблема повышения культуры речи включает в себе две ступени: освоение литературного языка и правил речи путём восприятия нормативной речи литературных произведений и на этой основе формирование навыка речевого общения.

Актуальность проблемы формирования высокой культуры речи у учащихся основывается на принципах гуманитаризации всей нашей системы образования. Владение навыками

высокой культуры речи рассматривается в современных условиях как имидж успеха личности. Недостаточная речевая культура значительно снижает рейтинг молодого человека. Одной из основных задач уроков русского языка и литературы (эти два предмета тесно связаны между собой) является задача повышения языковой культуры, овладение ее богатством, которое нашло отражение в языке.

2. Материалы и методы.

Язык любого народа – это его историческая память, воплощённая в слове. Тысячелетняя духовная культура, вся жизнь русского народа отразилась в его языке, в устной и письменной формах, в памятниках различных жанров – от древнерусских летописей и былин до произведений современной художественной литературы. И, значит, культура языка, культура слова предстаёт как неразрывная связь многих и многих поколений.

Культура речи в лингвистическом понимании имеет две ступени – правильность речи и речевое мастерство: уместность, точность, выразительность, оригинальность. Львов отмечает, что борьба за стабильность, чистоту, строгость в языкопользовании – «дело необходимое и благородное» (*Выготский, 1996, С.116*).

Внимательное и бережное отношение к слову – это и есть языковая культура человека. И это не пустые слова, ведь язык является органичной частью индивидуальной культуры человека. Школа, как центр языкового воспитания, не может остаться безучастной к животрепещущей социальной и лингвистической проблеме культуры речи носителей языка. Ведь каждое подрастающее поколение обязано нести в себе идею сохранения и развития родного языка, а гражданин – выступать хранителем родного слова и его национальных особенностей.

В настоящее время происходят активные изменения в устоявшейся классно-урочной системе. Эти изменения диктуются самой жизнью, развитием новых способов образования, педагогических технологий, имеющих дело с индивидуальным развитием личности, творческой инициативой, формированием у детей способности самостоятельно мыслить, добывать и применять знания, тщательно обдумывать принимаемые решения и чётко планировать действия. Традиционная предметность должна сочетаться с реальной действительностью, социумом, что ставит задачи в подготовке коммуникативного, функционально грамотного, обладающего навыками саморазвития выпускника, способного самостоятельно мыслить и принимать решения. Успешная реализация этих задач позволяет подготовить выпускника школы, компетентного в языковых и информационных вопросах, умеющего собирать, анализировать, обобщать данные, а также имеющего представления о нравственных ценностях, знающего о судьбах великих соотечественников, о своей Родине, способного ценить классические и современные произведения. Всё это требует широкого внедрения альтернативных форм и способов ведения образовательной деятельности.

В связи с этим в рамках компетентного подхода учёные-лингвисты выделяют наряду с языковой, коммуникативной компетенцией культуроведческую. В условиях актуализации мировоззренческих основ образования, обеспечения его целостности и ценности возрастает необходимость работы над формированием ценностно-языковой картины мира современного школьника.

Устойчивый интерес к процессу общения привел к появлению новых отраслей знания – кинесики и проксемики. Кинесика изучает язык тела, т.е. поведенческие проявления бессловесного общения между людьми. Этот язык включает в себя изменение положений тела или его частей, динамические и статические состояния, с помощью которых человек проявляет свое эмоциональное отношение к окружающим, передает информацию и получает сигналы. Общение на языке тела предполагает знание культурных традиций, стереотипных ситуаций, в которых оказываются люди. «Изучение тела, – пишет американский специалист в области кинесики Дж. Фаст, – это исследование всех телодвижений от вполне продуманных до почти бессознательных, от тех, что характерны для определенных этнических и социальных культур, до тех, с помощью которых преодолеваются все культурные барьеры» (*Ефросинина, 2004, С.53*).

Родоначальником науки о проксемическом поведении называют американского антрополога Э.Холла. В своих работах ученый обосновал важность исследования личного и общественного пространства в общении и восприятии территориальных зон людьми. Многие ошибки в общении, которые впоследствии приводят к негативным явлениям, связаны с тем, что люди не учитывают закономерностей внешнего построения поведения вступающих в контакты людей, их жизненного уклада и национальных традиций. Проксемическое поведение построено на ориентации людей в социальном пространстве, которая регулируется сложными культурными нормами. Дистанция, которую следует соблюдать, зависит от цели контакта. В зависимости от взаимоотношений людей и их психологических особенностей Э.Холл выделил четыре типа дистанций: интимную, случайно-личностную, социально-консультативную и публичную. Большое внимание ученый уделил общению представителей различных национальностей и культур, считая, что знания о проксемическом поведении могут способствовать взаимопониманию, дружбе и плодотворному сотрудничеству между народами (*Жинкин, 1969, С.63*).

Коммуникация, в смысле «общение», основана на системе универсальных морально-психологических принципов. Среди них особое место принадлежит толерантности. Быть толерантным значит быть терпимым к окружающим, чертам их характера, особенностям поведения, индивидуальному способу бытийствования. К духовному потенциалу общения относится также сочувствие, милосердие, любовь.

Проблема формирования речевой культуры учащихся тесно связано с проблемой педагогического общения.

Неслучайно в последнее время педагоги уделяют большое внимание культуре педагогического общения. Работы таких ученых, как А.А. Леонтьев, А.В. Мудрик, Б.Ф. Ломов убеждают нас в том, что культура речи школьников в значительной степени определяется умением учителя общаться с ними.

Изучение ряда исследований, посвященных вопросу развития речевой культуры школьников, показало, что в теории образования недостаточно внимания уделено проблеме формирования речевой культуры учащихся.

Несмотря на имеющиеся исследования в области культуры речи, общеупотребимого и общепризнанного понятия «речевая культура» в научной литературе нет.

Что понимать под «культурой речи»? Культурной можно считать такую речь, которая отличается смысловой точностью, богатством и разносторонностью словаря, логической стройностью, выразительностью и грамматической правильностью (*Авлова-Шперлинг, 1999*).

Хотя иногда понятия «культура речи» и «правильность речи» отождествляют. Однако понятие «культура речи» не совпадает полностью по объему с понятиями «языковая нормативность», «правильность», так как включает в себя навык поиска, отбора и сознательного применения в живом процессе речевого общения языковых средств, необходимых для данного конкретного случая коммуникации, воспитывает у учащихся сознательное отношение к процессу речевой деятельности.

Речевая культура учащихся – это совокупность свойств личности, оказывающая успешное воздействие на учащихся и позволяющая наиболее эффективно организовать процесс обучения и воспитания и регулировать речевую деятельность учащихся в этих процессах (*Авлова-Шперлинг, 1999*).

Во время изучения процесса формирования речевой культуры учащихся ученые выделили три компонента: профессиональный, психологический, риторический.

Содержание профессионального компонента включает в себя знание учителя об особенностях речи учащихся 6-8 классов, знание основ организации общения с ними.

Необходимо заметить, что педагог в процессе коммуникации должен понимать ребенка. Для этого необходимы определенные психолого-педагогические знания и учет возрастных особенностей школьников. Поэтому следующий важный компонент – психологический.

Содержание психологического компонента включает в себя ориентировку в особенностях личности ученика в условиях конкретной деятельности, знание особенностей восприятия, знания психологических приемов привлечения и удержания внимания учеников в процессе коммуникации, знание условий организации общения, способствующего личностному раскрытию младшего школьника, свободному выражению эмоций, стимулирующего творчество учеников.

Наконец, третьим компонентом речевой культуры является риторический компонент.

Содержание риторического компонента включает в себя владение искусной речью, которое предполагает успешное речевое взаимодействие педагога и учащихся.

Под искусной речью мы имеем в виду правильную и приятную речь. При этом учитываем логичность, чистоту, уместность, точность, богатство, выразительность речи, голос, мимику, пантомимику, интонацию.

На наш взгляд, выделенные компоненты, являются ведущими в процессе формирования речевой культуры учащихся. При этом мы не отрицаем существование и других факторов.

Для успешного общения с учащимися необходимо ориентироваться в особенностях личности школьника, т.е. нужны определенные психолого-педагогические знания.

Формированию коммуникативно-речевой культуры подрастающего поколения во многом препятствует пассивное познание произведений через средства массовой информации, что заменяет и само чтение, и речевое общение интеллектуально-эстетического характера. Вот почему особо важно проводить работу по развитию речи в контексте деятельности, создавая также ситуации речевого общения школьников на уроках и внеклассных занятиях по литературе, которые формировали бы умение владеть теми или иными жанрами устных высказываний.

Усилия словесников в формировании речевых навыков учащихся на уроках языка и литературы дополняют друг друга, но принципиальное отличие занятий по развитию речи на уроках литературы состоит в том, что воспитание умения выражать словом свои мысли и чувства идет не через овладение грамматическим строем языка, а через постижение законов, по которым создается искусство слова.

Культура речи учащихся во многом зависит от уровня преподавания литературы в целом. Но даже при хорошем преподавании литературы нельзя добиться серьезных успехов в развитии речи школьников без организации специальной работы над ней: различного рода заданий, пересказов, изложений, сочинений и т.п.

Специальные речевые упражнения на уроках русского языка и литературы должны применяться в сочетании с другими заданиями и вписываться во всю систему изучения произведения. Даже в тех случаях, когда учитель озабочен формированием умений, необходимых для языкового развития учащихся, и тогда нужно идти не от тренировки чисто технического приема, а от живых впечатлений и наблюдений над текстом. Продумывая специальные задания по развитию речи, нужно учитывать, что овладение культурой речи – процесс длительный. При отсутствии системы в работе изменения в речевом развитии происходит крайне медленно. Поэтому совершенствованием речи надо заниматься не от случая к случаю, а систематически, увязывая работу в старших классах со средними, а в средних – с младшими.

Овладение коммуникативно-речевой культурой не только длительный, но и творческий процесс. Мало знать, какие требования к сочинению или выступлению предъявляются, надо уметь написать и уметь рассказать. Поэтому следует постоянно побуждать учеников в собственном словесном творчестве (докладах, ответах на вопросы, сочинениях и т.д.) закреплять и совершенствовать полученные ими знания и умения.

Развитие языковых навыков школьников осуществляется двумя путями: средствами устной и письменной речи.

В практике преподавания литературы бывало так, что сложность обучения сочинениям отодвигала на второй план вопрос о развитии устной речи. В то же время учителя и методисты, выступая в защиту живого, звучащего слова, приводили авторитетные высказы-

вания о том, что «мы слушаем говорящего сто раз, прежде нежели однажды прочтем им написанное. Уже по одному этому умение говорить важнее всего прочего» (Ф.Буслаев).

Развитие устной речи, особенно в младшем школьном возрасте, опережает письменную речь. Однако, в целом, устная и письменная речь тесно связаны между собой. Продвижение, или наоборот, отставание в одном направлении тотчас сказывается и на другом. Близки и виды письменных и устных работ: пересказ и изложение, устный и письменный ответ на вопрос, доклад и сочинение и т.д.

Показательно в этом плане и то, что предусмотренные программой специальные уроки по развитию речи отводятся обычно на изложение и сочинение, а устной речи – на анализ и подготовку к изложению и сочинению.

Наконец, во многом совпадают требования, которые предъявляются к устной и письменной речи: содержательность, точность, ясность, логичность и доказательность изложения, соответствие литературным нормам, эмоциональность, убежденность.

Хотя работа по развитию речи ведется в той или иной форме на каждом уроке литературы, наряду с ними проводятся и специальные уроки развития устной речи, на которых на материале изученного литературного произведения или нескольких произведений одного автора создается ситуация речевого общения, активизируется речевая практика учащегося. Для этого закрепляется усвоенная на базе произведений лексика, создаются условия для обработки различных видов устных высказываний, ведения диалогов.

Осуществляя речевое развитие школьников на занятиях по литературе, учителю следует опираться на знание особенностей коммуникативной деятельности, т.к. усвоение языка и речи наиболее эффективно происходит в процессе общения. Общение рассматривается как деятельность практическая, будь то общение физического, психического, материального или духовного уровня. Речевое общение есть один из видов коммуникативной деятельности.

Ведущими принципами организации работы по совершенствованию речевой деятельности является неразрывное единство этой работы с анализом художественного произведения.

3. Выводы.

Методы, приемы формирования культуры речи на уроках русского языка и литературы, совершенствование речевой деятельности учащихся требуют от учителя опоры на самые разнообразные виды и жанры высказывания на литературные темы, выполнения различного рода заданий, пересказов, изложений, сочинений, которые при обучении создают условия для разностороннего речевого и эстетического развития личности ученика.

Чтобы успешно развивать устную и письменную речь учащихся, словесник должен представлять себе специфику этих двух видов речи, знать основные принципы, пути и формы работы по их совершенствованию и гибко, творчески ими пользоваться.

Список литературы

- Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Педагогика, 1996. – 115с.
Ефросинина Л.А. Литературное чтение. – М.: Вентана-Граф, 2004. – 224с.
Жинкин Н.И. Коммуникативная система человека и развитие речи в школе. – М.: Знание, 1969. – 204с.
Капинос В.И., Сергеева Н.Н., Соловейчик М.С. Развитие речи: теория и практика обучения. 5-7 классы. – М.: Просвещение, 1991.
Ладыженская Т.А. Живое слово: Устная речь как средство и предмет обучения. – М., 1986.
Львов М.Р. Основы теории речи. – М.: Педагогика, 2000. – 218с.
Пленкин Н.А. Уроки развития речи 5-9 классы. – М.: Просвещение, 2006.
Авлова-Шперлинг Т.Г., Краснова Т.В. Тайны словесного искусства (введение в поэтику). Пособие при изучении литературных образцов для учащихся 5 классов средней общеобразовательной школы. – М., 1994. – 528 с.

ӘОЖ 371. 13: 174

ШӘКӘРІМНІҢ КӨРКЕМДІК ТАНЫМЫНДАҒЫ «ЖАР» СИМВОЛЫ

Сейсекенова А.Б.

*филология ғылымдарының
кандидаты, доцент*

*Қазақ экономика, қаржы және
халықаралық сауда университеті,
Астана қаласы*

Аннотация

Мақалада Шәкәрімнің көркемдік танымындағы «жар» символы қарастырылған.

Аннотация

В статье рассматривается символ «вечно женственное» в художественном познании Шакарима.

Abstract

The article is considered the symbol of the eternally womanly in Shakarim, s literaru.

Түйінді сөздер: Жан, өлім, космос, жар, махаббат.

Ключевые слова: Душа, смерть, космос, вторая половина, любовь.

Key words: The soul, death, space, second half, love.

1. Кіріспе.

Әлемде қазіргі уақытта кванттық секіріс үдерісі жүріп жатыр. Бұл үдеріс адамдарда жаңа сапаның болуын талап етеді. Адам сапасы үшөлшемдік материалдық әлеммен шектелмейтін көпөлшемді (многомерное измерение) сапа. Ал адам санасының үшөлшемді материалдық әлем заңымен ғана өмір сүруі - барып тұрған азапты өмір. Бұл – «Ә дегенге мә» деген өмір заңы. Мұнда адам өзі не үшін өмір сүріп жүргенін түсінбей де қалуы мүмкін. Міне, сол себептен кванттық үдеріс дегеннің не екенін түсінуге тырысып көрейік. Адам өмірінде кванттық үдеріс денесіндегі тәндік өзгерістерден басталып отыр. Сонда қандай тәндік өзгерістер? Оны біз кейбір адамдардың жасарып, жасампаздық қуатының артуынан байқасақ, енді біреулердің бойындағы аурулардың көбеюінен байқай аламыз. Аурудың пайда болуы адамға жоғарыдан түскен сигнал деп қарағанымыз дұрыс. Қазір қатерлі ауруларға шалдыққан көптеген адамдар осыдан арылудың жолын іздеуді жанын тазарту арқылы шешуге тырысып жатыр. Жаны тазарып, тәнін рухы билеп өзгерген адам үшін бұл өмірде шешілмейтін мәселе жоқ. Тәнің өзгерісі ойдың өзгерісімен тікелей байланысты.

2.Талқылау.

Әлемде кездейсоқ ештеңе жоқ. Азық-түліктер қымбаттаған сайын, адамдар аштыққа ұшыраудан қорқады. Ал адам рухани дамыған сайын оның ағзалары сыртқы ас қоректерін азайта бастайды. Ал адам тағамды азайтқан сайын оның жасушаларындағы өмірлік күш тағамсыз-ақ адамға қорек бере алатын жағдайға жетеді. Бұл өмірлік күшті үнділер «прана», қытайлар «ци» десе, Шәкәрім шығармаларында «жар» сөзімен қолданылып жүр. Бұл өмірлік күш адамға туа біте беріледі. Ал осы өмірлік күшті адам сонымен бірге күннен, топырақтан, судан, ауадан толассыз алып отырады. Бұл ғылым тілінде макро-микроэлементтер деп аталады. Шәкәрім ақын өз өлеңінде:

Жанымыз күннен келген нұрдан,

Тәніміз топырақ пен судан,-

деп талай нәрсенің басын ашып берді [1, 10].

Жалпы, тән әлемін ата-бабаларымыз иллюзия, яғни, «жалған» әлем деп атады. Өйткені, бәрімізге белгілі: мән мен құбылыс сәйкес келе бермейді. Мысалы, планеталардың қозғалысын біз әдеттегі өмірде «ай туды», «күн шықты» дейміз. Ал шын мағынасында бұл планеталардың қозғалысы. Ал «космос» деп әлдебір қол жетпес жоғарыны елестетеміз. Егер біз айдың үстінен шығып қарасақ, жер бізге космос болып көрінер еді. Себебі, табиғатта төртбұрыш атаулы жоқ. Шәкәрім тілімен айтқанда, біз бұның бәрін «бас көзімен» көрген соң солай болып көрінеді. Шәкәрім осы туралы:

Тән көретін бастағы көз,
Байқамайды жан сырын.
Көр де ақылға сал деген сөз,
Көз керек қой ойлырақ [2, 204 б.].

деп жырлайды. Шын мағынасында көз - «жанның көзі», құлақ – «ойдың құлағы», - дейді ақын.

Шопенгауэрдің: «Өмір дегеніміз мидағы сезінулер», үнділердің: әлемді – жалған, яғни, «майя», Платонның: бізді қоршаған барлық «заттар идеяның көлеңкесі», Гераклиттің: «тек қозғалыс бар екені шындық» дегені мен Шәкәрімнің әлемді «жардың көлеңкесі» деп жырлауы да осыны көрсетеді.

Бұл әлем біздің ішімізде. Әлем бізден тыс емес. Әлем деген – Мен. Аспан – Мен, қоршаған әлемнің бәрі – Мен (менікі емес!). Мен жоқ болсам, әлем де жоқ. Ал, менің жоқ болуым мүмкін емес. Шәкәрімнің «барлық жерден жарды көретіні» сондықтан:

Менің жарым қандай жар?!-
Ай өлді де, күн қашты.
Мағынасын байқандар,
Сырлы сөзім сырды ашты [2, 256 б.].

...Жар – уақытсыздық. Жар – мәңгілікпен тұтасып кету жағдайлары. Жар - әлемді сезінудің өзіндік метафорасы. Жарды махаббаттың сезім қуатын бастан кешірмей түсіне алмайсың. Жарды сезінуге бәлкі Дайзетцу Судзукидің мына бір сөздері көмектесе алар: «Гүлді тану – гүлге айналу, гүл болу, оған ұқсап гүлдеу, күн сәулесі мен жаңбырға, гүлге ұқсап қуану. Егер осылай болса, гүл менімен сырласады, мен оның барлық құпияларын, қуаныштары мен азаптарын - оны, өмірімнің тамыр соғысының бәрін білемін. Мен гүлді «тануыммен» бірге ғарыштың барлық құпияларын, өз «Менімнің» барлық құпияларын түгел білемін» дегенін еске түсірсек жеткілікті [3, 342 б.].

Жарды сезіну өзіншілдік пен менмендіктен жырақтағанда ғана болатын сезім. «Бұл - мен емес, шын мені, Жарат, жоғалт өзгені, Тазарт мына дүниені, Бұл адамнан қалсын тұл» деп Шәкәрімше Жардан сұрау. Жардың құпиясы іште оянуы. Ол үшін адам зұлым ақылдан өзін босатуы керек. Бұл - адамның өзіне дейінгі уақыттан шығып «өзіне қайту» жағдайы. Бұл - «өзіне» дейінгі уақыттың бәрін нәпсінің құрсауынан босату арқылы «Әлемді мен билейін, Нәпсі болсын маған құл» деп дүниені игеретін құбылыс. Ақылды уақыттың тегеуірінен босату шынайы патшалыққа әкеліп, күнәсіз «Нәрестедей жас болып», қайта туатын кез. Ақиқатты сөз арқылы тірілтпек үшін «Мас бол жүрек тазала. Қарсы ұмтыл қазаға», жалған өмірден жоғал да, Шын өмірге тіріл!» дейтұғынды жүрекпен ұғынып, тілмен жеткізе алмайтын ол бір ләззат. Шәкәрімнің Шыңғыстың табиғатын көріп «мас» болуы мен Басенің шарбақтың астындағы қарапайым гүлді сезінуі ғажап ұқсастықтар:

Жалтарып жардан нұрын жасырғаны,
Күн батып, Жер жамылып, қорғаласа.
Жер жүзіне қып-қызыл гүл бітірем,
Көзімнен қанды жасым сорғаласа.
Жарды көрген көзіме шоқынып жүр,
Су бұраңдап, майысып жорғаласа [2, 259 б.].

Бізді қоршаған әлемдегі заттар бір орнында тұрмайды, мысалы, ағаш шіриді, сөйтіп, жерді қоректендіреді. Сол жерден өсімдіктер, гүлдер өсіп шығады.

Жан мен денені өзара ұлы тартылысқа әкеліп тұрған көңілді жүрек, тілек, махаббат, Шопенгауэр айтқан «еріктің әлем ретіндегі көрінісі» десек те, біржола үгіліп кетпей ұсталып тұрған тастағы тартылыс – махаббат; өсімдіктегі, жан-жануардағы, адамдағы, өмірге құштарлық та; бәрі де жаратқанның жар бейнелі мәңгі арулық уыз дүниесінің жемісі екенін Шәкәрім өлеңмен былайша өрнектейді:

Шын асықтың әрбірі
Өліп топырақ болды да,
Жаратылыстың тағдыры
Жаратты мені орнына.
Бәрінің нұры қосылған
Мол керемет менде бар
Жалғыз жарға шоқынған
Қайда мендей пенде бар? [2, 238 б.].

Түрлі денеде түрлі жандар болады. Осылардың ішінде адам жаны ерекше қабілетке ие. Жан адамның әр жасушасында өмір сүреді. Сол жанның арқасында адам ағзасы тірі болады. Ал егер осы жанды дамытса, яғни, жан тазарса, адам ерекше қасиеттерге ие болады.

Адам жаны физикалық денені тастап кеткенде де мәңгі болғаны сияқты, адам тәнін де мәңгілік ете алады деген пікірлер бас көтергелі біраз болды. Жан нұрланғанда, тән де нұрланады. Қазір краснодарлық Зинаида Баранова 2000 – шы жылдан азық-түліксіз, сусыз өмір сүріп келе жатыр. Австриялық Джасмухин 12 жылдан бері азық-түліксіз өмір сүріп келеді. Қазір әлемде 8 мыңнан артық адам осылай өмір сүріп отыр.

Әрине, бұлай тамақ ішпей өмір сүру үшін адамның рухани мүмкіндіктері өте жоғары дайындықта болуы керек. Ресей ғалымы, физика – математика ғылымдарының докторы, Табигат және Қоғам жөніндегі Ғылымдардың халықаралық Академиясының академигі Е.Н. Вселенскийдің пікірінше 1-ші расаның адамдары физикалық денесіз осылай өмір сүрген көрінеді. Біз 5-ші расаның адамдарымыз. Қазір 6-шы расаның адамдары дүниеге келіп жатыр [4].

Әлем тұтас. Біз осы заманда өмір сүруіміз үшін қаншама уақытты бастан кешірдік. Алайда тұтастықты сезіну арқылы мәңгілікпен сырласуға болады. И.В. Гетенің мәңгілікті табиғаттың бойындағы Ұлы тыныштықпен ұласу арқылы сезінгенін «Шаң шығармас жол – дағы, Сілкіне алмас жапырақ» деп Абай ақын да дәл жеткізе алған.

Ғылымда қара тесік туралы тартыс-таластар туғалы біраз болды. Ал қара тесік дегеніміз кәдімгі адамның асқазаны десек те болады. Кәдімгі адамның асқазаны – толып болмайтын қара тесік. Дүниенің бәрін жалмай беретін қу құлқын, нәпсінің көзі осы қара тесікте орналасқан. Осы бір толып болмайтын қара тесіктің арқасында асқазан ашығады да тұрады. Құдды бір түйені түгімен жұтатын сияқты. Адам бір осы асқазан үшін күндіз-түні жұмыс істейді. Ал адамның осы қара тесікті толтыра алмай бүкіл өмірі кетеді екен. Рабленің Гаргантюасы, қазақтың Көлтауысары міне, қайда жатыр? Оларды ертегіден тіпті іздеп керегі жоқ екен. Бүкіл өмір үш метр ішек-қарында айналып жатыр.

Асқазан дегеніміз бір жағынан жай бір символдық түсінік десек те болады. Сарандық та осы асқазанда орналасқан. Ал шын мағынасында дүниені иемдену де иллюзия. Бізге ештеңе тиесілі емес. Бізді дүние билемеу керек. Біз дүниені билесек керек. Шәкәрім ақын:

Біз семірттік денені азықпенен,
Байлап бердік жанды оған қазықпенен.
Ұйқы, тамақ күйлеген сорлы дене,
Құтылар ма осындай жазықпенен,-

деп ескертеді [2, 61б.]. Құмарлық пен махаббат» атты өлеңінде бір рюмкадан басталатын маскүнемдік, нашақорлықтың дүниеқұмарлық, көрсеқызарлық сияқты адамның басқа құмарлықтарынан еш айырмасы жоқ:

«Ойласаң соның бәрі бір құмарлық» [2, 61б.].

Адамдар нашақорды, маскүнемді қоғамдағы ең төмен адамдар қатарына жатқызады. Ал ақшаға құмарлықтың дерті нашақор мен маскүнемнен де қиын екенін түйсіне аламыз ба?

Үнді ойшылы Ошо «Нәпсі – өзімшілдік – тойымсыздық тілегі» атты еңбегінде біреу тамақтың құлы, біреу биліктің құлы, біреу ақшаның құлы – бұның бәрі қауіпті құмарлықтар екенін ескертеді. Тіпті нашаға құмарлық ақшаға құмарлықтың қасында ойыншық екенін түсіну екінің бірінің қолынан келе бермейді. Осыны түсінудің өзі адамды көптеген қауіп-қатерден сақтайды.

Барлық істер адамға деген махаббаттан бастау алуы керек. Өмірдегі жалғыз дұрыс жол – осы. Шәкәрім мұрасының негізі де – осыған саяды:

Не қылсаң қыл, адамға махаббат деп,
Мейлің сөк, мейлің үйрет, айла ізденбей [2, 62 б.].

Махаббат дегеніміз өзін ғана емес, басқаны сүю. Басқаны сүю дегеніміз - басқаға зиянсыз өмір.

Жалғыздықтың ең ауыр жағдайы - өлімнен қорқу. Материя иллюзия болғандықтан, өлім де жоқ. Тән әлемі нұрдың қаттыға айналған түрі. Мысалы, ұйықтағанда көретін түсті алайық. Түсімізде біз сезім мүшелерімізбен қатты денелерді ұстағанымызды сезінеміз, кейде біреулермен соғысып, кәдімгі ояу кезіміздегідей шындық өмірде жүреміз. Ояуымыз да негізінен солай деуге болады. Бізді қоршаған әлем бізден тыс емес, бұл – мидағы голограммалар. Шәкәрім:

Өмір деген - ұйқы ғой,
Түс көргізбей қоя ма?
Қиын-қызық, әр түрлі ой,
Іс көргізбей қоя ма?

Түстегіні шын ғой деп,
Шынды ұмытқан жарай ма?
Әл жеткеннің бәрін жеп,
Арды жұтқан жарай ма?-

деп [2, 193 б.] барлығымызға сауал тастауы да осыған байланысты.

Ең қызығы кванттық физиканың дамуымен «бүкіл әлем үшөлшемді голограмма тәріздес» дейтін ғалымдардың саны жылдан – жылға көбейіп келеді. Олардың пікірінше, шындық өмір таңқаларлық өте нәзік те, күрделі фильм тәріздес. Сыртқы әлем «біздің санамыздан тыс» объективті тәуелсіз әлем бе, жоқ осының бәрі бізбен бірге ме?

3. Қорытынды.

«Бүкіл әлем тұтас бір голограмма» деген идеяның негізгі авторлары – кванттық физика саласының ірі маманы, Эйнштейннің сүйікті шәкірті, Лондон университетінің профессоры Дэвид Бом мен Стэнфорд университетінің нейрофизиология маманы, нейропсихология бойынша «Мидың тілдері» атты классикалық еңбектің авторы – Карл Прибрам [5].

Атомдық физиканың тағы бір керемет жаңалығы – егер атомды ұсақтап бөле берсек, ол жоққа айналады, сөйтіп, электрондар мен протондардың ұзындық, дене сынды қасиеті жоққа айналады. Бұл ой Шәкәрім өлеңінде көрініс тапқан: Дене сезіміне нанба!

Сағым су ма екен?
Барып көрсең таяу сол маңға,
Бар дене, сезім түгел алдайды,
Бұл сөзімді әбден анда [2, 327 б.].

Осыған байланысты әлемнің тұтастығы идеясы физиктермен одан әрі дәлелденуде. Сөйтіп, кванттық потенциал барлық кеңістікте бір-бірімен тұтастық байланыста өмір сүреді. Осыған сәйкес қазір ғылымда толқынды генетика деген түсінік те пайда болып, жан – жақты әр түрлі зерттеулер жүріп жатыр.

Тән әлемін әлі толық ашқан ешкім жоқ. Адамның бүкіл өмірі оның ойына, сеніміне байланысты. Канттың идеалистік философиясы да бүкіл материалдық әлемнің санамыздан тыс емес, керісінше, санамыздың ішінде екенін көрсетеді деп ойымызды қорытамыз.

Әдебиет тізімі

Құдайбердіұлы Ш. // Абай. – 1994. – №9. – 10 б.

Құдайбердиев Ш. Шығармалары. Өлеңдер, дастандар, қара сөздер. Алматы, 1988, 560 б.

Әлемдік мәдениеттану ой-санасы. Он томдық. 2 – том. Мифология: құрылымы мен рәміздері. – Алматы: Жазушы, 2005. 568 б.

Вселенский Е.Н. Смена полюсов и великий вселенский эксперимент. Халықаралық ғылыми конференция "Народная медицина России –

Прошлое. Настоящее. Будущее». – Москва, 2000.

К. Прибрам. Языки мозга. Экспериментальные парадоксы и принципы нейропсихологии. Москва: Прогресс, 1975. <http://www.myword.ru>

<http://www.myword.ru>

УДК 37.02

СУЩНОСТЬ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ В ОБРАЗОВАНИИ

Шалгимбекова А.Б.,
старший преподаватель
кафедры педагогики, КГПИ,
г.Костанай, Казахстан

Аннотация

Бұл мақалада замануи педагогикадағы әлеуметтік- педагогикалық қолдау мәселелерінің зерттеу негіздері қарастырылады. «Педагогикалық қолдау» түсінігіне анықтама беріледі, әлеуметтік- педагогикалық қолдау технологияларының идеялары сипатталады, әсіресе адамға көмек көрсету және оның мәселелерін шешу жолында, мұғаліммен баланың ортақ әрекеттестігіндегі бірнеше сатылары белгіленеді, сондай-ақ білім берудегі әлеуметтік- педагогикалық қолдаудың негізгі ұстанымдары көрсетіледі.

Аннотация

В данной статье рассматриваются проблемы изучения сущности социально-педагогической поддержки в современной педагогике. Дается определение понятию «педагогическая поддержка», отражаются идеи и технологии социально-педагогической поддержки, прежде всего, в русле оказания помощи человеку в решении его проблем, выделяются несколько этапов совместной деятельности педагога с ребенком, а также указываются основные принципы социально-педагогической поддержки, используемые в образовании.

Abstract

The article deals with the problems of study of the essence of the social and pedagogical support in modern pedagogy. The concept «pedagogical support» is determined in the article. The ideas and techniques of social and pedagogical support are reflected in the article, in particular, in the mainstream of the provision of assistance to a person in solving its problems. The author identifies several steps of joint activities of the teacher with the child and the basic principles of social and pedagogical support in education.

Түйінді сөздер: әлеуметтік-педагогикалық қолдау, әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың негізгі ұстанымдары, мұғалімнің баламен ортақ әрекеттестігінің сатылары.

Ключевые слова: социально-педагогическая поддержка, основные принципы социально-педагогической поддержки, этапы совместной деятельности педагога с ребенком.

Keywords: social and pedagogical support, the basic principles of social and pedagogical support, phases of joint activities of the teacher with the child.

1. Введение.

Радикальные трансформации в обществе и образовании, расширение и углубление личностно ориентированных и развивающих парадигм психологии влияют на развитие педагогических теорий и создают фундамент для совершенно новой социально-педагогической практики, вырастающей на иной культуре воспитания, которая базируется на внутренней свободе, творчестве и гуманизме взаимоотношении взрослого и ребенка.

Актуальность изучения сущности социально-педагогической поддержки определяется рядом противоречий, сложившихся на современном этапе развития педагогической науки. Среди них мы определяем следующие: между социально-педагогическими требованиями к личности и существующими ныне целенаправленно-организуемыми формами обучения и воспитания; между необходимостью развития полноценной творческой личности и отсутствием комплексной социально-педагогической поддержки.

В ключе личностно-ориентированного подхода к образованию под *социально-педагогической поддержкой* понимается система социально-педагогической деятельности, раскрывающая личностный потенциал человека, включающая помощь ученикам, учителям, родителям в преодолении социальных, психологических, личностных трудностей.

2. Материалы и методы.

Идеи социально-педагогической поддержки, прежде всего, в современной педагогике связаны с именем О.С. Газмана (семантическое значение было проанализировано Т.В. Анохиной) и в начале разработки проблемы с группой, которая называла себя Центром творческого воспитания (О. Газман, Н. Харитоновна, В. Бедерханова, М. Гусаковский, С. Поляков, В. Хорош). Философский и культурологический пласт проблемы осмыслен Н. Крыловой.

Под «педагогической поддержкой» О.С. Газман, который практически ввел это понятие в научный обиход на современном этапе в педагогику, принимал «процесс совместного с ребенком определения его собственных интересов, целей и путей преодоления препятствий (проблем), мешающих ему сохранить свое человеческое достоинство и самостоятельно достичь желаемых результатов в обучении, самовоспитании, общении, образе жизни» [1].

Многие из соратников и учеников О.С. Газмана разрабатывают идеи и технологии социально-педагогической поддержки, прежде всего, в русле оказания помощи человеку в решении его проблем (Т. Фролова, Т. Анохина, Н. Пакулина, Н. Михайлова).

3. Результаты и обсуждение.

Для ребенка разрешение проблемы – это не только постепенное снятие напряжения, улучшение его состояния, но это своеобразный тренинг, проводимый не в специально искусственно созданных условиях с игровыми конфликтами, а в реальной ситуации его жизнедеятельности.

Выделение проблемы ребенка в качестве стержня, на котором удерживается социально-педагогическая поддержка как деятельность конкретного педагога с конкретным ребенком, является попыткой выделить специфику социально-педагогической поддержки как особой деятельности, отличной от обучения и воспитания, и требующей от педагога умения задавать интенцию и управлять динамикой развития ребенка. «Развитие, - замечает О.С. Газман, - как известно, не сводится к обучению и воспитанию и даже интериоризации».

«Собирая все внешние влияния, человек совершает качественно новый акт – он с возрастом сам формирует собственные смыслы и цели и сам активно действует не по внешним стимулам, а по внутреннему побуждению. Действует, но без проблем» [2].

Превентивный смысл социально-педагогической поддержки не в том, что кто-то заранее инструментирует принятие ребенком того, что потребует от него (или предложит ему) взрослый (общество, государство или еще «некий другой»). Тот, кто выполняет поддерживающую функцию, прежде всего, обернет ребенка к тому препятствию, проблеме,

которые встают между ним и теми скрытыми для него смыслами, которые лежат в общении и деятельности с другими равными ему людьми.

В положениях Г. Рота, одного из известных философов, разрабатывающих идеи педагогической антропологии, мы находим замечание о том, что социально-педагогическая практика не может напрямую заимствовать из педагогической (или какой-нибудь другой) науки знания о том, как необходимо поступать в той или иной ситуации. Для того чтобы действовать, педагогу необходимо воссоздать образ данной ситуации, ее модель. Ясно, что данная модель не может возникнуть, если педагог не исследует данную конкретную ситуацию. Для социально-педагогической поддержки создать модельное представление о ситуации – значит получить знание о проблеме ребенка во всем ее объеме. Модельное представление о проблеме – это не куча фактов и состояний, которые остро переживает ребенок, это причинно-следственные связи, определившие источник проблемы, ее конфигурацию (содержание) и масштабы (вовлеченность в нее других людей и других смыслов). Модельное представление о проблеме – это представление о целостности ребенка, помещенное в реальную ситуацию его жизнедеятельности.

Итак, изучение проблемы ребенка, проникновение в ее причинно-следственные связи помогает педагогу выстроить для себя объемное, модельное представление о проблеме, таким образом, педагог и изучает ребенка «во всех его отношениях» (К.Д. Ушинский). Это помогает избавляться от некоторых стереотипных представлений, которыми изобилует поверхностный взгляд педагога на ребенка. Проникновение в проблему ребенка позволяет педагогу увидеть ее с позиции самого ребенка и тем самым обрести шанс на выстраивание «единого языка».

Смысл социально-педагогической деятельности состоит не только в том, чтобы помочь учащемуся устранить имеющиеся препятствия, но в том, чтобы помочь овладеть способом обнаружения и решения своих проблем.

Выделятся несколько этапов совместной деятельности педагога с ребенком:

1. Диагностический. Он предполагает обнаружение проблем ребенка, осознание их значимости, желание их разрешить.

2. Поисковый. Совместный с ребенком поиск причин и способов разрешения.

3. Проектировочный. Построение договорных отношений между педагогом и ребенком с целью продвижения к решению проблемы.

4. Деятельностный. Взаимодополняющая деятельность педагога и ребенка. В основном действует сам ребенок. То, что он не может (например, поговорить с учителем предметником или родителем), восполняется педагогом и его коллегами-психологами, врачом, социальным педагогом.

5. Рефлексивный. Анализ совместной деятельности по разрешению проблемы. Обсуждение полученных результатов [3].

Другое направление, связанное с осмыслением феномена социально-педагогической поддержки в науке и осмысление его в практике, прежде всего, предполагает социально-педагогическую поддержку субъектов образования как принципа гуманистически ориентированной системы.

Серьезным дискуссионным вопросом остается вопрос о том, что следует «поддерживать» в растущем человеке. Авторы «Психологии человека» Е.И. Исаев и В.И. Слободчиков считают, что поддерживать и развивать следует субъектность.

В этом случае В.П. Бедерханова полагает, что содержание «педагогической поддержки шире, чем работа с «проблемой человека» и уже, чем принцип [4]. Она считает, что педагогическая проблема, несомненно, является некой реальностью, в которой проявляется каждый человек. Особенно важным ей представляется выявление трудностей человека. Трудно то, что актуально для каждого (Н. Кузмина, А. Деркач). Именно «трудность» может быть той единицей, через которую возможно «отследить» процесс самоактуализации человека.

Обеспечению социально-педагогической поддержки могут служить следующие основные принципы (Т.В. Анохина):

- согласие ребенка на помощь;
- опора на наличные силы и потенциальные возможности личности;
- вера в эти возможности;
- ориентация на способности ребенка самостоятельно преодолевать трудности;
- совместность, сотрудничество, содействие;
- конфиденциальность (анонимность);
- доброжелательность и безоценочность;
- безопасность, защита здоровья, прав, человеческого достоинства;
- реализация принципа «не навреди»;
- рефлексивно-аналитический подход к процессу и результату.

Дальнейшая разработка проблемы, полагает Т.В. Анохина, может идти через осмысление понятия «индивидуальность человека» и понимание психологического образования этого феномена. В этом случае можно говорить о педагогическом обеспечении процессов индивидуализации в образовании.

В. Слободчиков и Е. Исаев точно фиксируют, что индивидуальность – это не только и не столько включенность индивида в систему общественных отношений, интеграция их как личностно значимых, сколь его «выделенность» из этих отношений. Поэтому индивидуальность – это всегда внутренний диалог с самим собой, выход в уникальную подлинность самого себя [5]. Постановка О.С. Газманом вопроса о соотношении социализации и индивидуализации в социально-педагогической деятельности – это вопрос о цели и средствах. Если социализация является целью образования, то тогда абсолютно верен тот ход, что педагогическая деятельность должна ограничиваться «учетом возрастных и индивидуальных особенностей» как фоном, на котором разворачивается деятельность по приобщению ребенка к культуре и формированию у него общественно одобряемого поведения. Если же целью образования является индивидуализация, то ясно, что ребенок должен пройти путь складывания себя и собственной жизнедеятельности в различных ипостасях, задающих его целостность: индивидуальной, субъектной, личностной – и это путь «выращивания» собственной индивидуальности.

О.С. Газман разработал ряд генеральных схем, в которых он указал место социально-педагогической поддержки среди образовательных процессов – обучения и воспитания – и смысловых полюсов, которые они «обслуживают». Так, воспитание и обучение, по О.С. Газману это полюс социализации, а *педагогическая поддержка – это полюс индивидуализации*. Социально-педагогическая поддержка – это та деятельность, которая «располагается» в объективно существующей антиномии между образовательной логикой педагогической деятельности, как деятельности приобщения, формирования ребенка средствами общечеловеческой культуры и логикой жизнедеятельности конкретного ребенка.

Социально-педагогическая поддержка с точки зрения обучающихся и воспитательных задач носит упреждающий, превентивный характер, дающий шанс на встречу обоим – и педагогу, и ребенку – в образовательном пространстве, как желательном для обоих – взаимодействии.

4. Выводы.

Таким образом, определяя место социально-педагогической поддержки «между» воспитанием и обучением (социализирующими процессами) и процессами становления отношений ребенка к фактам собственной жизнедеятельности (индивидуализацией), можно предположить, что, социально-педагогическая поддержка направлена на то, чтобы:

– выйти на проблемы ребенка как на точки его отчуждения от тех социально-педагогических воздействий, которые направлены на него и обусловлены целями обучения и воспитания;

- помочь ребенку преобразовать эти точки в самообразовательную ситуацию, т.е. ситуацию, которая даст ему опыт действия в проблеме;
- увидеть собственный смысл во взаимодействии со взрослыми;
- построить свою линию поведения, которая признается ребенком как значимая и необходимая для него.

Список литературы

Газман О.С. Потери и обретения в воспитании 10 лет перестройки // Воспитание и педагогическая поддержка детей в образовании / под ред. чл. корр. РАО О.С. Газмана / Материалы всероссийской конференции. – М.: УВЦ «Инноватор». – 1996. – С. 15.

Газман О.С. Педагогика свободы: путь в гуманистическую цивилизацию XXI века // Новые ценности образования. – Вып. 6. – 1996. – С. 31.

Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – М., 1997. – С.78.

Бедерханова В.П. Педагогическая поддержка индивидуализации личности в процессе образования // Психологические проблемы самореализации личности: Сборник научных трудов. – Вып. 3. – Краснодар. – 1998. – С.50.

Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Психология человека. – М.: Школа Пресс, 1995. – С. 354-355.

УДК 37.02

РЕАЛИЗАЦИЯ ОПЫТА АОО «НАЗАРБАЕВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ШКОЛЫ» В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ ВЫПУСКНОГО КУРСА

Шумейко Т.С.,

*кандидат педагогических наук
доцент кафедры педагогики, КГПИ,
г.Костанай, Казахстан*

Аннотация

Қазақстан Республикасының педагогика қызметкерлерінің біліктілігін арттыру мақсатында АҚК «Назарбаев Зияткерлік Мектептері» педагогикалық шеберлік орталығымен және Кембридж университетінің білім беру факультетімен бірге деңгейлі бағдарлама негізінде жасалған бұл мақалада жоғарғы оқу орындарындағы бітіруші курс студенттерінің қосымша кәсіби білім беру бағдарламасы бойынша жұмыс тәжірибесінің талдауы берілген. Сын тұрғыдан ойлау стратегиясын пайдаланудағы мүмкіншіліктері және диалогтық оқыту, критериалдық бағалау, рефлексия оқу әрекетіне жағымды эмоционалдық бағытталуының жаттығулары мен бірлестік әрекеттері ашылған. Кері байланыс студенттердің қызығушылығын белсенді оқуға және бірлестік әрекеттерге, оқылатын материалдың мазмұнын игеруіне қызығушылықтың жоғарылатуын куәлендіреді.

Аннотация

В статье представлен анализ опыта работы по программе дополнительного профессионального образования студентов выпускных курсов вузов, разработанной Центром педагогического мастерства АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» совместно с факультетом образования Кембриджского университета на основе уровнейых программ повышения квалификации педагогических работников Республики Казахстан. Раскрыты возможности использования стратегий критического мышления и диалогического обучения, критериального оценивания, рефлексии, упражнений для положительного эмоционального настроения на учебную деятельность и взаимодействие. Обратная связь свидетельствует о значительном интересе студентов к активному обучению и взаимодействию, повышению заинтересованности в освоении содержания изучаемого материала.

Abstract

The article deals with the analysis of experience of the work on the program of additional vocational training of graduate students of high schools, developed by the Centre of pedagogical skill of AEO "Nazarbayev Intellectual Schools" in collaboration with the Faculty of Education at Cambridge University on the basis of level training programs of teachers of Kazakhstan. Disclosed the possibility of using strategies of critical thinking and dialogical learning, criterial assessment, reflection, exercises for positive emotional attitude to training activities and interaction. Feedback indicates the strong interest of students to active learning and interaction, increased interest in the development of the content of the material being studied.

Түйінді сөздер: кәсіби-педагогикалық дайындық, оқытудағы және оқудағы жаңа бағыт-бағдарлар, топтық жұмыс, сыни тұрғыдан ойлау, диалогтік оқыту, рефлексия.

Ключевые слова: профессионально-педагогическая подготовка, новые подходы в преподавании и учении, групповая работа, критическое мышление, диалогическое обучение, рефлексия.

Keywords: vocational and teacher training, new approaches to teaching and learning, group work, critical thinking, dialogic learning, reflection.

1. Введение.

Изменения, происходящие быстрыми темпами во всех сферах современного общества, обуславливают необходимость подготовки компетентного и конкурентоспособного поколения, готового к взаимодействию, умеющего ориентироваться и эффективно действовать в различных жизненных ситуациях. Достижение обозначенной цели требует новых подходов в преподавании и учении, непрерывного совершенствования форм и методов организации учебных занятий. Особое значение это приобретает в педагогическом образовании, так как на формирование личности ученика с соответствующими качествами оказывает влияние, прежде всего, личность учителя. Поэтому профессионально-педагогическая подготовка учителя нуждается в совершенствовании на основе компетентностного подхода, в соответствии с которым у обучающегося не просто должны быть сформированы знания, умения и навыки, а способность добывать знания самостоятельно, структурировать и применять их, анализировать результаты. Именно на подготовку к такому обучению были направлены курсы повышения квалификации преподавателей вузов по Программе повышения квалификации профессорско-преподавательского состава вузов, осуществляющих подготовку педагогических кадров. Данная программа разработана Центром педагогического мастерства АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» совместно с факультетом образования Кембриджского университета и реализовывалась в феврале – марте 2015 года в г. Астане. Обучаясь на этих курсах, мы еще раз смогли убедиться в действенности активных форм и методов на учебных занятиях, как проходя теоретическое обучение в Центре педагогического мастерства под руководством тренеров Кембриджского университета, так и во время практики в своем вузе – Костанайском государственном педагогическом институте.

2. Материалы и методы.

В нашем исследовании были использованы следующие методы: теоретический анализ психолого-педагогической литературы по проблеме исследования; педагогическое моделирование; педагогический эксперимент; наблюдение за деятельностью студентов; изучение продуктов деятельности студентов; беседа; анкетирование; методы статистической обработки результатов. В ходе опытно-экспериментальной работы были использованы материалы, разработанные Центром педагогического мастерства АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» совместно с факультетом образования Кембриджского университета. Занятия со студентами выпускного курса проводились в соответствии с Программой дополнительного профессионального образования студентов выпускных курсов вузов, разработанной на осно-

ве уровневых программ повышения квалификации педагогических работников Республики Казахстан.

3. Результаты и обсуждение.

Во время первого этапа обучения «лицом к лицу» на базе Центра педагогического мастерства в г. Астане мы прошли обучение по семи модулям программы:

1. Новые подходы в преподавании и обучении.
2. Обучение критическому мышлению.
3. Оценивание для обучения и оценивание обучения.
4. Использование ИКТ в преподавании и обучении.
5. Обучение талантливых и одаренных учеников.
6. Преподавание и обучение в соответствии с возрастными особенностями учеников.
7. Управление и лидерство в обучении.

Обучение на данном этапе позволило нам еще раз убедиться в значимости активных методов и групповой формы организации обучения для повышения результативности данного процесса. Поэтому на втором этапе, проходя практику в Костанайском государственном педагогическом институте, мы старались чаще использовать групповую работу на занятиях по педагогическим дисциплинам, сочетая ее с другими формами.

Опыт использования групповой работы свидетельствует о повышении интереса к предмету и созданию мотивации успеха у студентов. Изучая вопросы самостоятельно и представляя информацию графически, студенты лучше усваивают тему. Об этом свидетельствует рефлексия студентов и наблюдение за ходом их работы.

Проведенные занятия показали, что групповая работа с изображением студентами постеров в ходе изучения отдельных вопросов может быть успешной при условии достаточного количества времени для проведения занятия. Так, при проведении лекции по социальной педагогике по теме «Социальное воспитание: сущность и содержание» (продолжительность занятия 50 мин*2), было использовано достаточно большое количество стратегий: активити, критическое мышление через чтение и письмо, диалогическое обучение, групповая работа с составлением постеров по самостоятельно изученным студентами вопросам и последующей презентацией постеров, рефлексия. Была отмечена нехватка времени для самостоятельной работы студентов. В дальнейшем при проведении лекционных занятий имевшиеся недостатки в работе были устранены за счет оптимизации количества используемых на занятии стратегий обучения.

Проведение семинара, на котором в ходе групповой работы актуализация знаний студентов по теме семинара осуществлялась с изображением постеров и последующим использованием метода «Адвокат дьявола» для активизации мыслительной деятельности студентов, показало, что сочетание данных видов работы на семинарских занятиях требует не менее 2-х часов для проведения семинара в такой форме. Также наблюдение за работой студентов свидетельствует о том, что они не всегда готовы к продуктивному обсуждению, часто задают вопросы репродуктивного характера. Это требует дополнительной работы для развития критического мышления студентов.

Вместе с тем, такая форма проведения занятия как ролевая игра, деловая игра может быть достаточно эффективной и на занятии продолжительностью 50 минут. Например, проведение занятий по этнопедагогике показало, что студенты не только успевают выполнить задание в группе (например, инсценировку песни или сказки), но и выполнить анализ педагогического смысла предложенного произведения народного творчества, а также самооценивание работы своей группы и взаимооценивание работы всех групп по заранее разработанным совместно с преподавателем критериям.

Таким образом, использование групповой работы требует совершенствования посредством оптимизации приемов и методов, используемых в процессе организации работы в группе, и за счет формирования у студентов навыков не только группового взаимодействия, но и различных видов деятельности (оценивания, ведения диалога, аргументации, анализа).

Была реализована стратегия диалогового обучения. Например, на семинаре по этнопедагогике по теме «Народная песня как средство воспитания», проведенном со студентами специальности «Педагогика и психология», использованы следующие приемы данной стратегии:

1. Исследовательские вопросы: на этапе подготовки к занятию исследовательские вопросы использовались во взаимодействии «преподаватель – студент» и «студент – студент» с целью выбора народной песни для раскрытия ее воспитательного значения в группе студентов каждой микрогруппой.

2. «Толстые» и «тонкие вопросы» были заданы студентам каждой группы, представившей песню, студентами других групп. Эти вопросы касались интерпретации воспитательного значения песни и причин выбора именно этой песни.

3. Диалоговое обучение на данном занятии реализовывалось также в процессе оценивания работы студентов: во-первых, в начале занятия с помощью беседы преподавателя и студентов были разработаны критерии презентации песни и критерии оценивания; во-вторых, в заключение занятия по разработанным критериям каждая группа провела самооценивание и взаимооценивание выступлений своей группы и других групп.

Таким образом, практика свидетельствует, что диалоговое обучение целесообразно применять во время проведения занятий любой формы. Оно предполагает обмен информацией и взаимодействие субъектов образовательного процесса в целях повышения его эффективности, создает благоприятные морально-психологические условия на занятии и способствует мотивации обучения.

Особенно эффективна данная стратегия в сочетании со стратегией критического мышления, позволяющей добиваться таких образовательных результатов как умение работать с увеличивающимся и постоянно обновляющимся информационным потоком; умение выражать свои мысли (устно и письменно) ясно, уверенно и корректно; умение вырабатывать собственное мнение и решать проблемы; способность самостоятельно заниматься своим обучением; умение сотрудничать и работать в группе; способность выстраивать конструктивные взаимоотношения с другими людьми.

Технология критического мышления используется на занятиях по педагогическим дисциплинам. Так, во время практики в вузе данная технология была использована на занятии по социальной педагогике. Мы задались целью ответить на вопрос, каким образом новые подходы в преподавании могут быть использованы в процессе лекционных занятий по педагогическим дисциплинам в вузе. Исходя из собственного опыта преподавательской деятельности в вузе, мы предположили, что при проведении лекционных занятий в потоке целесообразно использовать традиционные лекционные занятия, так как данная форма позволяет, во-первых, систематизировать и четко структурировать учебный материал; во-вторых, большое количество студентов в потоках, работающих на лекционных занятиях, не позволит организовать эффективное обсуждений вопросов, изученных с использованием критического мышления, вследствие невозможности либо организовать группы с оптимальным количеством участников (5-6 человек), либо включить в обсуждение все сформированные группы.

Вместе с тем, мы опробовали различные методы технологии критического мышления на лекционных занятиях в академических группах, численность которых не превышает 20 человек. В частности в ходе лекции по социальной педагогике по теме «Социальное воспитание: сущность и содержание», после сообщения темы и плана лекции преподавателем были раскрыты основные понятия темы и задачи социального воспитания (при совместном обсуждении которых педагогом совместно со студентами было использовано диалогическое обучение). Далее каждый студент получил по одному тексту, раскрывающему один из вопросов лекции для работы по методу «чтение с пометками»: соответствующими символами при чтении отмечается информация, которую студент знал, не знал; информация, интересная для студента и неинтересная для него. Фрагмент занятия с использованием технологии критического мышления представлен в Таблице 1.

Таблица 1. Фрагмент занятия с использованием технологии критического мышления

Фокус сессии (занятия)	Цели обучения	Критерии успеха
Критическое мышление: изучение студентами текстов, предложенных преподавателем и раскрывающих каждый вопрос лекции	Изучение индивидуально каждым студентом одного из вопросов лекции с целью активизации имеющихся и получения новых знаний; последующее обсуждение в микрогруппе с целью обмена информацией	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Внутренняя мотивация (в т.ч. познавательный интерес) ➤ Внимательное чтение, сопровождающееся критическим осмыслением содержания ➤ Активность (в т.ч. мыслительной деятельности) при обсуждении изученных вопросов в группе

Далее выполняется парная и групповая работа по обсуждению и представлению на постере изученной информации, а также ознакомление с ней студентов группы и рефлексия в конце занятия. Основная функция рефлексии состоит в обеспечении более полного и ясного осознания человеком выполняемой им деятельности в ее отдельных элементах (факторы, цели, средства) и как единого целого (деятельность как целостное образование, составляющее функциональную часть всей жизнедеятельности). Результаты рефлексии позволяют точнее оценивать свое поведение и принимать более правильные решения.

Занятия, проводимые с использованием технологии критического мышления, организовываются таким образом, чтобы обучающиеся работали самостоятельно, сотрудничая друг с другом. При этом преподаватель (тренер) выступает в роли организатора деятельности обучающихся, помогает им в процессе обучения (Таблица 2).

Таблица 2. Структура деятельности тренера и студентов на различных этапах критического мышления

Этап занятия	Действия тренера	Действия студентов
Чтение с пометками	Раздает заранее подготовленные тексты и объясняет задание; наблюдает за студентами; оказывает студентам помощь в случае возникновения у них потребности в этом	В процессе чтения текстов осмысливают информацию и отмечают соответствующими знаками известную, неизвестную информацию, интересную и неинтересную для них информацию
Обсуждение прочитанной информации	Организует процесс обсуждения; наблюдает за студентами; помогает в случае возникновения затруднений	Обмениваются информацией, полученной при чтении текстов, и анализируют её
Подготовка к работе по методу «Адвокат дьявола»	Объясняет алгоритм работы по данному методу; наблюдает за студентами; помогает в случае возникновения затруднений	Представляют известную им информацию в виде постера
Работа по методу «адвокат дьявола»	Наблюдает за студентами; помогает в случае возникновения затруднений	Задают критические вопросы друг другу; отвечают на вопросы друг друга; аргументированно отстаивают свою точку зрения
Рефлексия	Побуждает студентов к рефлексивной деятельности; наблюдает за ними; после озвучивания студентами анализа результатов собственной деятельности анализирует и оценивает их деятельность	Оценивают отдельные элементы своей деятельности; определяют её положительные и отрицательные стороны; анализируют причины имеющихся отклонений результата от цели и способы коррекции деятельности.

Таким образом, критическое мышление целесообразно применять при проведении занятий любой формы.

Новые подходы в преподавании и обучении предполагают изменение подходов к оцениванию. Сегодня оценивание не только позволяет оценить результат обучения, но и помогает научить студента учиться, самостоятельно находить, осмысливать, структурировать и усваивать информацию, а также использовать ее для формирования способов действий.

Поэтому различают два вида оценивания – формативное и суммативное оценивание, вкладывая в первый термин смысл «оценивание для обучения», а во второй – «оценивание обучения». Оценивание для обучения означает, что оценивание выполняется с целью дальнейшего совершенствования процесса учения, для того, чтобы научить ученика учиться самостоятельно. Оценивание обучения – это оценивание обучения как результата, оно предполагает оценивание конечного результата и выставление итоговой оценки.

Значение формативного оценивания в том, что оно не просто позволяет научить ученика учиться, а способствует созданию внутренней мотивации учения, формированию познавательного интереса. Оно должно осуществляться таким образом, чтобы создавать благоприятные эмоционально-психологические условия для обучения, т.е. оценивая результаты учебной деятельности ученика. Это достигается за счет использования поощрительных словесных оценок в виде похвалы; высказывания замечаний в виде советов, рекомендаций и других косвенных формах, оставляющих обучающемуся право выбора дальнейших действий по совершенствованию процесса учения.

Исключить субъективизм в оценивании позволяет использование критериального оценивания. Оно позволяет оценить успешность достижения цели.

Важно научить студентов давать объективную оценку и самооценку результатов своей деятельности и деятельности своих однокурсников. На первом этапе выполнения взаимно-оценивания и самооценивания студенты затруднялись оценивать результаты деятельности по критериям. Многие не смогли увидеть некоторых недочетов, имеющих в деятельности своей и своих однокурсников. В дальнейшем, после обсуждения совместно с преподавателем хода оценивания и анализа результатов студенты смогли объективно оценивать как свою работу, так и работу своих однокурсников.

В процессе оценивания своей деятельности, как студентами, так и преподавателем, большое значение имеет рефлексия. На занятиях для рефлексии мы использовали стратегии «Две звезды, одно пожелание», «Светофор» и др.

После повторного обучения в г. Астане было выполнено преподавание данного курса для студентов-выпускников КГПИ очной формы обучения специальности «История». Изучение курса объемом в 3 кредита проводилось очень интенсивно: в период с 13 апреля по 2 мая 2015 года. В результате студентами были освоены семь перечисленных выше модулей программы; 10 рефлексивных отчетов и эссе студентов были представлены для оценивания в ЦПМ АОО «НИШ». Проведенное со студентами анкетирование свидетельствует о важности данных курсов для профессионального становления выпускников педагогических вузов. Вместе с тем, студенты отмечали необходимость введения данного курса до прохождения педагогической практики в школе, т.к. это способствовало бы повышению качества проводимых практикантами учебных занятий со школьниками.

4. Выводы.

Опытно-экспериментальная работа свидетельствует об эффективности использования на занятиях стратегий критического мышления и диалогического обучения, критериального оценивания, ИКТ, различных методик рефлексии и упражнений для положительного эмоционального настроения на учебную деятельность и взаимодействие. Обратная связь свидетельствует о значительном интересе студентов к активному обучению и взаимодействию, повышению заинтересованности в освоении содержания изучаемого материала.

В целом обучение на курсах тренеров позволило нам не только еще раз убедиться в действенности активных методов обучения, но осмыслить значение семи модулей данной программы как для собственного профессионально-педагогического развития, так и для совершенствования учебного процесса в педагогическом вузе.

УДК: 37

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУ ЖОЛДАРЫ

Ақжанова А. А.

№122 ОМ қазақ тілі мұғалімі

Қостанай қаласы

Аннотация

Мақалада бастауыш сыныптарда білім технологияларының бірі проблемалық технологияның пайдалану жолдары қарастырылады. Оқытудың жаңа технологиясын пайдалану – сапалы білім негізі. Сабақта оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту тұрғысынан тиімділігін арттыру бүгінгі орта мектепте және бастауыш мектепте пәнді оқыту теориясы мен әдістемесінің педагогикалық мәселелерінің бірі. Проблемалық мәселе, проблема тууға ыңғайлы тақырыпты таңдай білу, мұғалімнің ізденімпаздығына, тапқырлық шеберлігіне байланысты. Педагогикалық технология кешенді, бірігімді процесс. Ол өз құрамында адамдарды, идеяларды, құрал – жабдықтарды, сонымен бірге жоспарлау, қамсыздандыру, бағалау және білім меңгерудің барша қырлары жөніндегі проблемалар шешімін басқаруды қамтиды.

Аннотация

В статье рассматривается использование проблемной технологии в младших классах, как одна из образовательных технологий. Использование новых технологий обучения – основа качественного образования. Развитие творческих способностей учащихся на уроке одна из важнейших проблем теории обучения и педагогических методов в среднем и младшем звене современной школы. Умение подбирать темы для проблемного обучения, для создания проблемной ситуации связано с мастерством, находчивостью и неустанным поиском учителя. Педагогическая технология единый, комплексный процесс. Она в своем составе рассматривает людей, идеи, наглядные пособия, вместе с этим планирование, обеспечение, оценивание и решение различных проблем, связанных с получением образования.

Abstract

Abstract The article discusses the problematic use of technology in the younger grades, as one of the educational technologies. The use of new learning technologies – the Foundation of quality education. Development of creative abilities of students in the classroom one of the major problems of educational theory and pedagogical methods in the middle and the Junior level of the school. The ability to select themes for problem-based learning, to create a problem situation is connected with skill, ingenuity and relentless search of a teacher. Pedagogical technology of a single, integrated process. It is in its composition considers the people, ideas, visual AIDS, along with this planning, providing, evaluating and solving various problems related to education.

Түйінді сөздер: проблемалық технология, педагогикалық технология, бастауыш сынып, оқыту мәселелері, сапалы білім, жоспарлау.

Ключевые слова: проблемная технология, педагогическая технология, начальный класс, проблемы обучения, качественное образование, планирование.

Абай атамыз ақыл мен сана еңбек барысында қалыптасатындығын айтады. Ендеше оқушының дәл бүгінгі жаңа материалды білетіндігін, оны білудің қаншалықты қажет екендігін іштей мойындату үшін мұғалімге шеберлік қажет. Проблемалық оқыту әдісі оқушылардың өздігінен еңбек етуге, алған білімін жаңа материалмен ұштастыра білуге үйретеді.

Ойлана білуге жетелемеген білім бойға дарымайды. Дұрыс таңдалған әдіс-тәсілдер баланың алдына мақсат қойып, нәтижеге жетуіне ұмтылдырады. Білімді меңгеру тек қана заңдылықтарды, ережелерді есте сақтау арқылы емес, оны оқушылардың өздері логикалық талдау жасай отырып, алған білімдерін орынды пайдалана білгенде ғана жүзеге асады.

Қазақтың ағартушылары Абай Құнанбаев, Ы. Алтынсарин қоғамдық қайраткер және педагогтар А.Байтұрсынов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов өздерінің еңбектері мен тәжірибелік әрекеттерінде оқушыларды шығармашылықты дамытуға, ойларын жүйелеуге шақырды. Қазіргі заман әдіскерлері мен психологтары Ж.Б. Қоянбаев, Б.Г. Есипов, С. Қалиев, А.Е. Әбілқасимова дамып келе жатқан оқытудың тәжірибесі мен теориясына және оқушылардың танымдық әрекетінің белсенділігіне зор үлестерін қосты.

Тәуелсіз Қазақстан мемлекетінің қазіргі кезеңіндегі қоғамның түрлі салаларының құрылуы мен тұлғаның белсенділігінің жоғарылауы арасында байланыс айқындала түсуде. Осыған байланысты балалардың танымдық әрекетін белсендіру, оны тиімді басқару және дамыту, әдістемелік, ұйымдастырушылық және моральдік – психологиялық тұрғыдан қамтамасыз ету күрделі педагогикалық мәселе ғана емес, маңызды әлеуметтік мәселе де болып табылады. Оқыту технологиясы оқыту мазмұнын жүзеге асыру жолындағы алға қойған мақсатқа жетудің тиімділігін қамтамасыз ететін оқытудың әдісі, құрал және түрлерінің жүйесі болып табылады. Оқыту технологиясында мазмұн, әдіс және құралдардың өзара байланысы мен себептілігі жатыр, соған байланысты қажетті мазмұнды, тиімді әдістер мен құралдарды бағдарлама мен қойылған педагогикалық міндетке сәйкес іріктей білу мұғалімнің педагогикалық шеберлігіне байланысты.

Оқытудың жаңа технологиясын пайдалану – сапалы білім негізі. Сабақта оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту тұрғысынан тиімділігін арттыру бүгінгі орта мектепте және бастауыш мектепте пәнді оқыту теориясы мен әдістемесінің педагогикалық мәселелерінің бірі.

Оқушы қабілеті дегеніміз оның педагогикалық ықпал аясында білім алу әрекеті, жеке тұлғаны дамыта оқыту әдістері, оның шығармашылық қабілетінің дамуына әсерін тигізеді. «Қазақстан – 2030» атты еліміздің стратегиялық бағдарламасында ең негізділерінің бірі – жоғары интеллектуальды жастарды жан – жақтылыққа тәрбиелеу, олардың потенциалдық деңгейінің көтерілуіне үлес қосу. Сондықтан, ұстаз, мұғалімдер қауымының алдына өте маңызды міндет жүктеледі. Бүгінгі таңда жас ұрпаққа пәнді тиімді ұғындырудың бірі – жаңа технология негіздері болып табылады. Берілген анықтамалардан «технология» *techné* – өнер, шеберлік және *logos* – ғылым, заң, яғни технология дегеніміз шеберлік (өнер) туралы ғылым екенін білуге болады. Педагогикалық технология дегеніміз – тәжірибеде жүзеге асырылатын белгілі бір педагогикалық жүйенің жобасы, ал педагогикалық жағдайларға сай қолданылатын әдіс, тәсілдер – оның құрамды бөлігі ғана.

Педагогикалық технологиялар сипатын айқындайтын көптеген оқыту технологиялары: білімді ізгілендіру, дәстүрлі технологиялар, бағдарламаластырылған және проблемді оқу технологиялары, дамыта оқыту технологиясы, әр деңгейлі оқу, толық меңгеру, ұжымдық ықпалдаса оқу, икемдесе оқу, жобалап оқу, авторлық оқу технологиясы (мысалы, М.В. Кларин технологиясы), интерактивті оқыту, қаншалықты оқыту, ақпараттық оқыту және т.б. [4, 95].

Алғашқыда педагогтар «педагогикалық технология», «тәрбиелеу», «оқу – оқыту технологиясы» және «тәрбиелеу технологиясы» ұғымдарының өзіндік мән – мағыналарына назар аудармай келді. Ал бүгінде педагогикалық технология оқу тәрбие аймағындағы педагогикалық міндеттердің шешілуіне байланысты орындалатын педагог іс – әрекеттерінің бірізді жүйесі ретінде танылуда. Педагогикалық технология – бұл педагогикалық әрекеттер табысына кепіл болардай қатқыл ғылыми жоба. Әрі сол жобаның дәл жаңғырып іске асуы. Педагогикалық технология кешенді, бірігімді процесс. Ол өз құрамында адамдарды, идеяларды, құрал – жабдықтарды, сонымен бірге жоспарлау, қамсыздандыру, бағалау және білім меңгерудің барша қырлары жөніндегі проблемалар шешімін басқаруды қамтиды.

Педагогикалық технологиялар көп түрлі болуына қарамастан, олардың іске асуының екі ғана жолы бар. Біріншісі – теориялық негізде орындалуы, екіншісі – тәжірибемен жүзеге келуі.

Дәл қазіргі кезде білімнің кең көлемді қоры жиылған оқушылардың танымдық әрекетін белсендіру. Солардың ішінде ең маңыздысына тоқталайық.

Бастауыш сынып оқушыларын танымдық әрекетке тәрбиелеу. Әрекеттік жуықтаудың негізінде әрекет теориясы жатады. Оның негізі: жеке тұлға әрекетте қалыптасады (бұл туралы Қытай даналығында былай делінген: «Маған айт – мен ұмытып қаламын; маған көрсет – мен есімде сақтаймын; маған өзіме жасауға бер – мен үйренемін»). Оқыту процесін ұйымдастыратын мұғалімдерге әрекеттің құрылымын білу өте маңызды. Оның негізгі түрлері: мотиві, мақсаты, мәселелер, мазмұны, құралдары, әдіс – тәсілдері және қорытынды. Бұлай дегеніміз, мұғалім көптеген құралдар арқылы оқушының ойлау қабілеті, тәжірибелік шамасына әсер ету керек. Осы компоненттердің барлығын мұғаліммен бірге оқушы да меңгеруі керек.

Бастауыш сынып мұғалімдеріне сонымен бірге оқушылар әрекеттерінің негізгі түрлерін білу керек: оқыту – танымдық, әлеуметтік, еңбек, ойын, талғамдық, денешынықтыру – сауықтыру. Әрекеттің барлық осы түрлері оқытушы мен оқушының өзара қатынасынан тұрады. Әрекеттің бұл түрлерін өзара байланыстыру өте маңызды.

Бастауыш сынып оқушыларының гуманистік психологиясы және педагогика ілімдеріндегі жеке – бағытталған ой өрісі төменгі салада қалыптасады.

Жеке тұлға үнемі ауысып отыратын әлемнің ортасында өмір сүреді. Оған қоршаған орта әрекеті қабылдаудың жеке әлемі өте маңызды; бұл жекелік әлемді–әлі сырттан ешкім танып білмеген. Қоршаған әлемге адам жеке қабылдау және түсіну арқылы қатынас жасайды. Адам өзінше түсінуге және өзінше пайдалануға ұмтылады; өзіндік жетілдіруге ішкі қажеттілік қасиеті болады. Айнала қоршаған ортаны танып, білу адамның ойлауы арқылы орындалады. Адамдарда тану екі негізгі формада жүзеге асады: сезімдік тану формасы және абстракциялық ойлау формасы. Сезімдік тану, сезіну, қабылдау, елестету сияқты жолдармен көрініс табады, оның көмегімен біз заттардың жеке қасиеттерін ажыратамыз. Сезімдік тану – бұл тек ойлаудың бастапқы сатысы, адам дүниені түсіне отырып қабылдайды. Сезімдік тану материалды жолмен емес тәжірибелік жолмен өрісі кеңейе береді. Дүниені танудағы тәжірибенің кеңейуі адамның ойлауының ептілігіне таңқаларлық әсер етеді. Адамның ойлауы туралы И.М. Сеченов: «Адамның ойында тануға әсер ететін серпіліс бар және ойлаудың өзі процесс» деген.[1, 33].

Барлық құбылыстармен салыстырғанда адамның ойлауы өте күрделі және танып, білу өте қиын. Ойлауды зерттеуде көптеген психологтар детерминизм принципін басшылыққа алады. Ол сыртқы құбылысты тану ішкі шартты рефлекс арқылы жүзеге асады деген ережеге сүйенеді. С.Л. Рубинштейн бұл туралы тек осы принципке ғана сүйене отырып психологиялық құбылыстардың заңдылықтарын анықтауға болады және тек осы көзқарас психологиялық ереже бола алады дейді. [6, 73].

Мұнда ойлаудың ішкі құрылысы деп отырғаны – ойлау операциялары. Ойлау операциялары сыртқы әсерге бірдей жұмыс істейді. Ойлау операциялардың ішінде анализ (талдау), синтез (жіктеу) және жалпылау (басыңқы) болады. Білім ойлау процесі арқылы алынатын болса, ойлау процесі де қандай да бір білімге сүйенеді. Өзіндік жетілу, даму – ол қоршаған ортамен, басқа адамдармен байланыстар нәтижесінде пайда болатын, оның өзіндік түсінігін шығаратын сырт көздің берген бағасы өте маңызды, оқушының өзіндік толымдық әрекетінде мұғалім жеке бағытта оқыту жағдайында ең зор ұйымдастырушы – нұсқалық жоспарлар, дифференциалды әдістер, шығармашылық үй тапсырмалары, сабақтан тыс оқушы әрекетін ұйымдастыру арқылы жоғарғы сапаға жетеді. Жоспарлау мен бірге педагогика әдістері кіреді.

Оқыту процесіне деген зерттеушілік өткендегі іс – әрекетпен байланысты. Атап айтқанда өзіндік танымдық оқушының әрекетін қамтамасыз етеді, ойлау қабілетін дамытады, өзіндік білім алуға дайындайды. Оқушылардың зерттеу үшін әртүрлі іздену әдістері қолда-

нылады (эврика – іздену): ізденіс әңгімелер, өзіндік шешім (мұғалімнің басқаруымен) ережелер, формалар, түсініктер, стандарт емес есептердің шығарылуы, лабораториялық жеке және ұжымды түрде оқыту жұмысының топтық ізденіс түрлері, әдісі.

Әр сабақ сайын ізденуге үйренген бала кез келген проблеманы тез шешуге үйренеді. Қойылған проблеманың шешімін шәкірті проблемалық әдіспен оқытудың мақсаты оқушыны сабақ бойы ой еңбегімен шұғылдандыруын камтамасыз етеді. Оқушыны ізденуге, қорытынды жасауға, өзгеше тың пікір айта білуге үйретеді. Ой қайшылығын, пікір таласын тудырып, дұрыс ой қорытындысы жасалған жағдайда ғана проблема туды деп есептеуіміз қажет. Проблемалық оқыту оқушының бұрыннан меңгерген біліміне сүйеніп, мәселені толық, шешуі үшін аздаған өзіндік ойды, шығармашылық шешімді, дербес әрекетті қажет ететін проблемалық жағдайға алып келуі қажет. Проблемалық мәселе, проблема тууға ыңғайлы тақырыпты таңдай білу, мұғалімнің ізденімпаздығын, тапқырлық шеберлігіне байланысты. Есеп шығару кезінде кері есеп құрастыра білуге, ұқсастық, айырмашылықтарын таба білуге баулу математика сабағында проблемалық оқытудың элементтерін пайдалану арқылы жүзеге асады. Қазақ тілі мен ана тілі сабақтарында оқушылардың ой өрісін дамытумен бірге сөздік қорын байыту, тілін дамытуға ерекше көңіл бөлінеді. Қызықты ойындар бұл сабақтарда белгілі бір орын алады. "Дыбыс таңдау" ойыны арқылы әр сөздің басқы дыбыстары бірдей дыбыстан басталатын сөз тіркестері мен сөйлем құрату. Мысалы, Талғат таңертең тұрып, тауға тартты. Бақыт бүгін бақшаға барды. "Қызық, сөздік" ойынында оңынан да солынан да оқысақ бір сөз қазақ, қалақ, қабақ, ара, нан т.б. "Сөз құра", "Сен аяқта", «Өз орныңды тап», "Жоғалған буын" т.б. ойын түрлері қолданылады. Бұл ойындардың барлығының мақсаты бір, оқушының ой - өрісін дамыту, кеңейту, ойын дәлелдеу және қорытындылау.

Бастауыш мектеп – оқушы тұлғасы мен санасының дамуы қуатты жүретін, ерекше құнды, қайталанбас кезең. Сондықтан бастауыш білім үздіксіз білім берудің алғашқы басқышы, қиын да жауапты жұмыс. Бастауыш мектеп балаға білім беріп қана қоймай, оны жалпы дамыту, яғни сөйлеу оқу, қоршаған орта жөнінде дұрыс көзқарас қалыптастыру жағдайлары объективті түрде бақылау, талдау жасауға үйету, ойын дұрыс айтуға, салыстыра білуге, дәлелдеуге, сөйлеу мәдениетіне үйретеді. Білім беру мекемелерінің қазіргі жаңа құрылымы мен оқытудың жаңа мазмұны мұғалімдер қауымына жаңаша іскерлік пен жаңа технологияны ендіру міндеттерін шешуді талап етуде. Мұның өзі бастауыш мектепте оқушының пәнге деген қызығушылығы мен белсенділігін қалыптастыруда маңызы зор екендігін айғақтайды.

Бастауыш сынып оқушыларының қабілеттері екі түрлі әрекетте дамиды. Біріншіден – кез – келген бала адамзат баласының осы кезге дейінгі жинақталған тәжірибесін меңгеруге бағытталған оқу әрекеті арқылы дамиды, білім – білік дағдыны қабылдайды. Екіншіден – кез – келген оқушы шығармашылық әрекеттер орындау арқылы өзінің мүмкіндіктерін дамытады. Оқу әрекетінен шығармашылық әрекеттің айырмашылығы: ол баланың өз - өзінен қалыптасуына өз идеясын жүзеге асыруға бағытталған жаңа әдіс – тәсілдер іздейді. Проблеманы өзінше, жаңаша шешуге талпыныс жасайды. Екі әрекетте оқушылар – екі түрлі мүдделер көзделген әр түрлі мақсатты шешеді. Мысалы: оқу әрекетінде белгілі дағдыны қалыптастыратын, белгілі бір ережені меңгертетін жаттығулар орындаса, шығармашылық әрекеттерде баланың іздену жұмысы басты нысаны болады. Оқу әрекеті баланың жалпы қабілетін дамытса, шығармашылық әрекет нақты жағдайды шешу барысында нәтижеге жеткізетін қабілеттерін дамытады.

Оқушыларды шығармашылық жұмысқа баулып, олардың белсенділіктерін, қызығушылығын арттыра түсу үшін әр түрлі әдіс – тәсілдерді қолдануға болады.

Олар мынандай:

1. Тақырыпты мазмұнына қарай жинақтау.
2. Арнаулы бір тақырыпта пікірталас тудыру.
3. Логикалық ойлауын дамытатын ойындармен берілген тапсырмаларды шешу / сөзжұмбақ, құрастырмалы ойындар/.

4. Берілген тапсырманы түрлендіру бағытындағы жұмыс / мәтін мазмұнын өңдеу, шығарма, шағын әңгіме мәтінін құру, т.б./.

5. Әңгіменің ұқсастығын салыстыру, бөліктерге бөлу, ат қойғызу.

6. Қиялдау арқылы сурет салғызу, рөлге оқыту.

7. Ой шапшаңдығын, сөз байлығын дамытуда өлең шумақтарын құрастыру.

Жаңа буын оқулықтары ұстаздардан шығармашылық пен ізденушілік, жаңашылдықты талап етеді. Оқушыларға білім жүйесін терең әрі тиянақты беру үшін оқыту әдісін жетілдіру - әр ұстаздың негізгі міндеті.

Бастауыш сынып оқушыларының ой - өрісін дамытуда ойын әрекетінің маңызы зор. Ойын – балалардың негізгі іс - әрекеттерінің бір түрі. Ойын – балалар үшін күрделі әрекет. Балалар білімді ойын арқылы да ала алады. Сабақтағы ойын арқылы білімін шыңдап, ой өрісін кеңейтеді. Ал ойынның өз мақсаты, жоспары, тәрбиелік мәні, қажетті заттары, ерекшеліктері болады. Баланың жас ерекшелігіне, зейініне сай ұйымдастырылған ойындар баланың ақылын, дүниетанымын кеңейтеді, мінез – құлқын, ерік – жігерін қалыптастырады және де сабаққа деген қызығушылығын арттырады. Оқушылардың сабақтағы қызығушылығы мен белсенділігін қалыптастырудың жолдары сан алуан. Сондықтан қандай да бір пән болмасын, сол пәнге оқушының қызығушылығын, белсенділігін қалыптастыруды тудыру жолдары, шарттары мен қолданылатын жұмыс түрлерін жинақтап көрсетуге болады. Мұғалім оқыту үрдісін тиімді өткізіп, оқушылардың белсенділігін тудыру үшін сабаққа қойылатын төмендегі талаптарды ескереді.

1. Дидактикалық талаптың / сабақтың тақырыбы, мақсаты, мазмұнының бағдарламаға сәйкестігі, игерілген іскерлік, дағдыларының айқындылығы, қабылдауға әзірлеу, түсінігі, ой елегінен өткізу/.

2. Дамытушылық талаптың / дамытушылық мақсатының айқындығы, танымдық қызығушылығының, бастамашылдығын, өздігінен іздену, білімін толықтыру, ой еңбегінің мәдениеті мен іскерлік дағдысын қалыптастыру, ақыл – ойын дамыту.

3. Тәрбиелік талаптың / тәрбиелік мақсатының нақтылығы, білім мазмұны арқылы көзқарасын, эстетикалық сезімі мен адамгершілік қасиеттерін, жүйелі еңбегін қалыптастыру, мамандығына сүйіспеншілігін арттыру т.б./

4. Психологиялық талаптың / білімге ынталандыру/, танымдық белсенділігін арттыру, эмоциялық көңіл – күйін тудыру, қабылдау, зейінін /ойлауын/ қамтамасыз ету.

5. Ұйымдастырушылық талаптың ескерілуі. Ол екі кезеңнен тұрады:

I кезең: сабаққа алдын - ала дайындық. Күнтізбелік жоспар, негізгі және қосымша оқулықтарды, әдістемелік және көркем шығармалар, педагогикалық басылымдармен жұмыс істеу.

II кезең: пән бойынша тақырыптық сабақ жоспарын жасау. Онда сабақтың білімдік, дамытушылық, тәрбиелік мақсатын, соған сай нақты білім көлемін анықтау, әдіс – тәсілдерін таңдау сабақтың типін, құрылымын белгілеу, сабақ кезеңдерінің логикалық байланысын өздігінен істейтін жұмыстарды, т.б. ескеру.

Мектептің бастауыш сатысында кеңінен қолданылып жүрген оқытудың қазіргі технологиялары: проблемалық (мәселелік) оқыту технологиясы оқушыны өз бетімен ізденуге үйрету, олардың танымдық және шығармашылық икемділіктерін дамыту. Атап айтқанда:

-оқушының белсенділігін арттыру;

-оқу материалында баланы қызықтыратындай мәселе туғызу;

-оқушы материалды сезім мүшелері арқылы ғана қабылдап қоймайды, білімге деген қажеттілігін қанағаттандыру мақсатында меңгереді;

-оқытудың бала өмірімен, еңбегімен байланыстылығы.

Мектептің бастауыш сатысында оқу – тәрбие үрдісін оқушылардың өзара іс - әрекеті мен мұғалім және оқушының өзара қарым – қатынасын дұрыс ұйымдастыру арқылы оқушының ойлау белсенділігін арттыруға, сабаққа интерактивтік әдісті тиімді пайдалануға болады. Мұнда негізгі және жетекші үрдіс іс - әрекетті, оқытуды ұйымдастыру. Бұл технологияның

ерекшелігі оқушылардың өздері ақпараттар жинап, өздері жаңалық ашуға ұмтылып, ізденіп жауабын тауып, өзінің көзқарасын логикалық түрде дәлелдейді. Олар өз пікірлерін бір – біріне, топта, сынып алдында айта алады. Мұнда жеке тұлғаның рухын тәрбиелеуге, адамның адамгершілік болмысын қалыптастыруға басты назар аударылуы тиіс. Білім мазмұнын меңгеруде оқушылардың ақпаратты алдын - ала болжау қабілеттерін және қойылған міндетті шығармашылықпен дамытуға көңіл бөлінеді. Мысалы: қазақ тілі сабағында оқушылардың оқу біліктілігімен қатар ойлауы, іс - әрекеті, өзара қарым – қатынасы және өзінің сана сезімі дамып, қарапайым ойлау операциялары және шығармашылық іс - әрекеті қалыптасады. Проблемалық оқыту технологиясын оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту бағдарламасымен ұштастырып іске асыруға болады. Нәтижесінде оқушыларды толық сабаққа қатыстырып, олардың әрқайсысының деңгейін анықтай алады. Сын тұрғысынан ойлау бағдарламасы қызығушылықтан бастап тақырыпқа болжам жасатып, мақсат қойып, сұрақ беріп жауап алуға, мазмұнды толық түсінуге жағдай туғызады. Мысалы: бұл бағдарламаның сабақта қолдану барысында:

1. Еркін ойлауға мүмкіндік береді.
2. Ақыл ойын дамытады.
3. Шығармашылық белсенділігін арттырады.
4. Тіл байлығын жетілдіреді.
5. Жан – жақты ізденеді.
6. Өз ойын жеткізеді.
7. Ұжымдық іс - әрекетке тәрбиелейді.

Анық айтқанда, сабақта қолданылатын стратегиялар көмегімен жеке тұлға ретінде жан – жақты дамыған шығармашылық ойлауды меңгереді.

Сабақта берілетін оқу материалдарын оқушыларға жеткізу үшін әр түрлі оқыту әдістерін қолдануға болады. Мұғалім өзінің сөзін көрнекі бейнелермен байланыстырады. Оқушының ауызша баяндауы, сұрақтарды анық және түсінікті, проблемалы ситуация тудыратын етіп қоюы, баяндалатын материалдардың ең маңызды жерлерінен айырып беруі, хабарлаудың жүйелі және дәлелді болуы қажет. Ұстаздың сөзі әсерлі, тартымды, сенімді, сонымен қатар дауыс болуы қажет. Мұғалімнің дауыс ырғағы мен мимикасы мәнерлі және бай болғаны жөн. Егер бала бір нәрсені дұрыс түсінбесе, онда мұғалім шәкірттерді кінәламай оларға дұрыс түсіндіре алмағаны үшін өзін кінәлауы керек. Мұғалім балалармен сөйлескенде ашуланбай, сабырлықпен сөйлеп, әрбір затты ықыласпен қарапайым тілмен түсіндіруі қажет. Бүгінгі таңда оқушылардың пәнге қызығушылығы мен белсенділігін қалыптастырудың проблемалық оқыту элементтерінің маңызы зор.

Әдебиет тізімі:

- Аймағанбетова Қ. Бастауыш сыныптарда дүниетанымды оқытудың теориялық негіздері. Алматы, 2003. 7-10б.
- Арысбаева З. Инновациялық әдіс – тәсілдерді қолдану ерекшеліктері. // Бастауыш мектеп. №1, 2004. 36-37бб.
- Ахметжанова А. Оқушылардың қызығушылығын арттыру жолдары. // Бастауыш мектеп №1, 2004.
- Әбілдаева К. Сабақта оқушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастыру. // Бастауыш мектеп № 3, 2006.
- Әбілқасымова А.Е. Қазіргі заманғы сабақ. Алматы, 2004. 217б.
- Әбілқасымова А.Е. Студенттердің танымдық ізденімпаздығын қалыптастыру. Алматы «Білім» 1994. 190б.
- Әбілқасымова А.Е., Кенеш Ә.С. Болашақ мұғалімдердің әдістемелік дайындық негіздері. Алматы, 2004.

УДК 37

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУ ЖОЛДАРЫ

Алкеева Р. Т.

Қазақ тілі мұғалімі.

Дружба орта мектебі,

Қостанай қаласы.

Аннотация

Мақалада қазақ тілі сабағында проблемалық оқыту технологиясын пайдалану жолдары қарастырылған. Проблемалық оқыту технологиясын оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту бағдарламасымен ұштастырып іске асыруға болады. Нәтижесінде оқушыларды толық сабаққа қатыстырып, олардың әрқайсысының деңгейін анықтай алады. Сын тұрғысынан ойлау бағдарламасы қызығушылықтан бастап тақырыпқа болжам жасатып, мақсат қойып, сұрақ беріп жауап алуға, мазмұнды толық түсінуге жағдай туғызады. Проблемалық оқыту оқушының бұрыннан меңгерген біліміне сүйеніп, мәселені толық шешуі үшін аздаған өзіндік ойды, шығармашылық шешімді, дербес әрекетті қажет ететін проблемалық жағдайға алып келуі қажет.

Аннотация

В данной статье рассматривается применение проблемной технологии на уроках казахского языка. Проблемную технологию обучения можно связать с программой критического развития через чтение и письмо, в результате чего учащиеся полностью работают на уроке, где можно определить уровень каждого ученика. Программа критического мышления повышает интерес к изучению предмета, помогает ставить цель, отвечать на поставленные вопросы, создает ситуацию для полного понимания материала. Проблемная технология опирается на заранее полученные знания учащихся и тем самым создает проблемную ситуацию.

Abstract

In this article application of problem technology is examined on the lessons of Kazakh. Problem technology of educating can be bound to the program of critical development through reading and letter, as a result students fully work on a lesson, where it is possible to define the level of every student. The program of the critical thinking promotes interest in the study of object, an aim helps to put, to answer the put questions, creates a situation for the complete understanding of material. Problem technology leans against beforehand gain knowledge of students and creates a problem the same.

Түйінді сөздер: *проблемалық оқыту, проблемалық жағдаят, проблемалық сұрақ, мәселе, жоспарлау, бағалау, қазақ тілі сабағы.*

Ключевые слова: *проблемное обучение, проблемная ситуация, проблемный вопрос, проблема, планирование, оценивание, урок казахского языка.*

Key words: *problem educating, problem situation, problem question, problem, planning, evaluation, lesson of Kazakh.*

Педагогикалық технология – бұл педагогикалық әрекеттер табысына кепіл болардай қатқыл ғылыми жоба. Әрі сол жобаның дәл жаңғырып іске асуы. Педагогикалық технология кешенді, бірігімді процесс. Ол өз құрамында адамдарды, идеяларды, құрал – жабдықтарды, сонымен бірге жоспарлау, қамсыздандыру, бағалау және білім меңгерудің барша қырлары жөніндегі проблемалар шешімін басқаруды қамтиды.

Педагогикалық технологиялар көп түрлі болуына қарамастан, олардың іске асуының екі ғана жолы бар. Біріншісі – теориялық негізде орындалуы, екіншісі – тәжірибемен жүзеге келуі.

Әр сабақ сайын ізденуге үйренген бала кез келген проблеманы тез шешуге үйренеді. Қойылған проблеманың шешімін табу, шәкіртті проблемалық әдіспен оқытудың мақсаты оқушының сабақ бойы ой еңбегімен шұғылдануын қамтамасыз етеді. Оқушыны ізденуге, қорытынды жасауға, өзгеше тың пікір айта білуге үйретеді. Ой қайшылығын, пікір таласын тудырып, дұрыс ой қорытындысы жасалған жағдайда ғана проблема туды деп есептеуіміз қажет. Проблемалық оқыту оқушының бұрыннан меңгерген біліміне сүйеніп, мәселені толық шешуі үшін аздаған өзіндік ойды, шығармашылық шешімді, дербес әрекетті қажет ететін проблемалық жағдайға алып келуі қажет. Проблемалық мәселе, проблема тууға ыңғайлы тақырыпты таңдай білу, мұғалімнің ізденімпаздығын, тапқырлық шеберлігіне байланысты. Қазақ тілі сабақтарында оқушылардың ой өрісін дамытумен бірге сөздік қорын байыту, тілін дамытуға ерекше көңіл бөлінеді. Қызықты ойындар бұл сабақтарда белгілі бір орын алады. "Дыбыс таңдау" ойыны арқылы әр сөздің басқы дыбыстары бірдей дыбыстан басталатын сөз тіркестері мен сөйлем құрату. Мысалы, Талғат таңертең тұрып, тауға тартты. Бақыт бүгін бақшаға барды. "Қызық сөздік" ойынында оңынан да солынан да оқысақ бір сөз қазақ, қалақ, қабақ, ара, нан т.б. "Сөз құра", "Сен аяқта", «Өз орныңды тап», "Жоғалған буын" т.б. ойын түрлері қолданылады. Бұл ойындардың барлығының мақсаты бір, оқушының ой - өрісін дамыту, кеңейту, ойын дәлелдеу және қорытындылау. Оқушылардың қабілеттері екі түрлі әрекетте дамиды. Біріншіден – кез – келген бала адамзат баласының осы кезге дейінгі жинақталған тәжірибесін меңгеруге бағытталған оқу әрекеті арқылы дамиды, білім – білік дағдыны қабылдайды. Екіншіден – кез – келген оқушы шығармашылық әрекеттер орындау арқылы өзінің мүмкіндіктерін дамытады. Оқу әрекетінен шығармашылық әрекеттің айырмашылығы: ол баланың өз - өзінен қалыптасуына өз идеясын жүзеге асыруға бағытталған жаңа әдіс – тәсілдер іздейді. Проблеманы өзінше, жаңаша шешуге талпыныс жасайды. Екі әрекетте оқушылар – екі түрлі мүдделер көзделген әр түрлі мақсатты шешеді. Мысалы: оқу әрекетінде белгілі дағдыны қалыптастыратын, белгілі бір ережені меңгертетін жаттығулар орындаса, шығармашылық әрекеттерде баланың іздену жұмысы басты нысаны болады. Оқу әрекеті баланың жалпы қабілетін дамытса, шығармашылық әрекет нақты жағдайды шешу барысында нәтижеге жеткізетін қабілеттерін дамытады. Оқушыларды шығармашылық жұмысқа баулып, олардың белсенділіктерін, қызығушылығын арттыра түсу үшін әр түрлі әдіс – тәсілдерді қолдануға болады. Олар мынандай:

- тақырыпты мазмұнына қарай жинақтау
- арнаулы бір тақырыпта пікірталас тудыру
- логикалық ойлауын дамытатын ойындармен берілген тапсырмаларды шешу / сөз-жұмбақ, құрастырмалы ойындар/.
- берілген тапсырманы түрлендіру бағытындағы жұмыс / мәтін мазмұнын өңдеу, шығарма, шағын әңгіме мәтінін құру, т.б./.
- әңгіменің ұқсастығын салыстыру, бөліктерге бөлу, ат қойғызу.
- қиялдау арқылы сурет салғызу, рөлге оқыту.
- ой шапшаңдығын, сөз байлығын дамытуда өлең шумақтарын құрастыру.

Проблемалық оқыту технологиясын оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту бағдарламасымен ұштастырып іске асыруға болады. Нәтижесінде оқушыларды толық сабаққа қатыстырып, олардың әрқайсысының деңгейін анықтай алады. Сын тұрғысынан ойлау бағдарламасы қызығушылықтан бастап тақырыпқа болжам жасатып, мақсат қойып, сұрақ беріп жауап алуға, мазмұнды толық түсінуге жағдай туғызады. Мысалы: бұл бағдарламаның сабақта қолдану барысында:

1. Еркін ойлауға мүмкіндік береді.
2. Ақыл ойын дамытады.
3. Шығармашылық белсенділігін арттырады.
4. Тіл байлығын жетілдіреді.

5. Жан – жақты ізденеді.
6. Өз ойын жеткізеді.
7. Ұжымдық іс - әрекетке тәрбиелейді.

Анық айтқанда, сабақта қолданылатын стратегиялар көмегімен жеке тұлға ретінде жан – жақты дамыған шығармашылық ойлауды меңгереді.

Сабақта берілетін оқу материалдарын оқушыларға жеткізу үшін әр түрлі оқыту әдістерін қолдануға болады. Мұғалім өзінің сөзін көрнекі бейнелермен байланыстырады. Оқушының ауызша баяндауы, сұрақтарды анық және түсінікті, проблемалық ситуация тудыратын етіп қоюы, баяндалатын материалдардың ең маңызды жерлерінен айырып беруі, хабарлардың жүйелі және дәлелді болуы қажет. Ұстаздың сөзі әсерлі, тартымды, сенімді, сонымен қатар дауыс болуы қажет. Мұғалімнің дауыс ырғағы мен мимикасы мәнерлі және бай болғаны жөн. Егер бала бір нәрсені дұрыс түсінбесе, онда мұғалім шәкірттерді кінәламай оларға дұрыс түсіндіре алмағаны үшін өзін кінәлауы керек. Мұғалім балалармен сөйлескенде ашуланбай, сабырлықпен сөйлеп, әрбір затты ықыласпен қарапайым тілмен түсіндіруі қажет. Бүгінгі таңда оқушылардың пәнге қызығушылығы мен белсенділігін қалыптастырудың проблемалық оқыту элементтерінің маңызы зор.

Проблемалық оқыту технологиясы – бұл да бір педагогикалық мақсатқа қол жеткізу жолындағы қолданылатын барлық қисынды ілім амалдары мен әдіснамалық құралдардың жүйелі жиынтығы және жұмыс істеу реті. Әр сабақ сайын ізденуге үйренген бала кез келген проблеманы тез шешуге үйренеді. Қойылған проблеманың шешімін табу, шәкіртті проблемалық, әдіспен оқытудың мақсаты - оқушының сабақ бойы ой еңбегімен шұғылдануын камтамасыз ету. Оқушыны ізденуге, қорытынды жасауға, өзгеше тың пікір айта білуге үйретеді. Ой қайшылығын, пікір таласын тудырып, дұрыс ой қорытындысы жасалған жағдайда ғана проблема туды деп есептеуіміз қажет. Проблемалық оқыту оқушының бұрыннан меңгерген біліміне сүйеніп, мәселені толық шешуі үшін аздаған өзіндік ойды, шығармашылық шешімді, дербес әрекетті қажет ететін проблемалық жағдайға алып келуі қажет. Проблемалық мәселе, проблема тууға ыңғайлы тақырыпты таңдай білу, мұғалімнің ізденімпаздығына, тапқырлық шеберлігіне байланысты.

Проблемалық оқыту технологиясын қолдануды қазақ тілі сабақтарында көрсетуге болады. Оқушылардың ой өрісін дамытумен бірге сөздік қорын байыту, тілін дамытуға ерекше көңіл бөлінеді.

Проблемалық технологиялардың негізіне мыналар жатады:

- әрбір оқушының жеке және дара ерекшеліктерін ескеру;
- оқушылардың қабілеттері мен шығармашылықтарын арттыру;
- оқушылардың өз бетінше жұмыс істеуі, іздену дағдыларын қалыптастыру.

Жаңа технологияны меңгерту – мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа көптеген адами қабілетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін – өзі дамытып, оқу – тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі.

Проблемалық оқыту технологиясының негізгі мақсаты – оқушыны өз бетімен ізденуге үйрету, олардың танымдық және шығармашылық икемділіктерін дамыту. Проблемалық оқыту технологиясының ерекшеліктері мынадай:

- оқушының белсенділігін арттыру;
- оқу материалында баланы қызықтыратындай құпиясы бар мәселе туғызу;
- оқушы материалы сезім мүшелері арқылы ғана қабылдап қоймайды, білімге деген қажеттілігін қанағаттандыру мақсатын да меңгереді.

Мұғалім беделін көтеретін факторлардың ішінде ең негізгілердің бірі – сабақ процесі. Сабақтың типологиясын білу, оған өзіндік талдау жасау бірінші қажеттілік. Бүгінгі заман талабына сай мұғалім алдына қойылып отырған негізгі мәселе, ол оқушылардың білімдік, танымдық қабілеттерін дамыту.

Проблемалық оқыту технологиясын тәрбие процесінде мынадай жағдайлардан көруге болады: пәнаралық байланыстар теориялық білімді іс жүзінде қолдануға, ғылымның түрлі салалары жөнінде кең ұғымы бар адамды тәрбиелеуге мүмкіндік береді; қазіргі кезде оқушыларға білім беру және олардың танымдық қызметін өркендетуге жағдай жасайды.

Проблемалық оқыту арқылы кіріктіріп оқыту бастауыш мектепте білім беруді іске асыру, ұтымды пайдалануға мүмкіндігі бар амал – тәсілдерді жүзеге асырудың шарттарын айқындауды талап етеді.

Проблемалық оқытудың маңызы:

- оқу пәндері арасында өзара байланыстың дамуына жағдай туғызады;
- ғылыми дүниетанудың қалыптасуы білім мазмұнының барлық құрамды бөліктерінің байланысын талап етеді;
- пәнаралық байланыс жан – жақты тәрбие беру жүйесінің барлық салаларын жүзеге асыруға ықпал жасайды;
- пәнаралық байланыс педагогикалық әрекеттің ғылыми негізінде тиімді ұйымдастырылуына көмектеседі.

Проблемалық оқыту негізінде білімдер жүйеге келтіріледі, олардың біліктілігі қамтамасыз етіледі. Бірқатар оқу пәндерінде ортақ негізгі қағидалар, ұғымдар, деректер, ғылыми таным әдістері арасындағы өзара байланысты қамтамасыз етеді. Бұл байланысты жүзеге асыру барысында оқу материалдарының қайталанбауы, тиімді орналасуы, мұғалімдердің бірлесе жұмыс істеуі сияқты бірқатар педагогикалық ұйымдастыру мәселелері шешіледі.

Проблемалық оқыту білім, білік және дағдының тұтас жүйесінің дұрыс қалыптасуына ықпал етеді. Оқушылардың әртүрлі пәндерден алған білімдерін орынды қолдана білулеріне көмектеседі. Оқушының ой – өрісін дамытады.

Оқу үрдісінің проблемалық оқыту нәтижесіндегі игерілетін икемділік пен дағдылар оқушының алған білімінің қаншалықты берік екендігінің белгісі болып табылады. Оқу пәндерінің ерекшеліктеріне қарай оқушыларда түрлі икемділік пен дағды пайда болады. Оларды бірнеше топқа бөлуге болады.

1. Интеллектуалды икемділік пен дағды
2. Еңбекке икемділік пен дағды
3. Спорттық икемділік пен дағды
4. Өнерге деген икемділік пен дағды

Проблемалық оқытуда кіріктіріліп оқылатын пәндерге мысал келтіретін болсақ:

Ішінара дүниетану – ана тілі, дүниетану – музыка, дүниетану – қазақ тілі, дүниетану – математика, дүниетану – еңбекке баулу, дүниетану – бейнелеу, дүниетану – денешынықтыру, дүниетану – сыныптан тыс оқу т.б. пәндердің тақырыптарын кіріктіру арқылы өткізілген сабақ өте ұтымды болады.

Міне, осылай кіріктіріліп құрылған пәндер бір – бірімен тығыз байланысып, баланың сана – сезіміне нақты жаңа түсінік береді. Яғни, өзара әрекеттескен алаң, түсінік пайда болады.

Сонымен проблемалық оқытуды пайдаланып кіріктіріп оқыту арқылы берілген оқу бағдарламасына қосымша материалдарды да кеңінен қолдануға болады. Сонда мына «А» белгісі яғни пирамида төбесі – қосымша алынған білім, ал пәндер – пирамида негізі болып табылады.

Бұлай кіріктіру пән бойынша материалдарды қысқартпай, керісінше оны тұтас топтап, шоғырландыру есебінен оқу мазмұнының көлемін көбейтуге, кеңейтуге мүмкіндік береді. Қосымша балалар әдебиетінен мағлұмат, орфографиялық құндылыққа және оқу шеберлігін қалыптастыруға түрлі жаттығулар, кәсіптік бағдар беру, эстетика, этикадан түрлі материалдар енгізуге болады.

Міне, мұндай кіріктіріп оқытуды ұйымдастыру білім мазмұнының біртұтастығын қамтамасыз етіп қана қоймай, оқушы зердесіне қоршаған дүниені танып білудің әдіс – тәсілдерін де қалыптастырады. Оқушылардың жалпы дамуына жағдай жасайды. Бастауыш сынып

оқушыларының білімдерін кіріктіру білім жүйесін қалыптастыруға, балалардың дамуына тиімді әсер ете алады. Сонымен бірге бұл әдістің сапалы үйлесімділігін орташа және төменгі қабілетті оқушыларға оқу материалының мазмұнын түсінуге қолайлы жағдай жасайды.

Сонымен қатар проблемалық оқытудың ерекшеліктері:

- баланың сабаққа қызығушылығын арттырады;
- танымдық міндетін атқарады;
- шығармашылық жұмысқа дағдыландырады.

Қай жастағы бала болмасын, табиғатынан көкейі сұраққа толы. Олардың сұрақтары олардың білім алуға ең күшті жетекшісі болып табылады. Шындығында, білім арудың негізі шын ниетпен жауап тапқын келетін сұрақтар қою болып табылады. Өмірде ең мағыналы білім – алу адамдар түсініп білгісі келетін нәрсе туралы сұрағанда дүние келеді. Ізденуші сыныпта мұғалім сабақты жоспарлағанда «сұрақ сабағы циклін» қолданады. Ол мағыналы сұрақтарға негізделген мағыналы білім беруге көмектеседі. Орта сыныпта білім алушылар өздерінің жеке сұрақтарын қояды, мақсатталған өзара әрекеттерге қатысады, содан соң өздерінің тапқандарын талқылап, олармен бөліседі.

Сабақты жоспарлауда проблемалық сұрақ қолданылады.

Сұрақты сабаққа енгізу – бірнеше қадамды процесс. Бұл мұғалімнің дәнекерлік рөлін қолдайтын процесс болып табылады. Дәнекердің рөлі білім мен баланың қабілетінің, сонымен қатар тапсырманың қажеттігі немесе оқытылып отырған әрекеттің арасындағы көпір тәріздес. Баланың шын мәніндегі жетілу деңгейі баланың проблеманы өз күшімен шешуі арқылы анықталса, потенциалды жетілу деңгейі баланың проблеманы үлкендердің немесе өзінен қабілеттірек құрбыларының көмегімен шешуі арқылы танылады.

«Бұл» – жетілу процесінде қызметтерін анықтайды.

«Бұл» – ойлау қабілетінің әрі қарай жетілуін сипаттайды деген. Баланың жуық өсіп – жетілу ауқымында болатын білім алуға дәнекерлік балалардың не ойлайтынын, қандай стратегияларды қолданатынын және олардың бір ой туралы түсініктерінің қалыптасуын үздіксіз ой елегінен өткізіп тұру – бұл қажетті көлемде және қажетті деңгейде қолдау көрсету үшін керек. Сонымен қатар ол – шешім қабылдауға бел байлаған мұғалім бейнесі болып табылады. Бұл мұғалім мен оқушы арасындағы өзара әрекетке жетелейтін, және осы өзара әрекеттің қорытындысы басқарып отыратын белсенді рөлі. Шешім қабылдайтын мұғалімнің бұл үлгісінің мақсаты – өз еркімен бағытталған білім алу. Өз еркімен бағытталған білім алуы мұғалім көмегімен болған дәнекерлікті өз бойына қабылдайды. Өзінің қабілетіне, білім алуға өзінің мақсаттарына жету үшін қолдана алатын стратегияларға көзі ашылады. Ол өзінің іс – әрекеттерін бағыттайды.

«Сұрақ сабағы» циклінің бірінші қадамы – зерттеу және бақылау. Оқушының деңгейін, қажеттілігін және қызығушылығын анықтау үшін зерттеу мен бақылаудан бастаған маңызды; бағдарлама тақырыптарын, оқылатын іс – әрекеттің мүмкіндігін; қажеттілікке жауап беретін материалдарды зерттеу маңызды.

Екінші қадам – Сұрақ қою. Бұл – кейінірек зерттеу үшін жеке дара сұрақтар қойылатын фаза. Бұл сұрақтар әрқашан төмендегідей проблемаларға байланысты: оқушыларға қандай түсініктерді зерттеп білу қажет; бағдарламада берілген қандай тақырыптарды қамтысам екен; балалардың қызығушылығын қаншалықты, және осының бәрі бір – бірімен сәйкес келеді.

Үшінші қадам – Жоспарлау болады. Оқушы өзінің сұрағындағы жауапқа қалай жақындай алады? Саған тағы нені білу қажет? Қалай және қайдан сен бұл хабарды ала аласың? Әрі қарай оны қалай жалғастыру керек? Осы жерде білімге және оқу стратегияларына негізделген білім беруде ерекше мақсатты жоспарлайды. Ол мақсаттар барлық балаларға бір бүтіндей және әр балаға жеке арналған. Сабақты ұйымдастыруды жоспарлап, қандай материалдар қажеттігін шешеді. Білім алуға проблемалық сұрақтарды қолданған кезде балаларға көмек болатын стратегиялар мен мұғалімнің іс – әрекетін жоспарлайды.

Төртінші қадам – Іздену және Жинау. Бұл ақпарат пен деректер көптеген көздерден жиналған жоспардың енгізілуі; ақпараттар мен деректер кітаптардан немесе өмірден алынуы

мүмкін. Кітаптар, өнер туралы материалдар, математикалық есептер, суреттер, карталар, балалардың қолдануына қажетті заттар жинай бастайды. Оқулықтармен, басқа мұғалімдермен, өзінің жеке деректерімен ақылдасады.

Бесіншісі – Ұйымдастыру және Бір жүйеге келтіру. Ақпаратты тек жинастыру жеткілікті емес. Ол да ұйымдастыруды, таразылауды және бір жүйеге келтіруді қажет етеді. Бұл циклдің жаңа білімдер қалыптасатын, жаңа белестер қабылданатын бөлігі. Қарама – қайшы немесе екі ұшты материалдардың болуы да ғажап емес. Білім алуда мақсаттарына жетелейтін балалардың мүмкіндіктерін өзара қарым – қатынастағы топқа жетелеу үшін, өзі жинаған материалдарын ұйымдастырып, балалармен бірге жүйеге келтіреді. Ол тапсырмаларды бұрынша ашық қылып ұйымдастырады. Ашық тапсырма деген оқушылардың өздері құрған ең соңғы қорытындысы мен тапсырманы орындауда қолданылатын оқыту стратегияларын өздері таңдап алуы. Ашық тапсырмалар мақсаттарын анықтауына көмектеседі. Олар стратегияларды қолданылуға, бұл тапсырманы орындаудың жолдарын жоспарлауда, бұл жоспардың орындалуында, түсінігін жетелеуде біраз жеңілдіктер әкеледі. Ашық тапсырмалар балаларды өздерінің негізгі даму деңгейінен шығып кетуіне құштарландырады. Олар балалардың өздерінің қабілеті туралы хабармен қамтамасыз етеді. Олар балаларға басқалармен бірігіп жұмыс істеуге, басқалардың стратегияларын бақылауға, басқалармен не істеп жатқандары туралы сөйлесуге мүмкіндік береді. Бұл тапсырмалар балаларды білім алуды жоғарғы ойлау процестерімен теңестіруге және бұл тапсырмалар сабақтан тыс өмірде қалай қолданылатынын талқылауға итермелейді.

Алтыншы, бөлісу және толғану. Бұл саты бір – бірімен білгендерімен бөлісу үшін, толғанып, өзінің қаншалықты өскенін бағалау үшін қажет қорытындылау бөлігі болуы тиіс. Бұл соңғы қадам балалардың білім алу барысында сабақ үстінде және сабақтан соң басы бүтін кірісіп кеткен сәттен бастап өсе бастағандай сезіледі. Әр сабақтан соң сол сабаққа кері әсер береді; ол келесі күнгі жоспарларын қайта қарауға, келесі сабақтары туралы қайта шешім қабылдау үшін керек, осы жерде жаңа цикл басталады.

Проблемалық ситуация туғызу – сабақтың ең күрделі де маңызды бөлшегі болып табылатындақтан, бұл сәттің өтілуіне үлкен мән бере қарау керек. Өйткені, басты тетік осы проблемалық жағдай туғызуда жатыр. Жаңа тақырыптың сәтті меңгертілуі осы түйінделген проблемалық ситуацияның қалай және қандай мазмұнда жасалғандығына тікелей байланысты.

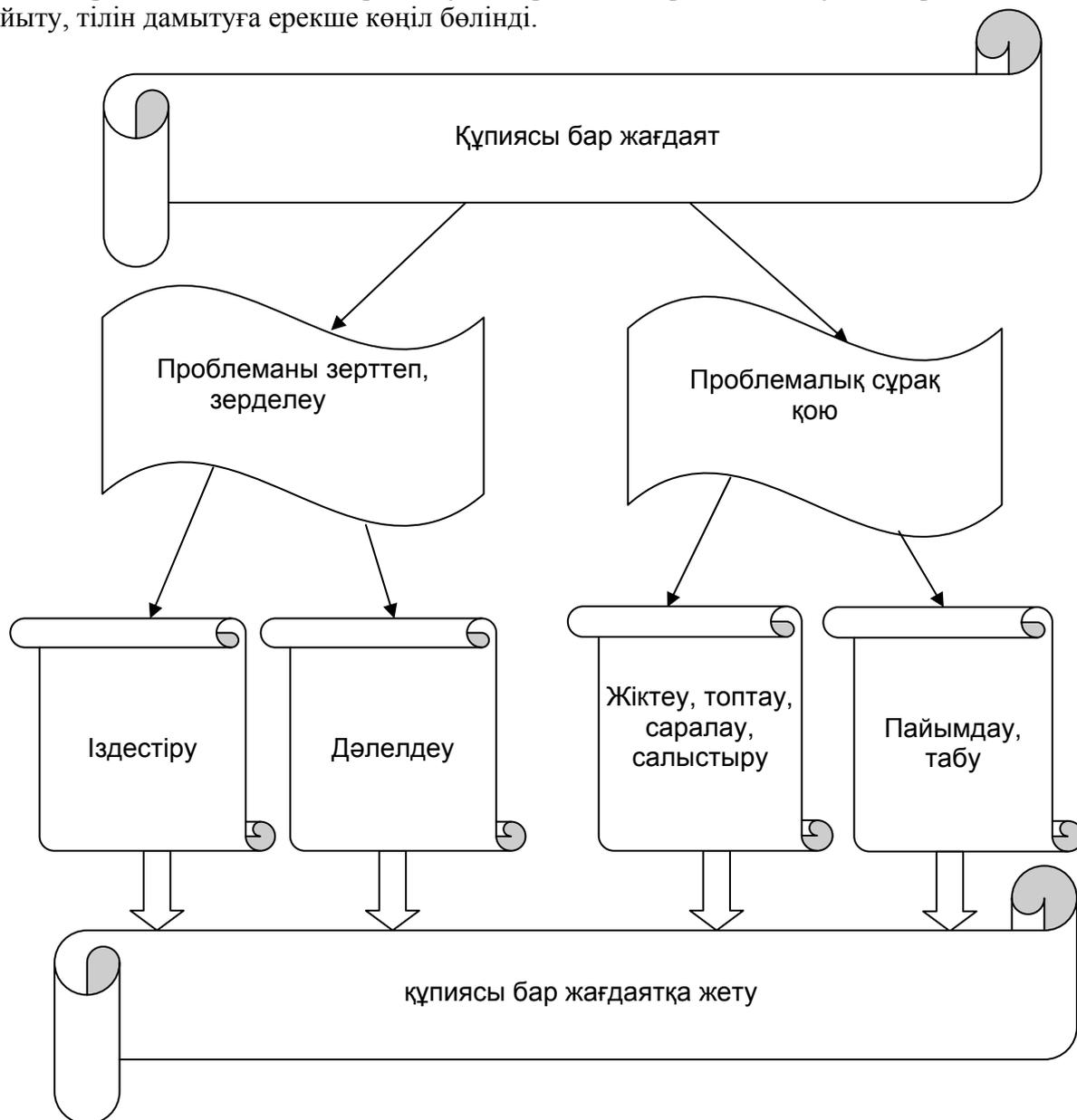
Оқушылардың білетін біліміне сүйене отырып, жетекші сұрақтар мен тапсырмалар арқылы біртіндеп тереңдей берген проблемалық ситуация туғызу сәтін мұғалім тұтас бір көрініс ретінде оқушыларға сезіндіруі керек. Оқушылардың осы сәтті сезінуі мұғалімге олардың таңғалысымен, кез болған проблеманы шеше алмаған қиналысымен танылады. Мұндай ерекше сәтті туғызуда мұғалім сол пәннің ішкі заңдылықтарын ашып ала білуі керек және мұғалім сол сәтті өзінің эмоционалдығын қоса жұмсауы керек.

Туындаған проблемалық ситуация оқушыларды осыны туғызған себептерін ізденуге күшті түрткі болады. Ал мұғалімнің сезімге толы сөзі мен түсіндіру барысы оқушылардың танымдық, ізденімпаздық қабілеттерін оятып, іске қосуға күшті фактор ретінде қызмет атқарады. Осындай үдерістің оқу мүмкіндіктері анықталып, күн тәртібіне қойылады.

Сондай – ақ проблемалық әдісті қазақ тілі сабағында да тиімді пайдалануға болады. Мысалы, Дыбыстар мен әріптерді өткенде танымдық тапсырмалар, проблемалық жағдаят шешуге әкелетін әдіс – тәсілдерді пайдалану арқылы оқушылардың тілін, сөздік қорын, ой өрісін дамыту, өз бетінше шығармашылықпен жұмыс істеуге бейімдейді. Мұғалім сабақты жарыс түрінде өткізіп оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын, ынтасын арттырады. Дыбыс пен әріптің айырмашылығын ажыратуды пысықтау, дыбыс пен әріп туралы білімін жетілдіреді. Жаңа сабақты түсіндірудің алдында үй тапсырмасын тексереді. Сабақтың бұл кезеңінде мұғалім проблемалық сұрақтар арқылы оқушылардың білімін тексереді. Сөйлеудің неше түрі бар? Сөйлеу не үшін керек? Сөйлеудің қай түрі бірінші пайда болған?

Оқушыларды топқа бөліп, әр топқа проблемалық жағдаятты шешуге негізделген тапсырмалар береді:

Пәндерді оқытуда проблемалық оқыту технологиясын қолдануды қазақ тілі сабақтарында көрсеттік. Осы сабақтарда оқушылардың ой өрісін дамытумен бірге сөздік қорын байыту, тілін дамытуға ерекше көңіл бөлінді.

Проблемалық оқыту әдісі оқушыларды өздігінен еңбек етуге, алған білімін жаңа материалмен ұштастыра білуге үйретеді. Ойлана білуге жетелемеген білім бойға дарымайды. Дұрыс таңдалған әдіс – тәсілдер баланың алдына мақсат қойып, нәтижеге жетуіне жетелейді. Әр сабақ сайын ізденуге үйренген бала кез келген проблеманы тез шешуге үйренеді. Қойылған проблеманың шешуін баланың өзі табуы, ізденуі білімнің санаға сіңіп, ұғым - түсінікке ұйықты болады. Оқығанды көңілге ықыласпен тоқудың арнасы ашылады. Танымдық және шығармашылық қабілеттері дамиды. Ал қабілет ұғымның мәнін терең түсініп алуға жетелейді.

Әдебиет тізімі

Әбілқасымова А.Е. Қазіргі заманғы сабақ. Алматы, 2004. 217б.

Әлкен С. Жаңа технологиялар арқылы шығармашылыққа баулу. //№1. 2006. 44-48б.

Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. М., 1995.

Бітібаева К. Педагогикалық технология талаптары. // Қазақ тілі мен әдебиеті. №3, 2002.17-20 бб.

Махмутов М.Ш. Мектепте проблемалық оқытуды ұйымдастыру. Алматы. «Мектеп» 1981. 310б

МОДУЛЬДІК ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУ ЖОЛДАРЫ

Сапанова З. Қ.

Қазақ тілі мұғалімі

Дружба орта мектебі

Қостанай қаласы

Аннотация

Мақалада модульдік оқыту технологиясын сабақта тиімді пайдалану жолдары қарастырылған. Бұл технология білім мазмұнын, білімді игеру қарқынын, өз бетінше жұмыс істей алу мүмкіндігін, оқудың әдістері мен тәсілдері бойынша оқытудың дербестігін қамтамасыз етеді. Модульдік оқытудың ерекшелігі: мұғалім көп сөйлегеннен гөрі, баланы көбірек тыңдауға мүмкіндік береді. Оқушылардың танымдық қызметі әрбір оқушының әрбір берілген оқу материалын сабақта үш күрделілік деңгейінде тыңдау, жазу, көру және айтуға мүмкіндігі болатындай етіп құрылған. Оқушыларға стандарт талаптарына сай тапсырмалар беріледі. I деңгей тапсырмалары дарындылықтың екі түріне, яғни интеллектуалдық және креативтік дарынды балаларға арналған.

Модульдік оқытуда тағыз бір ерекшелік бағалау парағын қолдану болып табылады. Сабақ жеке жұмыс, топпен жұмыс болуы мүмкін. Бала ескерусіз қалмас үшін әр жұмысқа балл қою арқылы қорытынды баға қойылады.

Аннотация

В данной статье рассматривается продуктивное использование модульной технологии на уроке. Эта технология связана с необходимостью проработки учебного материала всеми учениками на 3-х уровнях сложности в зависимости от уровня подготовленности, обученности каждого ученика. Проработка материала на уровнях воспроизведения, элементарных умений и навыков и переноса знаний производится по всей теме, разделу или содержанию учебного модуля. Познавательная деятельность учащихся строится таким образом, чтобы каждый ученик на каждом уроке имел возможность слушать, записывать, видеть и проговаривать учебный материал, предлагаемый ему на трех уровнях сложности. Обязательным условием является обучение посредством игровой организации и применения разнообразных активных форм (групповая, индивидуально-групповая и парная работа, диспуты, дискуссии).

Abstract

In this article the productive use of module technology is examined on a lesson. This technology is related to the necessity of working of educational material all students on the 3th levels of complication depending on the level of preparedness, train of every student. Working of material on the levels of reproducing, elementary abilities and skills and transfer of knowledge produced on all topic, division or maintenance of the educational module. Cognitive activity of students is built so that every student on every lesson had the opportunity to listen, write down, see and say of the educational material offered to him on three levels of complication. An obligatory condition is educating by means of playing organization and application of various active forms (group, individually-group and pair work, disputes).

Түйінді сөздер: модульдік оқыту технологиясы, сабақ, жеке жұмыс, топпен жұмыс, оқу модулі, деңгей, жеке тұлға.

Ключевые слова: технология модульного обучения, урок, самостоятельная работа, групповая работа, учебный модуль, уровень, личность.

Key words: technology of the module educating, lesson, independent work, group work, educational module, level, personality.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында оқыту формасын, әдістерін, технологияларын таңдауда көп нұсқалық қағида атап көрсетілген. Бұл білім беру мекемелерінің мұғалімдеріне өзіне оңтайлы нұсқаны қолдануына, педагогикалық үрдісті кез келген үлгімен құра беруіне мүмкіндік береді. Қазіргі уақыттағы оқу-тәрбие үрдісінің ерекшелігі баланың тұлғалық дамуына бағытталған жаңа оқу технологияларын ұтымды қолданысқа алуы.

Білім алу — адамзат әрекетінің ең маңызды бір түрі. Ол білім мен тәрбиенің негізін қалайды. Білім алуда адамның ішкі мүмкіндігі мен қабілетінің дамуы, қалыптасу үрдісі байқалады. Қабілет, бір жағынан, адамның білім, дағды, іскерлікті қалыптастырудағы саналы әрекетінің нәтижесі болса, екінші жағынан, адамның табиғи-генетикалық ерекшелігімен тікелей байланысты. Осыған орай, қазіргі білім беру парадигмасында білім алушыға тұлғалық-әрекеттік тұрғыдан қарауға үлкен мән беріп отыр. Өйткені, әрекет дегеніміз-саналы мақсатқа тәуелді үрдіс. Демек, мақсатқа жетудің басты жалпы білім беруші мен білім алушының бірлескен іс-әрекеті болып табылады. Осыған орай оқытуды екі жақты әрекетке, субъект-субъектілік, диалогтық қарым-қатынасқа құру мәселесі шешімін табуда.

Қазіргі білім парадигмасы мен философиясының өзгеруі білім беру жүйесі қызметкерлерін оқытудың ақпараттық және компьютерлік технологияларға негізделген сапасымен қарқындылығын қамтамасыз ету қажеттілігін талап етуде. Білім беру ұйымдары іс – әрекетінің негізгі нәтижесі тек білім, іскерлік және дағды жүйесі ғана емес, керісінше зиялы саяси қоғамдық, коммуникациялық, ақпараттық және басқа салаларындағы мемлекет тапсырыс беріп отырған негізгі құзыреттіліктердің жиынтығы.

Әлемдік оқу үрдісінің өзегі – жаңа технологиялар екені мәлім. Әрбір технология өзіндік жаңа әдіс-тәсілдерімен ерекшеленеді. Әдіс-тәсілдерді мұғалім ізденісі арқылы оқушы қабілетіне, қабылдау деңгейіне қарай іріктеп қолданады.

Мектептегі білім мен тәрбие беру жүйесінің міндеті – оқушылардың жан-жақты танымдылық белсенділігін көтеруге мүмкіндік жасай алатын әр оқушыны жеке тұлға ретінде дамыту. Әр мектеп білім беруді жоғары деңгейге көтеру мәселесін қолға алып, білім беру үрдісін басқару мәселесін жүзеге асыруда. Білім беру үрдісін басқару жүйесінің құрылымы жеке тұлғаның қайталанбас даралығының дамуына, шығармашылық бастама алуына бағыт беріп, жағымды орта қалыптастырудан тұрады.

Білім беру жүйесі – әр елдің даму болашағын айқындайтын, әлемдік өркениетке жетудің негізгі бағыттарын көрсететін біртұтас құрылым.

Қазіргі таңдағы егеменді еліміздің болашағы дарынды, білімді, ізденімпаз жастарға байланысты. Осыған орай бүгінгі күн мектеп алдында тұрған басты міндет – өзіндік айтар ой-пікірі бар, жоғары сапалы, белсенді азамат тәрбиелеп шығару. Қоғамдағы түбегейлі өзгерістер білім беру жүйесінің алдына жаңа адамды қалыптастыру, дамыту мақсаттарын қойып отыр. Оқушылардың ойлау қабілетін дамыту, ой-пікірінің дербестігі мен еркіндігін кеңейту, олардың өз бетімен білім алуға деген ынтасын арттыру, оны өз тәжірибелерінде жаңа жағдайларға байланысты қолдана алу, яғни біліктіліктерін қалыптастыру және дамыту болып табылады. Педагогикалық үрдістің тиімділігінің артуына мүмкіндік беретін білім беру мен тәрбие бірлігін сақтай отырып, оқушыға берілетін білімнің үйлесімділігімен қатар, әрбір жеке тұлғаның ерекшелігін ескере отырып, білімділігіне сәйкес бағдар беру, танымдық ізденімпаздығын дамытудағы оқытудың прогрессивтік қадамының бірі – модульдік оқыту.

Модульдік оқыту технологиясы – білім мазмұны, білімді игеру қарқыны, өз бетінше жұмыс істей алу мүмкіндігі, оқудың әдістері мен тәсілдері бойынша оқытудың дербестігін қамтамасыз етеді.

Ал «модуль» дегеніміз – іс-әрекеттің мақсатты бағдарламасы белгілеген деңгейіне (жоспарланған алдағы нәтиже) жету үшін сұрыпталған, дидактикалық өңделген білім, білік, дағдының белгілі мазмұнының бірлігі және оның әдістемелік нұсқауы немесе аяқталған оқу ақпараты болып табылатын модульдік бағдарламаның негізгі құралы. Басқаша айтқанда, адамның өзіндік дамуының шамасы. Жалпы «модуль» сөзі «оқытудың мазмұны мен

технологиясын» білдіреді. «Модуль мазмұны» өзіндік мағына беретін оқу материалының көлемі ретінде ұсынылады.

Модуль – оқу мазмұны мен технологияны біріктіріп тұрған мақсатты функционалды байланыстырушы.

Оқу модулі, негізінен, үш құрылымды бөліктен: кіріспе, сөйлесу бөлімі және қорытынды бөлімнен тұрады.

Әр оқу модулінде сағат саны әртүрлі болады. Бұл оқу бағдарламасы бойынша сол тақырыпқа, тақырыптар тобына немесе тарауға бөлінген сағат санына байланысты. Зерттеулер нәтижесі 7-12 сағаттан тұратын оқу модулінің неғұрлым тиімді екенін көрсетті.

Оқу модулінің өзгешілігі – жалпы сағат санына қарамастан, *кіріспе және қорытынды* бөлімдерге 1-2 сағат беріледі. Барлық қалған уақыт *сөйлесу бөлімінің* меншігінде болады. *Кіріспе бөлімінде* мұғалім оқушыларды оқу модулінің жалпы құрылымымен, оның мақсат-міндеттерімен таныстырады. Содан соң мұғалім осы оқу модулінің барлық уақытына есептелген оқу материалын қысқаша (10-20 минут ішінде) сызба, кесте және т.б. белгілік үлгілерге сүйене отырып түсіндіреді.

Оқушылардың оқу материалын қайта жаңғырту деңгейін, қарапайым білік пен дағдыларды және білімін іс жүзінде бірнеше рет қайта қолдануы сөйлесу бөлімі сабақтарында жүзеге асырылады.

Сөйлесу бөлімінде танымдық процесс сыныпты 2-6 адамнан шағын топтарға бөлу арқылы, негізінен, оқушылардың өзара әрекет етуіне құрылған. Оқушылар қандай да бір деңгейдегі тапсырмаларды өздері таңдайды. Тапсырмаларды қарапайымнан күрделіге қарай кезең-кезеңімен орындау міндетті емес. Оқушы тапсырманы өзінің орындау мүмкіндігіне қарай таңдауға ерікті.

Оқу модулінің *сөйлесу* бөлімінің тағы бір ерекшелігі бар. Зерттеу көрсеткеніндей, оқытудың белсенді және ойын формаларын кеңінен қолдану оқушылардың оқу материалына бірнеше мәрте 13-тен 24 ретке дейін қайта оралып, жұмыс істеуіне мүмкіндік береді.

Оқу бөлімінің *қорытынды* бөлімі – бақылау. Егер сөйлесу бөлімінің барлық сабақтарында оқушылардың бір-біріне көмегі, бірін-бірі оқытуы, түрлі ғылыми көздерді пайдалануы құпталынып келсе, енді қорытынды бөлімде оқушы өзінің сөйлесу бөлімінде алған білімін, білгі мен дағдыларын ешкімнің көмегінсіз көрсетуі тиіс.

Оқушы білімін бақылаудың формалары ретінде тестілік тапсырмалар, бақылау жұмыстары, сынақ, зертханалық жұмыстар немесе эксперименттік есептер оқу пәнінің ерекшелігіне орай, оқу модулінің қорытынды бөлімінде беріледі.

Модульдік оқыту технологиясының жеке тұлғаның өз-өзін дамытуға, шығармашылық қабілеттерін арттыруға қажетті іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыратын бірден-бір технология.

Модульдік оқыту технологиясының тиімділігі: 1) қысқаша сызбалар арқылы түсіндірілуі; 2) оқушылардың әрбір сабақта іс-әрекетін бағалау үшін диалогтық қарым-қатынас негізінде танымдық іс-әрекетін ұйымдастыру; 3) барлық тақырыптар бойынша тест, сынақ жүргізу.

Оқушыларға: 1) өз ойларын толық жеткізе алмауы; 2) материалды мұғалімнің жеңілдетіп түсіндіруін қалауы; 3) нақты фактілерге мән бермеуі; 4) білімді жинақтауға мән бермеуі.

С.И. Ожеговтың пайымдауынша «Модуль дегеніміз – белгілі бір тақырып ішіндегі бөліктердің өзара топтастырылған жүйесі». Ал «технология» гректің «шеберлік» деген сөзі. Яғни, модуль — тұтас жүйенің бір бөлшегі, пәннің негізгі заңдылықтарын ашатын ұғымдардың бір-біріне байланысты элементтердің жиынтығы.

Модульдік технология дегеніміз-білім алушының ішкі мүмкіншілігіне, қабілетіне қарай өз бетімен ізденуіне, әрекет етуіне лайықталған дидактикалық құрылым, адамның өзін-өзі дамуының амалы, жолы.

Оқыту технологиясының біз әзірлеген нұсқасының бір ерекшелігі – оның білімді меңгеруге емес, жеке тұлғаның танымдық қабілеттерін және танымдық процестерін, яғни жадының алуан түрін (есту, көру, қимыл-қозғалыс және т.б.), ойлау, ынта, қабылдау қабілеттерін арнайы жасалған оқу және танымдық жағдайлар арқылы дамытуға, сондай-ақ жеке тұлғаның қауіпсіздігін, өзін-өзі дамыту, өзін-өзі бекіту, қарым-қатынас жасау, ойын, танымдық және шығармашылық қажеттіліктерін қанағаттандыруға, белсенді сөздік қорын (ауызша және жазбаша тілде) дамытуға бағытталуында.

М.М. Жанпейісованың технологиясында модуль 3 құрамды бөліктен тұрады:

- 1.Кіріспе
- 2.Сөйлесу
- 3.Қорытынды.

Тақырып мазмұнына «өсу» бағытымен – қарапайымнан күрделіге, репродуктивтік тапсырмалардан шығармашылық сипаттағы тапсырмалар мен зерттеушілік қызмет элементтеріне қарай бірнеше мәрте қайта оралып отыру әр оқушыға оқу материалымен жұмыс істей отырып, өз қабілеттерін, жадын, ынтасын, ойлауын, жазбаша және ауызша тілін дамытуға мүмкіндік береді.

Оқушылардың танымдық қызметі әрбір оқушының әрбір берілген оқу материалын сабақта үш күрделілік деңгейінде тыңдау, жазу, көру және айтуға мүмкіндігі болатындай етіп құрылған. 3,4-сабақтардан бастап оқушыларға стандарт талаптарына сай тапсырмалар беріледі (III және II деңгейлер).

I деңгей тапсырмалары дарындылықтың екі түріне, яғни интеллектуалдық және креативтік дарынды балаларға арналған.

Оқушылар қандай да бір деңгейдегі тапсырмаларды өздері таңдайды. Тапсырмалар қарапайымнан күрделіге қарай кезең-кезеңімен орындалу міндетті емес. Оқушы тапсырманы өзінің орындау мүмкіндігіне қарай таңдауға ерікті.

Оқу модулінің қорытынды бөлімі – бақылау. Бұл бөлімде оқушы өзінің сөйлесу бөлімінде алған білімін, білігі мен дағдыларын ешкімнің көмегінсіз көрсетуі тиіс.

Егер сөйлесу бөлімінде оқушыларға үш деңгейлік (жеңілдетілген стандарт, стандартты, стандарттан жоғары) тапсырмалар берілсе, қорытынды бөлімде барлық оқушыларға мемлекеттік білім стандартына сай бірдей тапсырмалар беріледі.

Зерттеушілік сипаттағы тапсырмалар бөлек есептеледі. Олар баяндама, хабарлама, реферат түрінде болуы және оқушылардың ғылыми қоғамына (ОҚҒ), конкурстарға ұсынылуы мүмкін.

Жаңа білім парадигмасы бірінші орынға баланың білімін, білігі мен дағдысын емес, оның тұлғасын, білім алу арқылы, дамуын қойып отыр.

Қазіргі уақытта педагогика ғылымының бір ерекшелігі – баланың тұлғалық дамуына бағытталған жаңа оқыту технологияларын шығаруға ұмтылуы.

Психологтардың пайымдауынша, әрбір дербес тарауды оқып-үйрену үш негізгі кезеңнен тұрады:

- кіріспе – қызықтырушылық
- операционалдық-танымдық
- рефлексиялық-бағалау

Психологтар дәлелдегендей, білімді неғұрлым тиянақты меңгеру үшін балалардың мақсатты түсінуі аса маңызды. Ол үшін мақсат оның мағынасы нақты айқын белгіленіп, мақсатқа жету тәсілдері көрсетілуі керек.

Объектілердің нақты қасиеттері жайлы білімді қалыптастыруға түсіндіруді сызба және белгілік үлгілер түрінде көрініс тапқан әрекетін бастаған тиімдірек.

Қандай да бір құбылысты тану барысында адамда оны түсінгендік, меңгергендік сезімі пайда болуы тиіс.

Оқу модулінің сөйлесу бөлімі тарауды тұтас оқып үйренудің екінші – операциялық-танымдық кезеңін іске асыру болып табылады. Бұл бөлімді қарастыру үшін біз Л.Фридманның төмендегідей ережелеріне негізделген тұжырымдамасына сүйенейік:

1. Бала жеке, топтық, ұжымдық жұмыс барысындағы түрлі қызмет жүйесі ретінде қаралады. Олар баланың қисынды ойлауын, қабілеттерін көзге елестету қабілетін, жадын, шығармашылық және тағы да басқа дамытуға, яғни білім берудің мақсаттары болып табылатын тұлғалық қасиеттерін дамытуға бағытталған.

2. Оқытуды басқарудың психологиялық сенімді түрі-ең алдымен баланың қажеттіліктерін, қызығушылығын және қызмет мақсаттарын дамытуға жағдай жасау.

3. Басқару икемді болуы тиіс. Балалардың іштей өсуі жүргенде ғана білім дәрежесінің артылуына мүмкіндік болады.

4. Балалар нақты оқу қызметінің мақсаттарын анықтауға тікелей қатысуы керек, яғни басқару тұлғалыққа бағытталған болуы тиіс.

5. Оқу процесін басқару балалардың ішкі қуатына және мүмкіндіктеріне негізделіп жүруі тиіс.

Модульдік оқытудың құрылымы

Оның мазмұнына:

1. Оқытудың жалпы мақсатын қою;
2. Жалпы құрылған мақсатты нақтыландыруға көшу;
3. Балалардың білім деңгейін алдын ала бағалау;
4. Оқу әрекетінің жиынтығы;
5. Нәтижені бағалау.

Оқу модулін құрудың тағы бір ерекшелігі – тәрбиешінің даярлық жүйесі. Тәрбиеші бір оқу модуліне бөлінетін сағат санын анықтап алғаннан соң, оның мақсатын, мазмұнын және нәтижелерін, сондай-ақ осы модуль сабақтарын ұйымдастырудың формасын ойластырып, оқу модулін құрайды.

Бұл технология

- баланың тұлғасының танымдық қабілеттерін дамытуға;
- танымдық поцестерін дамытуға;
- жағымды қызығушылық қалыптастыруға;
- белсенді сөздік қорын, ауызша және жазбаша тілін дамытуға;
- тұлғаны қиындықтарға даяр болу және білу, қарым-қатынас, ойын, танымдық, қауіпсіздік, сыйласу, шығармашылық, өзін-өзі өзектілендіру, өзін-өзі бекіту қажеттіліктерін қанағаттандыруға ықпал етеді.

Ол оқушылардың оқу материалын меңгеру деңгейін 4 түрге бөледі.

1. Репродуктивтік деңгей. Жалпыға бірдей стандартты білім негізіндегі тапсырмалар беріледі. Мұнда тапсырмалар оқушылардың алдыңғы сабақтарда алған білімдеріне және оқулықта бар мәселелерге байланысты құрылады.

2. Алгоритмдік деңгей. Мұнда оқушы мұғалімнің түсіндіруімен қабылдаған жаңа ақпаратты пайдалана отырып, тапсырманы орындайды.

3. Эвристикалық деңгей. Оқушы өзі ізденіп, қосымша әдебиеттерді пайдалана отырып, жауап береді. Бұл тапсырмаларды орындауда оқушының ой белсенділігі негізгі қызмет атқарады.

4. Шығармашылық деңгей. Оқушы таза өзіндік дағдысын, білім сапасының дамуын қамтамасыз етеді.

Сөз соңында бүгінгі күн талабына сай нақты, терең білім беруде жаңа технологиялар бірден-бір ұстаз сүйенер тұтқа дегім келеді.

Қорыта айтқанда, модульдік оқытудың өзегі – оқу модулі. Оқу моделі ақпараттардың аяқталған блогынан, бағдарламаны табысты жүзеге асыру үшін берілген оқытушының нұсқауларынан және оқушы іс-әрекетінің мақсатты бағдарламасынан тұрады.

Модульдік оқыту білім мазмұны, білімді игеру қарқыны, өз бетінше жұмыс істей алу мүмкіндігі, оқудың әдістері мен тәсілдері бойынша оқытудың дербестігін қамтамасыз етеді.

Модульдік оқыту технологиясының жеке тұлғаның өз-өзін дамытуға, шығармашылық қабілеттерін арттыруға қажетті іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыратын бірден-бір технология.

Модульдік оқыту технологиясын қолдану арқылы мынадай жетістіктерге қол жеткізуге болады:

1. Уақыт үнемделеді.
2. Сабақтың сапасын көтереді.
3. Оқу әдісі мен құралдарын таңдауға мүмкіндік тудырады.
4. Оқушылардың белсенділігі мен қызығушылығын арттырады, сондықтан оқу үлгерімі көтеріледі.

Модульдік оқыту технологиясын сабақта қолдану – мемлекеттік тілді оқытуда сабақтың білім сапасын көтерудің факторы болып табылады.

Модульдік оқытудың сөйлесу бөлімінде оқушылар көбінесе топтарға бөлініп, өтілген материалды қайта жаңғыртып, терминдерді, негізгі ұғым-ережелерді біледі.

Модульдік оқытуда интерактивті тақтаны пайдалану өте тиімді. Өйткені, қажетті сызбаларды, электронды оқулықты, зертханалық тәжірибелерді керек болған жағдайларда пайдалануға мүмкіндік береді.

Қазір арнайы пәндерді нәтижелі үйрету, оқыту әдістемесін жетілдіре түсу – бүгінгі күннің маңызды мәселесі. Сол себепті білім жүйесінде көптеген жаңа технологиялар қолданылып жүр. Оқушыларды еңбекке, шығармашылық пәндерге деген ынта-ықыласын арттыру үшін осы жаңа технологиялардың бірі – модульдік оқыту технологиясын қолдануға болады.

Модульдік оқытудың ерекшелігі: мұғалім көп сөйлегеннен гөрі, баланы көбірек тыңдауға мүмкіндік береді. Модульдік оқытуда тағы бір ерекшелік бағалау парағын қолдану болып табылады. Сабақ жеке жұмыс, топпен жұмыс болуы мүмкін. Бала ескерусіз қалмас үшін әр жұмысқа балл қою арқылы қорытынды баға қойылады.

Қазіргі таңда оқушыларға тек білім беріп қана қоймай, сонымен қатар оларды өмірге қажетті өз болашағына азық болатын тәрбие беру де қолға алынуда.

Әдебиет тізімі:

Жанпейісова М.М. «Модульдік оқыту технологиясы оқушыны дамыту құралы ретінде». Алматы 2006 жыл.

Қамзина М. «Модульдік оқыту технологиясы» //Тәрбие құралы. 2005 жыл, №4.

Педагогтың кәсіби деңгейін өсіруде әдістемелік жұмысты ұйымдастыру жолдары. //Ғылыми-практикалық жинақ. Алматы, 2008 жыл.

Искакова Р., Ерназарова З. «Жаңа технологияны пайдалану әдістері». Қызылорда, 2004 жыл.

Жадрина М.Ж. «ҚР-дағы жоғарғы білім беру дамытудың тенденциялары мен мәселелері». Алматы 2002 жыл.

Назарбаев Н.Ә. Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан //Қазақстан халқына Жолдауы//, 28.02.2007.

ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ

Аканов Ш.К.,
старший преподаватель
учебно-воспитательного центра
по физической подготовке
КГПИ, г. Костанай. Казахстан

Аннотация

Бұл жұмыста педагогикалық жоғары мектепте дене тәрбиесі қаралды. Негізгі білім беру, оқыту және рекреациялық қызмет қарастырылған. Дене шынықтыру және спорт мәселелері бойынша арнайы білімі қабылдау, қажетті мотор дағдыларды дамытуы, жарамды физикалық, саулауатты студенттерді дайындау туралы қарастырылған. Студенттердің физикалық қажеттіліктерін жақсарту қалыптастыру үшін, көптеген зерттеушілер ұлы құндылығы маңызды психологиялық-педагогикалық мәселе ретінде қарастырылады. Күні режимінде техника мен өзін-өзі бақылау, сондай-ақ физикалық және психикалық орындалуы туралы жүзеге асыру әсері, дене шынықтыру және спорт өзін-өзі зерттеу әдісіне сәйкес және сауықтыру білімдер зерттелген.

Аннотация

В этой работе было рассмотрено физическое воспитание в педагогическом вузе. Рассмотрены основные воспитательные, учебные и оздоровительные занятия. Изучено воспитание здоровых, физически подготовленных студентов, получение специальных знаний по физической культуре и спорту, развитие необходимых двигательных умений и навыков. Большое значение эти занятия имеют для формирования у студентов потребности физического совершенствования, которая рассматривается многими исследователями как важная психолого-педагогическая проблема. Исследованы знания по методике контроля и самоконтроля, о влиянии занятий физическими упражнениями на физическую и умственную работоспособность, по методике проведения самостоятельных занятий по физической культуре и физкультурно-оздоровительных мероприятий в режиме дня.

Abstract

In this work it was considered physical education in pedagogical high school. The main educational, training and recreational activities. Studied the education of healthy, physically fit students receiving special knowledge on physical culture and sports, the development of the necessary motor skills. Great value these studies have for the formation of students' needs physical perfection, which is considered by many researchers as an important psychological and pedagogical problem. Abstract knowledge of technique and self-control, and the influence of exercise on physical and mental performance, according to the method of self-study in physical culture and sports and recreational activities in the mode of the day.

Түйінді сөздер: спорт, дене шынықтыру, денсаулық, дағдылар, физикалық жетілдіру.

Ключевые слова: спорт, физическое воспитание, здоровье, умения и навыки, физическое совершенствование.

Keywords: sport, physical education, health, skills and abilities, physical perfection.

1. Введение.

В связи с реформой высшего образования и вследствие новых рыночных отношений к специалисту предъявляются повышенные требования, как к его профессиональным, так и к психическим и физическим возможностям.

Одним из главных средств достижения такого уровня профессиональной, функциональной и физической подготовленности молодого специалиста является физкультурно-оздоровительная и профессионально-прикладная физическая подготовка.

Требования, предъявляемые к занятиям физической культурой и спортом в Костанайском государственном педагогическом институте (КГПИ) в связи с изменившимися условиями учебы, повысились, как и требования к личности студента, и к уровню его достижений в учебе. Все это ставит перед физическим воспитанием в вузе новые задачи по изысканию более совершенных средств и методов физической подготовки.

Повысившиеся требования к успешной учебе выдвигают необходимость в пересмотре всей системы физической подготовки студентов КГПИ. В этой связи необходимо изыскивать новые рациональные методы тренирующих воздействий, как с увеличением, так и без увеличения объема физических нагрузок, направленных на развитие у студентов способности переносить большие психоэмоциональные нагрузки учебного процесса.

Цель нашей работы – оптимизация физического воспитания студентов в соответствии с современными требованиями учебного процесса, определение рационального построения физкультурно-оздоровительного процесса для повышения профессионально важных физических качеств.

На основе анализа специальной литературы и обобщения собственного опыта активной профессиональной деятельности нами была выдвинута гипотеза о возможности планирования физического воспитания в учебном процессе в соответствии с функциональными возможностями студентов, полностью используя все возможности физического воспитания в учебном заведении.

Многие из студентов и выпускников вуза не владеют стойкими навыками сохранения здоровья, имеют низкую работоспособность, часто болеют, у них недостаточный уровень развития профессиональных физических качеств. Очевидно, это связано с тем, что программа физического воспитания недостаточно учитывает влияние подобранных комплексов физических упражнений на умственный труд студентов, не полностью раскрывает связь со специальностью, как в практическом, так и в теоретическом плане [1].

2. Материалы и методы.

Для решения поставленных задач нами были использованы следующие методы исследований: анализ научно-методической литературы, педагогические наблюдения, экспертный анализ.

Обязательные занятия по физическому воспитанию являются основной формой учебно-воспитательной работы в высших учебных заведениях. Большое значение эти занятия имеют в формировании у студентов потребности физического совершенствования. Это обусловлено обязательным и регулярным их проведением с первого курса. В КГПИ обязательные занятия по физическому воспитанию проводятся два раза в неделю по 100 минут с определенными интервалами между ними. Они организуются, исходя из имеющейся материально-технической базы вуза, состава преподавателей, местных традиций и желаний студентов заниматься тем или другим видом спорта.

На обязательных занятиях реализуются основные воспитательные, учебные и оздоровительные задачи. Их главной целью являются воспитание здоровых, физически подготовленных студентов, получение специальных знаний по физической культуре и спорту, развитие необходимых двигательных умений и навыков. Большое значение эти занятия имеют для формирования у студентов потребности физического совершенствования, которая рассматривается многими исследователями как важная психолого-педагогическая проблема.

Для ее успешного решения обязательные занятия по физическому воспитанию рекомендуются осуществлять по таким направлениям:

- совершенствование учебно-воспитательного процесса по физическому воспитанию с учетом профессиональной подготовки будущих педагогов;
- сближение желаний и интересов студентов с задачами физического воспитания;
- осуществление связи учебной и внеучебной работы по физическому воспитанию.

В процессе обязательных занятий по физическому воспитанию студентов необходимо подробно ознакомить с требованиями, которые предъявляются к теоретической и физической подготовке будущих педагогов. Знакомство с этими требованиями создаст своего рода фундамент для формирования потребности физического совершенствования, а также самостоятельности, развития активности и инициативы на занятиях физическими упражнениями. Исходя из этого, наибольшее внимание должно отводиться образовательной направленности учебных занятий по физическому воспитанию [2].

На теоретических занятиях студенты должны получить знания по методике контроля и самоконтроля, о влиянии занятий физическими упражнениями на физическую и умственную работоспособность, по методике проведения самостоятельных занятий по физической культуре и физкультурно-оздоровительных мероприятий в режиме дня.

На практических занятиях по физическому воспитанию необходимо объединять разнообразные методы и приемы обучения и воспитания, которые оказывают содействие предупреждению возникновения у студентов отрицательных эмоций и ощущений физической неполноценности. Для этого физические нагрузки подбираются дифференцированно, с учетом их возможностей. Использование дифференцированного и индивидуального подходов к обучению и воспитанию студентов дает возможность постепенно усложнять практические задачи, повысить двигательную активность и самостоятельность при их решении. Этому оказывают содействие игровой и соревновательный методы проведения практических занятий.

Воспитанию у студентов потребности физического совершенствования оказывает содействие также работа по соблюдению необходимого двигательного режима во время экзаменационной сессии. В этих условиях занятия физическими упражнениями являются важным профилактическим и разгрузочным фактором. Поэтому применение физических упражнений предупреждает перевозбуждение организма, предотвращает стресс, сохраняет высокую умственную трудоспособность, повышает функционирование организма в целом. Исходя из этих условий, на практических занятиях нужно использовать физические упражнения на расслабление, ходьбу, бег, плавание и прочие циклические виды умеренной интенсивности, игры [3].

3. Результаты.

В КГПИ перешли на рейтинговую систему оценки физической подготовленности занимающихся студентов – это наиболее эффективная система привития студентам интереса к регулярным занятиям физической культуры и спорта.

Важной формой воспитания у студентов потребности физического совершенствования является тестирование двигательной подготовленности занимающихся с целью решения целого комплекса задач:

- повысить познавательный интерес к физическому воспитанию;
- оценить индивидуальный уровень двигательной подготовленности студентов;
- проанализировать динамику изменения развития двигательных качеств в ходе учебного процесса;
- выявить эффективность применения действующей программы физического воспитания.

В КГПИ применяются тестовые задания:

- бег 100 м. – оценивание быстроты;
- бег 3000 м. (юн.) и 1000 м. (дев.) – выносливости;

- подтягивание на высокой перекладине для юношей и поднимание – опускание туловища в течение 1 мин. для девушек – силы;
- прыжок в длину с места – скоростной силы.

Таблица 1.

Тестовые нормативы для оценки физической подготовленности студентов основного отделения 1 курса КГПИ

Баллы	Девушки				Юноши			
	100м.	1000м.	Длина	Пресс	100м.	3000м.	Длина	Подтяг.
10	16.2	4.35	190	44	13.3	12.30	245	15
9	16.4	4.40	185	42	13.5	12.40	240	14
8	16.6	4.45	180	40	13.7	12.50	235	13
7	16.8	4.50	175	38	13.9	13.00	230	12
6	17.0	4.55	170	36	14.1	13.15	225	11
5	17.3	5.00	165	34	14.3	13.30	220	10
4	17.7	5.10	160	32	14.4	13.45	215	9
3	18.1	5.20	155	30	14.7	14.00	210	8
2	18.5	5.30	150	28	14.9	14.15	205	7
1	19.0	5.40	145	25	15.2	14.30	200	6

Таблица 2.

Тестовые нормативы для оценки физической подготовленности студентов основного отделения 2 курса КГПИ

Баллы	Девушки				Юноши			
	100м.	1000м.	Длина	Пресс	100м.	3000м.	Длина	Подтяг
10	16.0	4.20	195	50	13.0	12.00	255	18
9	16.2	4.25	190	48	13.2	12.10	250	17
8	16.4	4.30	185	46	13.4	12.20	245	16
7	16.6	4.35	180	44	13.6	12.30	240	15
6	16.8	4.40	175	42	13.8	12.45	235	14
5	17.0	4.50	170	40	14.0	13.00	230	13
4	17.3	5.00	165	38	14.2	13.15	225	12
3	17.6	5.10	160	36	14.4	13.30	220	11
2	18.0	5.20	155	34	14.6	13.45	215	10
1	18.4	5.30	150	32	14.9	14.00	210	9

В основном эти тесты отвечают главным требованиям. Во-первых, все эти тесты объективны, валидны, просты и надёжны. Во-вторых, большинство тестов вполне приемлемо как для школьников, так и для студентов.

Процесс формирования у студентов потребности физического совершенствования можно разбить на 4 этапа. Так, на первом этапе нужно определить отношения студентов к занятиям физическими упражнениями, принять нормативы по физической подготовке, выяснить уровень знаний, умений и навыков по физической культуре и спорту. Для решения поставленных задач используют методы анкетирования, наблюдения, тестирования, экспертной оценки.

Основными задачами второго этапа являются развитие положительных эмоций и интереса к физической культуре и спорту, создание положительной мотивации к занятиям физическими упражнениями, выработка привычки, необходимых умений и навыков самостоятельно заниматься физическими упражнениями.

Задачами третьего этапа являются повышение уровня знаний по физической культуре и спорту, содействие пониманию студентами цели занятий физическими упражнениями, привлечение студентов к организации и проведению физкультурно-оздоровительных и спортивно-массовых мероприятий, судейства соревнований, инструкторской работы, повышение активности студентов на занятиях по физическому воспитанию.

На четвертом этапе необходимо решать задачи передачи руководства учебной группой ее активу, обучения студентов приемам аутогенной тренировки и регуляции своих состояний, формирования умения использовать на практике приобретенные знания для развития профессионально-прикладных физических качеств, необходимых будущему педагогу.

Поэтапное формирование у студентов потребности в физическом совершенствовании предусматривает решение разных задач в подготовительной, основной и заключительной частях практических занятий. В подготовительной части ставится цель и задачи занятия, создается необходимая настрой и организованность в работе. На подготовительную часть приходится 10-15 % от общего времени занятия. В основной части, которая занимает 80-85 % занятия, решаются несколько воспитательных и образовательных задач. Отбор, последовательность и инициативность выполнения разнообразных упражнений регулируют таким образом, чтобы студенты могли проявлять высокую активность и работоспособность на протяжении всей основной части занятия. В заключительной части, которая составляет 5-10 % общего времени занятия, решают задачи приведения организма студентов в нормальное состояние, необходимое для проведения теоретических занятий по другим предметам.

На обязательных учебных занятиях большое внимание должно отводиться развитию у студентов профессионально-прикладных физических качеств. Большинство этих качеств, необходимых будущему педагогу, формируются с помощью влияния на соответствующие механизмы, которые обеспечивают развитие профессионально-прикладных физических качеств. Для этого применяют специальные физические упражнения, которые развивают общую выносливость, статическую выносливость, упражнения на развитие скорости движений, сенсомоторных реакций и ловкости. Так, в КГПИ будущим педагогам, рекомендуются физические упражнения на развитие общей выносливости, развитие статической выносливости мышц спины и туловища, силы.

Умелое объединение физкультурно-спортивной мотивации с широкими профессиональными мотивами обеспечит согласованность внешних и внутренних факторов, которые и будут оказывать содействие формированию у студентов высших педагогических учебных заведений потребности физического совершенствования.

4. Выводы.

1. Необходима целенаправленная работа по пропаганде физической культуры как одного из самых эффективных средств по укреплению и сохранению здоровья. Такая работа должна осуществляться, в первую очередь, за счет практической вовлеченности студентов в спортивно-массовую деятельность. Это возможно с помощью различных форм занятий и соревнований, позволяющих каждому студенту попытаться реализовать собственные потребности в двигательной активности.

2. Формирование мотивации к занятиям физической культурой и спортом возможно только за счет повышения образованности студентов в практических вопросах применения различных средств и методов поддержания здоровья, проведения занятий и соревнований по максимальному числу видов спорта, достижения понимания, что физическая культура является составной частью общей культуры современного специалиста.

3. Разработанные тестовые нормативы для оценки физической подготовленности студентов позволят индивидуализировать процесс физического воспитания, повысить мотивацию к физическому самосовершенствованию и улучшить состояние здоровья.

Список литературы

Выдрин В.М., Джумаев А.Д. Физическая рекреация – вид физической культуры. Теория и практика физической культуры, 1987. – № 3.

Коробков А.В., Головин В.А., Масляков В.А. Физическое воспитание. – М.: Высш. школа, 1983.

Коц Я.М. Спортивная физиология. – М.: Физкультура и спорт, 1986.

УДК 796.894

ПРИМЕНЕНИЕ АТЛЕТИЧЕСКОЙ ГИМНАСТИКИ В ФИЗИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ СТУДЕНТОВ КГПИ

Самойлов А.А.,
магистр педагогических наук,
преподаватель УВЦФП, КГПИ,
г.Костанай, Казахстан
Полонянкина З.Г.,
старший преподаватель УВЦФП,
КГПИ, г.Костанай, Казахстан

Аннотация

Мақала жоғары оқу орындарында дене шынықтыру спорттық гимнастика дан пайдалану сипаттайды. Дене тәрбиесі бойынша спорттық гимнастика оқыту тиім ділігін дәлел деді тәжірибелік зерттеу. Зерттеу таразылар мен оқу процесі даярлау енгізуді ақтап, орындау сапасын арттыру, денсаулық сақтау студенттер болып табылады.

Аннотация

В статье описано применение атлетической гимнастики на занятиях физической культуры в высших учебных заведениях. Проведено экспериментальное исследование, в котором доказывается эффективность атлетической гимнастики на занятиях физической культуры. Исследование заключается в обосновании внедрения в учебный процесс занятий с отягощениями, благодаря которым происходит улучшение качества успеваемости, здоровья студентов.

Abstract

The article describes the use of athletic gymnastics on physical training in higher educational institutions. An experimental study which proved the effectiveness of training athletic gymnastics on physical education. The study is to justify the introduction in the educational process training with weights and improve the quality of performance, health students.

Түйіндісөздер: денетәрбиесі, спорт гимнастика, денешынықтыру, денсаулы, спорт.

Ключевые слова: физическое воспитание, атлетическая гимнастика, физическая культура, здоровье, спорт.

Keywords: P.E, athletic gymnastics, physical culture, health, sport.

1. Введение.

Анализ качества межфакультетских программ в рамках учебной дисциплины «Физическая культура» в Костанайском государственном педагогическом институте показывает, что на учебных и внеучебных занятиях атлетическая гимнастика в физическом воспитании студентов широко не используются.

Согласно практическому опыту нетрадиционные средства оказывают оздоровительное воздействие на организм занимающихся, благодаря активному влиянию на работу мышц, функциональных систем организма, а также на концентрацию внимания занимающихся.

2.Материалы и методы.

В исследовании были использованы следующие методы:

- 1.Анализ и обобщение литературных данных и практического опыта по использованной проблеме.
2. Анкетирование.
- 3.Математико-статистическая обработка экспериментальных данных.

Проверка эффективности данной программы осуществлялась в период 2014-2015 учебного года. В исследовании приняли участие 76 студентов 1 курса. Учебные занятия проводились в рамках академического расписания два раза в неделю по 100 минут. Экспериментальная программа по физическому воспитанию состояла из теоретического, практического и контрольных разделов. В качестве учебного материала для практических занятий наряду с традиционными средствами двигательной активности, которые составляли 30%, были включены упражнения с отягощениями (гантели, штанга, блины) и тренажерами (кроссовер, многофункциональный тренажер, тренажер для гиперестезии).

3. Результаты и обсуждение.

Результаты опроса 234 студентов 1-2 курса Костанайского государственного педагогического института показывают высокий интерес к занятиям с отягощениями и тренажерами.

С целью повышения физической подготовки здоровья студентов была разработана и внедрена экспериментальная учебная программа с использованием различных видов отягощений и тренажеров. В процессе теоретических занятий студенты изучали анатомическое воздействие упражнений на организм.

Содержание экспериментальной программы вызвало большой интерес у студентов, что положительно отразилось на посещении занятий по физической культуре. В экспериментальной группе посещаемость составила 96,3%, в то время как в контрольной группе лишь 74,2%.

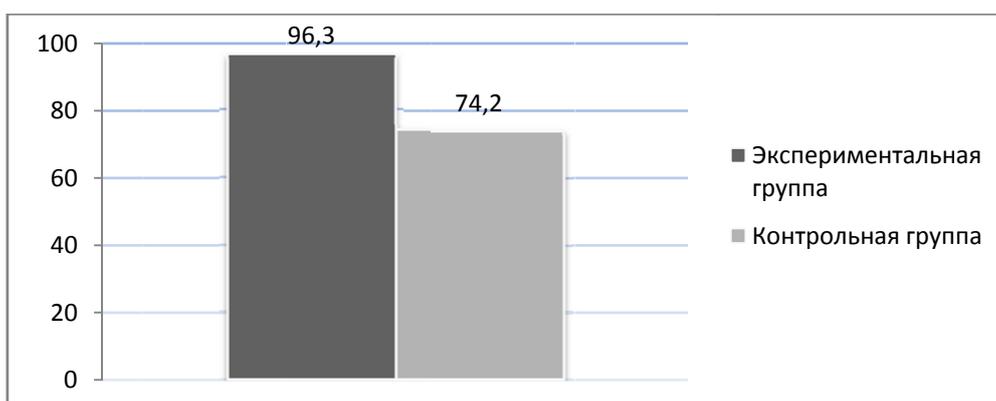

Рисунок 1. Посещение занятий по физической культуре контрольной и экспериментальной групп

После освоения годовой программы в экспериментальной группе (с достоверностью $P < 0.05$) улучшились показатели динамической и статической силы и выносливости основных мышечных групп – брюшного пресса, спины, нижних и верхних конечностей, работоспособности в целом, значительно улучшилось психоэмоциональное состояние студентов. В контрольной группе занимающихся по учебной программе вуза, анализируемые показатели значимых изменений не имели.

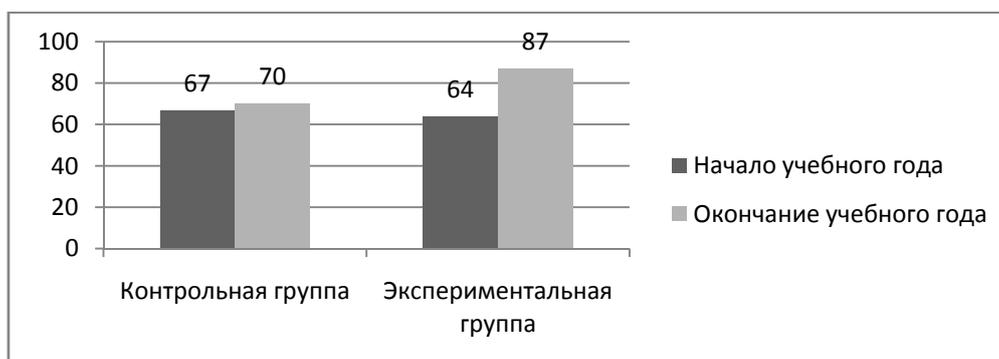

Рисунок 2. Процентное соотношение физических показателей студентов

При этом значимые пропуски по болезни в экспериментальных группах составляли 11,2%, что значительно меньше, чем у испытуемых в контрольной группе, что способствовало более эффективному усвоению знаний по основным изучаемым материалам. Итоги зимней экзаменационной сессии показали наиболее благополучную динамику у студентов экспериментальной группы ($P < 0,05$), где темпы прироста по сравнению на начало периода учебного процесса составили 23%, а в контрольной группе значительного и достоверного прироста у исследуемых не произошло.

4. Выводы.

Экспериментальным путем выявлено, что включение в учебный процесс по физическому воспитанию программ занятий с использованием таких нетрадиционных средств как работа с отягощениями и тренажерами способствовало повышению физического состояния и здоровья студентов. Однако реальный эффект по улучшению ситуации по оздоровлению студенческой молодежи может быть связан с обеспечением учебного процесса материально-технической базой.

Список литературы

- Теория и методика физической культуры / Кузнецов В.С. – М.: Изд-во «Академия», 2012. – 416с.
- Физическая культура и спорт: методология, теория, практика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И.С. Барчуков, А.А. Нестеров; под общ. ред. Н.Н. Маликова. – 3-е изд. – М.: Издательский центр «Академия», 2009. – 528 с.
- Физическая культура студента: учеб. для студ. вузов / ред. В.И. Ильинича. – М.: Гардарики, 1999. – 448 с.
- Инновации в физическом воспитании: учебное пособие / Манжелей И.В. – Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета, 2010. – 144 с.
- Физическое воспитание: учебник для студентов высших учебных заведений. – М.: Высшая школа, 1984.
- Организация работы по массовой физической культуре и спорту / Вилькин Я.Р., Каневец Т.М. – М.: ФиС, 1985.

УДК 37.02

ФОРМИРОВАНИЕ УНИВЕРСАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ДЕЙСТВИЙ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Филиппова Л.В.,
к.п.н., доцент кафедры
методики дошкольного
и начального образования
ФГАОУ АФ ННГУ
им. Н.И. Лобачевского
г. Арзамас, Россия

Аннотация

В данной статье рассматривается одна из актуальных проблем методики преподавания русского языка в начальной школе – проблема формирования у младших школьников универсальных учебных действий средствами фразеологии. На основании анализа современных, действующих в начальной школе программ, учебников различных учебно-методических комплексов, системы упражнений представлены методы и приемы работы с фразеологическими единицами, методические рекомендации учителю по осуществлению лексической работы на уроке русского языка, способствующие эффективному развитию всех коммуникативно-речевых умений и различных групп универсальных учебных действий.

Abstract

One of the vital problems of the procedure of the teaching of the Russian language in the elementary school is examined in this article – the problem of formation of universal training actions in the junior schoolboys by the means of phraseology.

Methods and approaches of work with the phraseological units, systematic recommendations to teacher regarding the realization of lexical work for the lesson of the Russian language, that facilitate the effective development of all communicative-vocal skills and different groups of universal training actions are presented on the basis the analysis of the contemporary, acting in the elementary school programs, textbooks of different educational methods complexes, system of exercises.

Ключевые слова: *Федеральный Государственный образовательный стандарт начального общего образования, универсальные учебные действия, коммуникативно-деятельностный подход, речевое развитие, лексические упражнения, общеучебные действия, логические действия, метапредметные результаты.*

Key words: *Federal State Educational Standart primary education, universal learning activities, communicative activity approach, speech development, vocabulary exercises, general education activities, logical operations, the results of meta-subject.*

1. Введение.

В «Профессиональном стандарте педагога» в разделе «Педагогическая деятельность по реализации программ начального общего образования» говорится, что учитель начальных классов обязан формировать у детей социальную позицию на всем протяжении обучения в начальной школе, метапредметные компетенции, умения учиться и универсальных учебных действий до уровня, необходимого для освоения образовательных программ основного общего образования (*Профессиональный стандарт, 2013, С. 13*).

Среди проблем современной школы одной из ведущих является повышение эффективности урока как основной формы учебно-воспитательного процесса. В настоящее время сформирован новый характер урока в начальной школе с учетом требований ФГОС НОО. Наиболее важными характеристиками урока, определяющими основные требования к нему, являются: комплексное решение задач обучения, развития и воспитания; построение урока на основе системно-деятельностного подхода; продуманность методической системы урока; продуманность структуры и логики построения урока; четкая организация класса; организация эффективного взаимодействия учителя и учащихся; соблюдение психологических требований к уроку; здоровьесберегающая направленность урока; владение основами педагогического мастерства, в том числе педагогической техникой; соблюдение на уроке основных дидактических принципов, в первую очередь принципов развивающего обучения. Приоритетным направлением новых образовательных стандартов является реализация развивающего потенциала общего среднего образования, актуальной задачей становится обеспечение развития универсальных учебных действий.

Асмолов А.Г. рассматривает термин универсальные учебные действия в широком смысле, определяя его как «умение учиться, т.е. способность субъекта к саморазвитию и самосовершенствованию путем сознательного и активного присвоения нового социального опыта» (*Асмолов А.Г., 2008, С. 27*).

Эффективным средством, способствующим развитию универсальных учебных действий у младших школьников, являются фразеологические обороты. Фразеология русского языка – одна из богатейших в мире. Она, несомненно, является средством повышения культурного уровня учащихся, способна обогащать речь образцами народно-авторского речетворчества и облегчает конструирование связных высказываний. Владение фразеологией помогает говорить кратко и метко, образно, ярко и выразительно.

2. Материалы и методы.

В данной статье мы рассмотрим возможности фразеологических единиц в системе работы над формированием универсальных учебных действий учащихся начальной школы на уроках русского языка. Материалом нашего исследования послужили программы по русскому языку для различных УМК, учебники и сами фразеологические единицы. На различных этапах исследования нами использовались следующие методы: аналитико-теоретический (изучение и анализ лингвистической, педагогической, психологической литературы), социально-педагогический (анализ действующих программ и учебников русского языка в аспекте проблемы исследования и выявления характера изложения дидактических материалов по формированию универсальных учебных действий у младших школьников), описательно-аналитический (при описании и анализе различных подходов к раскрытию дидактических возможностей фразеологии).

3. Результаты и обсуждение.

Проанализировав программы по русскому языку, отмечаем, что раздел «Фразеология» изучается не во всех УМК. Так, в сборнике рабочих программ «Перспектива» в систематическом курсе русского языка в разделе «Лексика» предусмотрено изучение следующих тем: синонимы, антонимы, переносное и прямое значение, однозначные и многозначные слова (*«Перспектива»: сборник рабочих программ, 2011, С. 65-66*). Если мы сравним, как изучается тема «Фразеология» в УМК «Школа России», то увидим в разделе «Лексика» следующее содержательное наполнение: «Понимание слова как единства звучания и значения. Выявление слов, значение которых требует уточнения. Определение значения слова по тексту или уточнение значения с помощью толкового словаря. Представление об однозначных и многозначных словах, прямом и переносном значении слова, о синонимах, антонимах, омонимах, фразеологизмах. Наблюдение за их использованием в тексте. Работа с разными словарями». В 3 классе предусмотрены темы: «Значение фразеологизмов и их использование в речи. Работа со словарем фразеологизмов. Развитие интереса к происхождению слов, истории возникновения фразеологизмов» (*«Школа России». Сборник Программ, 2011, С. 178*). В программе «Начальная школа XXI века» под редакцией Н.Ф. Виноградовой этим единицам языка уделяется большое внимание. В содержание программы входят темы: «Слово и его лексическое значение. Слово в словаре и тексте. Определение значения слова в толковом словаре учебника. Слова однозначные и многозначные. Синонимы. Антонимы. Омонимы. Слова исконные и заимствованные. Устаревшие слова. Фразеологизм. Фразеологизм и слово. Использование фразеологизмов» (*Примерная основная образовательная программа образовательного учреждения, 2012*). Содержание изучения фразеологии по программе «Перспективная начальная школа» включает темы: «Значение слова. Лексическое и грамматическое значение слова. Связь значений слова между собой (прямое и переносное значение; разновидности переносных значений). Омонимия, антонимия. Синонимия как лексические явления. Паронимия (без введения термина) в связи с вопросами культуры речи. Активный и пассивный словарный запас. Наблюдения над устаревшими словами и неологизмами. Использование сведений о происхождении слов при решении орфографических задач. Русская фразеология. Наблюдения над различиями между словом и фразеологизмом. Источники русской фразеологии. Стилистические возможности использования устойчивых выражений».

Опыт работы учителей начальных классов и методистов показывает, что младшие школьники обычно понимают значение фразеологизмов, но в собственной речи используют их очень редко: 3-5 случаев на 1000 слов текста в сочинении в среднем. Так, например, в 3 классе только 1 случай на 3-4 сочинения. Традиционно программы начальной школы предусматривают работу с фразеологическими единицами в практическом плане, без анализа их внутренней структуры, выделения типов, введения терминов и определений.

В учебнике «Русский язык» для 2 класса С.В. Иванова даются определения фразеологии и фразеологизма, представлены различные упражнения на распознавание значения фразео-

логических единиц, использование в речи. Младшие школьники учатся отличать фразеологизмы от свободных словосочетаний, подбирать к ним синонимы и антонимы. Так, в упражнении № 32 учащимся предлагаются фразеологизмы: *бить баклуши, точить лясы, семи пядей во лбу, за тридцать земель*. Нужно ответить на вопрос: знакомы ли им данные единицы, попробовать объяснить, какие слова из них не употребляются в современном русском языке и почему. В рубрике «Путешествие в прошлое» описывается и иллюстрируется значение фразеологических оборотов.

Мы считаем, что эту работу можно дополнить сообщением исторических справок и сведений о происхождении этих фразеологизмов, что, во-первых, отвечает на многочисленные детские «почему», а, во-вторых, показывает неразрывную связь поколений с историей народа. Например, в басне «Мешок» читаем: «Мешок заговорил и начал вздор нести» («говорить глупости, бессмыслицу»). Учитель должен знать и уметь доступно объяснить, что выражение это – вздор нести – собственно русское, возникло на базе оборотов нести вздор, чепуху, чушь в результате синонимической замены именных компонентов. В исходных фразеологизмах *вздор* буквально означает «стружки, отходы» (от глагола «вздирать»), *чепуха* – «щепки, мусор» от существительного *чеп* (сравним однокоренное щепка). Слово *чушь* означает «непонятное, бессмысленное». Или в басне И.А.Крылова «Медведь у пчел» встречается выражение «*да у моря погоды ждет*». Ученики понимают значение этого фразеологизма как «напрасно надеяться на что-либо, не предпринимая ничего для исполнения желаемого, находиться в состоянии неопределенного ожидания». Выражение возникло, вероятно, во времена парусного флота, когда приходилось ожидать благоприятной для плавания погоды. Раскрывая значение выражения «*уши вянут*», дети объясняют, что оно означает «слушать стыдно, не хочется», приходя к выводу, что это единство образовано на основе образного уподобления ушей листьям (лепесткам), увядающим в неблагоприятных условиях. Большим подспорьем для уточнения значений фразеологических оборотов в учебнике является фразеологический словарь, включающий 171 устойчивый оборот и толкование их лексического значения. К этому словарю дается памятка для самодиктовки. Учащимся предлагается следующий алгоритм работы: прочитать фразеологизм и его объяснение, постараться запомнить, написать фразеологизм с объяснением по памяти, диктуя себе по слогам, проверить запись по словарю (Полякова, 2002, С. 165-171). В учебнике по УМК «Перспективная начальная школа» Русский язык 3 класс также дается «Словарь устойчивых выражений», включающий в алфавитном порядке 29 единиц с толкованием их лексического значения и контекстами (Каленчук, 2012, С. 157-159).

Проанализировав систему упражнений, представленную в рабочей тетради «Русский язык» В.П. Канакиной по данному разделу, мы выявили особенности реализации универсальных учебных действий и эффективные приемы словарной работы, способствующие, на наш взгляд, формированию основных групп универсальных учебных действий на уроках русского языка в третьем классе.

Фразеология как научный раздел рассматривается авторами через знакомство с устойчивыми словосочетаниями практическим путем, в частности, используя такой прием, как перифраза. Учащиеся не работают над определением, но признаки его отмечают: переносный смысл, юмор, ирония, образность. В рабочей тетради параграф «Что такое фразеологизмы?» представлен пятью упражнениями.

В упражнении № 65 учащимся предлагается сначала прочитать слова и составить с ними все возможные словосочетания, а затем объяснить значение фразеологизмов. Цель данного упражнения – подвести школьников к осознанию различий устойчивого словосочетания от свободного:

- 1) обозначает нечто единое по смыслу;
- 2) не создается в языке, а воспроизводится;
- 3) имеет синонимы и антонимы.

Выполнение этого задания будет способствовать формированию познавательных *общеучебных* действий: смысловое чтение как осмысление цели чтения, поиск и выделение необходимой информации, умение структурировать знания, осознанно и произвольно строить речевое высказывание в устной и письменной форме; *логических* действий: анализ объектов с целью выделения их признаков, существенных и несущественных, синтез как составление целого из частей, в т.ч. с самостоятельным достраиванием, восполнением недостающих компонентов, построение логической цепи рассуждений, доказательство.

Исходным моментом в изучении фразеологических оборотов является понимание учащимися явления многозначности слова, его прямого и переносного значения. Так, в упражнении № 66 предлагается на основе выделенных фразеологических сочетаний выяснить, что они обозначают. Выполняя это упражнение, учащиеся приходят к выводу, что слово каша может иметь переносное значение – «неразбериха, путаница», на основе которого и появился фразеологизм каша в голове. Выполнение этого задания будет способствовать формированию познавательных *общеучебных* действий: поиск и выделение необходимой информации, умение структурировать знания, постановка и формулирование проблемы, самостоятельное создание алгоритмов деятельности при решении проблем творческого и поискового характера; *логических* действий: построение логической цепи рассуждений, доказательство, выдвижение гипотез и их обоснование; *действий постановки и решения проблем*: самостоятельное создание способов решения проблем творческого и поискового характера.

В упражнении № 67 предлагается соединить линиями данные фразеологические сочетания с их значением. Прочность усвоения фразеологизмов обеспечивается пониманием их значения, а это достигается систематическими наблюдениями над сопоставлениями слова и фразеологического оборота. Учащиеся приходят к выводу о возможности замены одного другим. В качестве дополнительного задания предложено включить один из фразеологизмов в контекст предложения. Выполнение этого задания будет способствовать формированию познавательных *общеучебных* действий: поиск и выделение необходимой информации, умение структурировать знания, самостоятельное выделение и формулирование познавательной цели, умение осознанно и произвольно строить речевое высказывание в устной и письменной форме; *логических* действий: анализ объектов с целью выделения их признаков, существенных и несущественных, синтез как составление целого из частей, в т.ч. с самостоятельным достраиванием, восполнением недостающих компонентов, построение логической цепи рассуждений, доказательство.

В упражнении № 69 учащимся предлагается вначале самостоятельно объяснить значение приведенных фразеологизмов (бабушкины сказки, стреляный воробей, садиться не в свои сани), а затем проверить себя по словарю. Выполняя это упражнение, школьники усваивают синтаксическую роль, структуру, особенности лексической и грамматической сочетаемости слов во фразеологическом обороте. Кроме того, осуществляется знакомство с новым видом словаря. Все это приводит к формированию познавательных *общеучебных* действий: самостоятельное выделение и формулирование познавательной цели, поиск и выделение необходимой информации, умение структурировать знания; *логических* действий: построение логической цепи рассуждений, доказательство, выдвижение гипотез и их обоснование.

Для проверки прочности усвоения фразеологических единиц предлагаются упражнения № 68, 70, где необходимо обнаружить фразеологизмы в тексте. Систематические наблюдения над употреблением устойчивых сочетаний в контексте будет способствовать более глубокому пониманию их значений. Выполнение этих заданий будет способствовать формированию познавательных *общеучебных* действий: поиск и выделение необходимой информации, умение структурировать знания, свободная ориентация и восприятие текстов художественного стиля; *логических* действий: анализ объектов с целью выделения признаков, подведение под понятие, выдвижение гипотез и их обоснование, выведение следствий, доказательство.

Таким образом, все приведенные в рабочей тетради упражнения с фразеологизмами формируют у учащихся лексическое понятие фразеологизма, умение определять значение и функции фразеологизмов в тексте, пользоваться фразеологическим словарем, вырабатывают навыки использования фразеологизмов в собственной речевой практике. В процессе их проведения учитель использует разнообразные методы и приемы работы. Например, метод определения лексического значения, реализующийся через прием обращения к изображению (рисунков на стр. 29, к упр. 66, на стр. 30 к упр. 70), а также обращения к словарю фразеологизмов; через прием определения символического значения по контексту: «А вот чтобы так же х...р...шо знать любой другой предмет, нужно постараться, потрудиться, чтобы иметь право ск...зять: «Знаю, как свои пять пал...цев» (упр. 68, С. 30) или используя прием определения соответствия семантики фразеологизма семантике текста: в упражнении № 70 предлагается обнаружить фразеологизм (*наступил на ухо*), который имеет символическое значение «отсутствие музыкального слуха» и употребляется для образности, создания юмористического эффекта. Также используется метод конструирования, реализуемый через прием развертывания фразеологизма в тексте с помощью составления предложений с данными единицами.

Опыт работы показывает, что детям очень нравится выполнять проблемно-исследовательские задания. Так, в процессе изучения на уроках литературного чтения различных художественных произведений дети могут встретить в текстах незнакомые выражения: *бить ключом, стоит как вкопанный, пиши пропало, попасть впросак* и др., которые будут затруднять смысл прочитанного. Возникает проблемная ситуация. Тогда учитель может предложить ребятам провести самостоятельное исследование, ответив на вопросы «Что я хочу знать о фразеологизмах?», «Зачем мне это надо знать?». Ответы на первый вопрос показывают, что дети хотят знать:

- 1) смысл, значение широко распространенных фразеологизмов;
- 2) историю возникновения устойчивых выражений в русском языке;
- 3) роль фразеологизмов в языке;
- 4) исследовать фразеологизмы в других языках и сопоставить их с русскими.

Ответ на второй вопрос предполагает умение младшего школьника искать нужную информацию в различных источниках: базы данных библиотек, учебная литература, база данных сети Интернет, словари.

Сбор научных фактов при изучении фразеологизмов можно организовать с помощью следующих заданий:

1. Среди имеющихся у вас выражений выберите те, которые кажутся вам знакомыми, но их значение вы не до конца понимаете.
2. Распределите все отмеченные выражения между членами группы. Найдите их значение.
3. Что такое фразеологизмы? Как они возникли в русском языке?

Выполняя задание 1, дети могут объединяться в группы по 5 человек. Каждая группа работает со своим набором фразеологизмов, обмениваясь по ходу выполнения задания карточками друг с другом. Таким образом, мы ставим ученика в условия учебного сотрудничества, когда нужно делиться собственным опытом с товарищами. Для выполнения задания 2 целесообразно сформировать среди учащихся небольшие группы по интересам примерно по 3 человека. Работу по определению значений устойчивых выражений можно организовать в компьютерном классе, где учащиеся могут использовать подобранные учителем Интернет-сайты для поиска нужной информации, в том числе электронные словари. После выполнения задания они обмениваются полученной информацией, зачитывают наиболее понравившиеся выражения. В процессе такой деятельности расширяется словарный запас, развиваются коммуникативные навыки, повышается уровень информационно-коммуникационной грамотности. Выполняя задание 3, дети снова работают в группах. Для ответа на вопросы используют лингвистические словари, научно-популярные статьи, энциклопедии, выписывая все, что им кажется важным. Обмениваясь найденными сведениями и обсуждая полу-

ченную информацию, учащиеся фиксируют это на общем листе, располагая в логическом порядке. Данное задание способствует углублению знаний о фразеологизмах, совершенствованию умений работать с информацией, выделяя главное, продолжается формирование важного навыка учебного сотрудничества.

4. Выводы.

Мы считаем, что лексическая работа с фразеологическими единицами должна проводиться систематически. Это будет способствовать выработке у учащихся умений: находить фразеологизмы в тексте и предложении, объяснять их значение, отличать от неустойчивых словосочетаний, работать со словарем фразеологизмов, находить в нем нужную информацию, работать со страничкой для любознательных.

В заключение следует сказать, что при изучении раздела «Фразеология» по различным УМК младшие школьники познают многогранность лексических отношений и связей между словами, что способствует формированию основных универсальных учебных действий и реализации предметных и следующих метапредметных результатов обучения в курсе русского языка в начальной школе:

- 1) овладение способностью принимать и сохранять цели и задачи учебной деятельности, поиск средств ее осуществления;
- 2) освоение способов решения проблем творческого и поискового характера;
- 3) формирование умения планировать, контролировать и оценивать учебные действия в соответствии с поставленной задачей и условиями ее реализации; определять наиболее эффективные способы достижения результата;
- 4) формирование умения понимать причины успеха / неуспеха учебной деятельности и способности конструктивно действовать даже в ситуациях неуспеха;
- 5) освоение начальных форм познавательной и личностной рефлексии;
- 6) использование знаково-символических средств представления информации для создания моделей изучаемых объектов и процессов, схем решения учебных и практических задач;
- 7) активное использование речевых средств и средств информационных и коммуникационных технологий для решения коммуникативных и познавательных задач;
- 8) использование различных способов поиска (в справочных источниках и открытом учебном информационном пространстве сети Интернет), сбора, обработки, анализа, организации, передачи и интерпретации информации в соответствии с коммуникативными и познавательными задачами и технологиями учебного предмета; в том числе умение вводить текст с помощью клавиатуры, фиксировать (записывать) в цифровой форме и анализировать изображения, звуки, измеряемые величины, готовить свое выступление и выступать с аудио-, видео- и графическим сопровождением; соблюдать нормы информационной избирательности, этики и этикета;
- 9) овладение навыками смыслового чтения текстов различных стилей и жанров в соответствии с целями и задачами; осознанно строить речевое высказывание в соответствии с задачами коммуникации и составлять тексты в устной и письменной формах;
- 10) овладение логическими действиями сравнения, анализа, синтеза, обобщения, классификации по родовидовым признакам, установления аналогий и причинно-следственных связей, построения рассуждений, отнесения к известным понятиям;
- 11) готовность слушать собеседника и вести диалог; готовность признавать возможность существования различных точек зрения и права каждого иметь свою, излагать свое мнение и аргументировать свою точку зрения и оценку событий;
- 12) определение общей цели и путей ее достижения; умение договариваться о распределении функций и ролей в совместной деятельности, осуществлять взаимный контроль в совместной деятельности, адекватно оценивать собственное поведение и поведение окружающих;
- 13) готовность конструктивно разрешать конфликты посредством учета интересов сторон и сотрудничества;

14) овладение начальными сведениями о сущности и особенностях объектов, процессов и явлений действительности (природных, социальных, культурных, технических и др.) в соответствии с содержанием конкретного учебного предмета;

15) овладение базовыми предметными и межпредметными понятиями, отражающими существенные связи и отношения между объектами и процессами.

Список литературы

Жесткова Е.А. Эпоха Иоанна Грозного в изображении Н.М. Карамзина и А.К. Толстого // Мир науки, культуры, образования. – 2011. – № 6. – С. 290.

Жесткова Е.А., Стрижева К.Н. Формирование речевых умений младших школьников при создании сочинения-описания // Молодой ученый. – 2014. – № 21. – С. 173.

Как проектировать универсальные учебные действия в начальной школе: от действия к мысли: пособие для учителя / А.Г. Асмолов, Г.В. Бурменская, И.А. Володарская и др.; под ред. А.Г. Асмолова. – М.: Просвещение, 2008. – 151 с.

Каленчук М.Л. Русский язык 3 класс: учебник: В 3 ч. / М.Л. Каленчук, О.В. Малаховская, Н.А. Чуракова. – 2-е изд. – М.: Академкнига / Учебник, 2012. – Ч.2. – 192 с.

Канакина В.П. Русский язык. Рабочая тетрадь. Ч.1. – М.: Просвещение, 2012. – 80 с.

Львов М.Р., Горецкий В.Г., Сосновская О.В. Методика преподавания русского языка в начальных классах: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / М.Р. Львов, В.Г. Горецкий, О.В. Сосновская. – 2-е изд., испр. – М.: Академия, 2002. – 464 с.

Зеленина Л.М., Хохлова Т.Е. Русский язык: Рабочие программы: 1-4 классы. – М.: Просвещение, 2011. – 176 с.

Русский язык. Учебник. В 2-х ч. / под ред. С.В. Иванова. – М.: Вентана-Граф, 2012. – 176 с.

Полякова А.В. Русский язык 4 класс (Дидактический материал). – М., 2002. – 172 с.

Примерная основная образовательная программа образовательного учреждения. Начальная школа / [сост. Е. С. Савинов]. – 4-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 2012. – 223 с. – (Стандарты второго поколения).

Профессиональный стандарт: Педагог (педагогическая деятельность в дошкольном, начальном общем, основном общем, среднем общем образовании) (воспитатель, учитель) / Утвержден приказом Министерства труда и социальной защиты Российской Федерации от 18.10.2013 г. №544н.

Федеральный государственный образовательный стандарт общего образования. Начальное общее образование. – М., 2009.

Филиппова Л.В., Жесткова Е.А. Фразеологизмы как средство формирования лингвокультурологической компетентности у детей билингвов / Филология в XXI веке: методы, проблемы, идеи: материалы Всероссийской (с междунар. участием) науч. конф., Пермь, 15 апреля 2014 г. / отв. ред. Н.В. Соловьева, И.И. Русинова. – Пермь: Пермский гос. нац. исслед. ун-т., 2014. – С. 38-44.

УДК37.025.7

ЖАҢАША ОҚЫТУ-ЗАМАН ТАЛАБЫ

Шолтанбаева Ғ.Ә.

*аға оқытушы, ҚМПИ, Қостанай қ.,
Қазақстан Республикасы*

Гайдрик Р.В.,

*1 курс студенті, ҚМПИ, Қостанай қ.,
Қазақстан Республикасы*

Аннотация

Бұл мақалада жаңаша оқыту-заман талабы тақырыбы жайында айтылады. Сыни тұрғыдан ойлай алатын оқушы тәрбиелеу үшін сыни пікір – көзқарастары жүйелі дамыған, сандық технологияларда құзырлылық танытатын оқушы ретінде қалыптасуына күш салуға бағыттайды. Сыни тұрғыдан ойлай алатын оқушы тәрбиелеу үшін сыни ойлайтын мұғалім

қалыптастыру қажет. Мұғалім заман талабына сай болуы үшін қоғам мұғалімнен үнемі ізденуді, білімін жетілдіруді, жан – жақты, білікті болуды талап етеді. Қашанда бала қызығушылығын оятып, танымын кеңейту үшін модуль түрлерін тиімді әдіс-тәсілдер арқылы қолдануды болашақта үнемі басшылыққа алатын болады.

Аннотация

Эта статья рассказывает о новой теме тренинга. Для развития критического мышления студентов важны - виды разработанных систем, развитие компетенции, в которой студент проявлял усилия. Для развития у студентов критического мышления, учителю необходимо развить свое собственное критическое мышление. Учителю в современном обществе должен быть квалифицирован, должен осуществлять постоянный поиск новых знаний, улучшать их. Необходимо использовать эффективные методы обучения, чтобы побуждать студента к работе.

Abstract

This article tells about the new topic of the training. For the development of critical thinking of students are important- types developed systems, the development of competence in which students show effort. To develop the students' critical thinking, the teacher will need to develop their own critical thinking. Teacher in modern society is to be qualified should carry out a constant search for new knowledge, to improve them. You must use effective teaching methods to encourage students to work.

Түйінді сөздер: Кері байланыс, ойлау, сын тұрғысынан ойлау, өзін-өзі бағалау алу, формативті және суммативті бағалау.

Ключевые слова: Обратная связь, мышление, критическое мышление, самооценка, формирующая и итоговая оценка.

Key words: The feedback, thinking, critical thinking, self-assessment, formative and final evaluation.

1. Кіріспе

Орта білім беру жүйесінде әлемдік жоғары деңгейге қол жеткізген анағұрлым танымал оқыту әдістемелері арасында сындарлы оқыту теориясына негізделген тәсіл кең тараған. (Hattie, 2009) (Мұғалімге арналған нұсқаулық, 4 - бет). Мектеп жұмысы мен оқушы жетістіктерін өрістетудегі негізгі тұлға – мұғалім. «Мұғалімге арналған нұсқаулықтан» оқып, білген осы анықтама бізге көп ой салды. Шындығында да осы үшінші деңгейлі үш айлық курсқа келіп, мұғалімнің барлық жұмысының жүйесін, мақсатын түсінгендей болдық.

Сыни тұрғыдан ойлай алатын оқушы тәрбиелеу мақсаты - сыни пікір – көзқарастары жүйелі дамыған, сандық технологияларда құзырлылық танытатын оқушының қалыптасуына күш салуға бағыттайды. Сыни тұрғыдан ойлай алатын оқушы тәрбиелеу үшін сыни ойлайтын мұғалім қалыптастыру қажет. Міне, үш деңгейлі үш айлық курстардың идеясы осы екендігіне көзіміз жетті. Қалыптасып қалған «дәстүрлі» стильге жаңалық енгізу. Мұғалім заман талабына сай болуы үшін қоғам мұғалімнен үнемі ізденуді, білімін жетілдіруді, жан – жақты, білікті болуды талап етеді. Осы талапты өзімізге қоя отырып сындарлы оқыту теориясының «Бірінші бетпе – бет» кезеңіне тыңдаушы ретінде қабылдандым. Мен курс барысында өзіме тиімді жаңа әдіс – тәсілдерді үйрене білдім. Бұл менің өзгерісімнің бірі деп есептеймін. Үйренгенімді «мектеп тәжірибесі» кезінде тиімді қолдануға тырыстым. Ең әуелі мен өзімнің курс барысында тыңдаушы болған кезді есіме алдым. Біз онда облыстың әр түкпірінен келген, бір – бірін мүлде танымайтын тыңдаушылар мәселені өзіміз талқылып, пікірлесу арқылы жұмыс жасадық. Білімді өздігімізден ақылдаса отырып, талдай отырып игеру ұнады. Сол сияқты оқушыларға да дәл сондай мүмкіндік беруге тырыстық. Ең бастысы оларға өз қалауларымен еңбектерін қолдану ұнады. Тізбектелген сабаққа кіріспес бұрын ынтымақтастық атмосферасын қалыптастырып, топқа бөлінудің маңыздылығын түсіндірдік. Мақсат, міндет-

терін өздері айқындаған сабақ өту барысында, ынтымақтастық атмосферасын қалыптастырған сабақ кезінде топтық жұмыс жасай отырып, өздіктерінен жұмыс жасаудың ерекшелігін айта отырып, топ ережесін құруды ұсындық. Өзара келісе отырып, топ ережесін құрып, әр сабақта осы ережеге бағыну керектігін ескертіп, баса айттық. Топқа бөліну үшін парталардың ерекше етіп қойылуының өзі оқушыларға әсер ете бастады.

2. Материалдар мен әдістер

Оқушылардың біз ұсынған жаттығулар мен әдіс – тәсілдерден өзгеше әсер алғаны бізге қуат бергендей. Әр сабақта топқа бөлінудің әр түрлі тәсілдерін тақырыптың мазмұнына сай етіп қолданып отырдық. «Біздің ауыл» сабағында ауыл суреттері арқылы топқа бөлінген кезде, оқушылардың ауыл туралы не білетінін білдік, «Отан» сабағында «Мақалды тап» жаттығуы арқылы Отан туралы мақалды құрастырып, сол мақалдың мағынасын ашу кезінде сын тұрғысынан ойлана отырып, әр сөздің мағынасы болатынын, сол мағынаға үңіле білуге үйреттік деп ойлаймыз. Ойын сияқты ұйымдастырылған тапсырмалар бастауыш сынып оқушылары үшін алға жетелеуші, ынталандырушы құрал екендігін түсіндік.

Сонымен қатар «Кері байланыстың» оқушы мен мұғалімге тигізетін әсерлерін атап өттік. Әділ бағалаудың маңызын түсіндіріп, өзім де олардың әрбір іс – әрекетін қолдап, мадақтап, бағалап отырдым. Оқушылар мұғалім тарапынан қолдауды қуана қабылдап, барынша сабаққа белсенді қатысумен болды. С деңгейлі оқушылардың өзгеше өзгерісі бізді де қуантты. Оларды күннен күнге қызықтыруға бел будық. «Жарайсың, сен өте жақсы айттың, жалғастырып айтып көр», «Сен өзгеше ойлайсың», «Сенің қолыңнан келетінін білгенмін» сынды сөздердің оқушыны алға жетелейтініне көз жеткіздік. Оқушыға мейірім мен қолдаудың жеткілікті екендігін үнемі сездіріп отырсақ, үлкен нәтиже беретінін айтқымыз келеді. Тізбектелген сабақтар топтамасын өту барысында «Джигсо» әдісі арқылы мәтінді бөліктерге бөле отырып, тақырыпты толық оқып, меңгерді. Бұл кезде байқағанымыз, бұрынғы сабақтарда С деңгейлі оқушылар ұзақ мәтінді оқудан тартынатын болса, жаңа тәсіл арқылы өзіне бөлінген бөлікті оқып шығып, топтық талқылауды өз ойын айтып, қорғау кезінде де белсенділік танытқаны болды.

Үшінші сабақ «Қала» тақырыбындағы С.Жиенбаевтың әңгімесі болатын. Дәстүрлі сабақта мәтінді оқып шығып, сұрақ – жауап әдісі арқылы түсінгендерін қорытындылап баға қоюшы едік,-деп ойлады. Ал бұл сабақ сәтті өткен сабақ болып оқушыларға да, бізге де ұнады. Өйткені бұл сабақ барысында оқушылар мәтіндегі мазмұнды өмірмен салыстырып ойларын ортаға сала отырып, қала туралы үйрендік деп кері байланыс берді. Бұны да менің оқуды, оқушыларды өзгертудегі жетістігім деп айта аламын.

Төртінші сабақтың тақырыбы «Отан» атты мәтін болатын. Бұл сабақта алған кері байланыстарды ескере отырып, барынша түрлендіріп өтуге тырыстық. Әрбір тапсырманы оқушылар жаналық ретінде қабылдап, қызығушылықпен орындады. А деңгейлі оқушылар өздерін көшбасшы етіп көрсете білді, В деңгейлі оқушылар өздерінің көп қырлы екендігін сезінді, С деңгейлі оқушылар ешқашан ойды іркіп, үлестен қалмау керектігін түсінді деп айта аламыз. Тізбектелген сабақтар топтамасы төрт сабақтан тұрса да оқушыларға оқуда, өзінің оқуына өзі жауапты екендігін сездіруге ықпалы тиді. Тізбектелген әр сабағымызда оқушылардың кері байланысы арқылы өзімізге тиімді жаңа әдіс – тәсілдерді қолдана отырып, сиқырлы білім шексіздігін көре алдық деп айта аламыз.

Әрине, ешнәрсе қиындықсыз болмайды. Қиындықтар мен кедергілер жайлы айтар болсақ, маған алғашқы кезде уақыт жетіспеушілігі, А, В, С деңгейлерді бақылау барысында В деңгейлі оқушының сөздік қорының аздығы, С деңгейлі оқушының еркін қарым – қатынасқа түсе алмауы алғашқы кезде ойландырды. Осы қиындықтан шығудың жолын іздеп табу керек болғандықтан, оқушылардың жанында барынша ұзақтау болып, сабақтан тыс кезде де олардың әрекетін бақылап, топтық жұмыстың маңыздылығын, топ мүшелері бір – біріне көмектесуі керек екендігін және көшбасшылар өз тобына жауапты екендігін сезіндіріп отырдық. Осы бір ай тәжірибе кезінде барлық қиындықтар мен кедергілердің шешімін таптық деп

айта алмаймыз, алайда екінші бетпе – бет кезеңінде әріптестерден де көп нәрсе үйреніп, осы кедергілерді жеңу жолдары туралы көптеген пікірталастар арқылы мұндай кедергілерді жеңу жолдарын таба алдық.

3,4. Нәтижелер және талқылау

Бағдарламаның негізгі мақсаты сол балаларды өздігінен білім алуға үйрету. Енді біз әр сабағымызды жаңаша құрылымдап өткізуге тырыстық. Бұған мектептегі тәжірибе кезі жақсы мүмкіндік болды. Сондай-ақ сабақ өту дәстүрімізге өзгеріс енгізгенімізді оқушылар да байқаса деп ойладық. Нені оқыту керек? Балалар қалай оқиды? Оқыту реттілігін қалай құрылымдау керек? Табысты бола білгендігіңізді қалай бағалау керек? деген сұрақтар төңірегінде жұмыс жасадық. Сабақтағы мұғалім басқарушы рөлінен арылып, бағыттаушы рөліне енуі үшін осы модульдермен жұмыс жасау керек деп білдік.

Сабағымда қолданылған бағалаудың екі түрі – формативті және суммативті (жиынтықты) де оң әсерін берді. Оқушыларға мадақтау көп көмегін тигізді. Оқушылардың бірін-бірі және мұғалімнің формативті бағалауы арқылы сабаққа деген ынтасы арта түсті. Дегенмен алғашқы кездегі қиындықтар, бірте-бірте кейінгі сабақтарда жеңілдей бастады. Алғашында оқушылар түсініксіздікпен, көптеген сұрақтар қойып шулағанын байқадық. Кейін сабақ барысында оқушылар қалыптасты.

Кеше Бүгін Ертең

Мен қандай едім? Мен қалай өзгердім? Мен не істей аламын?

деп ойландық.

Тәжірибе барысында үйренгеніміз: дәстүрлі сабақта баланың ойлау мүмкіндігі шектеулі болатын. Дәстүрлі сабақта оқушыларды жиынтықты бағалап, дайын тапсырма бойынша дайындайтынбыз. Тек нақты сұрақтар қойылып, нақты жауап айтатын. Ал жаңа бағдарламаның жеті модулін сабақтарға кіріктіру барысында мынандай нәтижелерге қол жеткіздік:

Бала сын тұрғысынан ойлауды үйренді.

- Оқушының сабаққа деген ынтасы артты.
- Топпен жұмыс жасауды үйренді.
- АКТ–ны пайдалану арқылы білімін жетілдіреді.
- Өзін–өзі бағалай алу арқылы қай деңгейде екенін біледі.
- Менің сабағымда не өзгерді?
- Сын тұрғысынан ойлауды үйрене отырып, оқушылар өзін–өзі реттеп, топпен жұмыс жасай білді.
- Білім берудегі және білім алудағы жаңа тәсілдерді меңгерді.
- Талантты және дарынды оқушыларды зерттеу барысында деңгейлік тапсырмалармен жұмыс жасадық.
- Оқушылардың қабілетін зерттей отырып, көшбасшылық танытқан оқушыны анықтадық.
- Оқушыларға алған білімдерін өздеріне бағалатуды үйреттік.

Сабақтар барысында әріптестер тарапынан қызығушылық танытып жаңа әдісті түсіндіруімізге тілек білдіргендер де болды. Әр сабағымызға қатысып көргеннен кейін өзіндік ой-пікірлерімен бөлісті. Олар сабақтың барысында диалогтің жақсы орын алатындығы, оқушылардың шығармашылықпен жұмыс жасауына, өз бетінше ізденуіне жол ашады деп өз пікірлерін білдірді.

Мұғалім ретінде бағдарламадағы «Оқыту мен оқудағы жаңа тәсілдер» модулін түсініп, қолдана білгеннің нәтижесінде балалар өздігінен жұмыс жасады. Соның нәтижесінде біз оқушының оқу үлгерімін ғана емес, түсініп оқуын бағалау керектігін де ұғындық.

Талантты немесе қабілетті үнемі айқындай отырып бастауыш мектептердің мұғалімдері өздерін «дарынды бақылаушылар» ретінде көрсетуге тиіс.

(Eyre and Lowe, 2002). (Мұғалімге арналған нұсқаулық– 68 бет).

Оқушылар берілген уақыт ішінде бір-бірімен жұптасып әңгіме өрбіту арқылы өздерінің беймәлім қырларын ашып көрсетті. Мысалы: Бекзат есімді оқушы суретшілік қабілетімен танылса, Арман рөлдік ойындарда өзінің актерлік шеберлігімен көзге түсіп жатты. Сондай-ақ, Мағжанның сөз саптауы бізге сабақтар кезінде жақсы мәлім болды. Сыныпта топтық жұмыс ұйымдастырудың да өзіндік тиімді жақтары бар екенін аңғардық. Мәселен, топтық жұмыста оқушылар әрқайсысы жекелеген пікірлерін ортаға салып талқылауды үйренді. Сонымен қатар оқушылар өз пікірінен басқа өзгенің де идеясы құнды екенін түсіну арқылы, топ мүшелері арасында өзара сыйластық орнады.

Сабақтар барысында біз зерттеуге алған оқушылар Сатан Барысхан өзінің дарындылығын көрсетіп, берілген тапсырмаларды жылдам орындады. Орташа Байжан Бекзат өздігінен ізденді, сабақта өзінің белсенділігін көрсетіп отырды. Әбжапар Әбдіқадыр берілген тапсырмаларды тиянақты орындауға, жауап беруге тырысып отырды. Үлгерімі төмен оқушыларға түрткі сұрақтарды қою арқылы диалогқа түсірдім. Модульдерді қолдана отырып сабақ өтудің оқушылар арасында кері байланыс орнатуда тиімділігін, өзара кеңес беру арқылы білім алуға мүмкіндік беретінін байқағандықтан болашақта іс-тәжірибемізде үнемі қолданамыз.

Біз енді сабақ барысында танымдық қабілетті дамытатын тапсырмалар құрастыруды қолға алдық. Себебі кейбір оқушылар сыныптағы өзге қатарласынан тапсырманы тез орындайды. Сондай жағдайда уақытты бос жібермес үшін ондай балаларға жеке тапсырмалар дайындап әкеліп отырдық. Тіпті кей кездері мұндай оқушылар өздері ынталанып үлгерімі төмен сыныптастарына көмектесіп те жатты. Өзара әрекеттесу кезінде оқушылар бір-бірін оқытуға, тыңдауға үйренді. Сұрақ қоюдың сынақтан өткізу, түрткі сұрақтар сияқты түрлерін оқушылар өздері бір-біріне немесе топ мүшелері қарсы топқа сұрақтар қойғанда белсенді қолданып отырды. Оқушылардың бір-біріне сұрақ қойып, оған жауап беруі өздеріне де ұнайтындықтарын аңғардым. Бұл маған сабақ барысында тақырыпты талдап ашуға, оқушылар өздерін еркін сезініп ойларын білдіруіне көмектесті. Сондай-ақ сабақ барысында сұрақ қою мен жауап беру әдістерін меңгерту кезінде белсенділігі төмен оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін қайта бағыттау сұрақтарын қойдық. Олар бастапқыда өз ойын айтып жауап беруге қиналды. Сондықтан жұмыс барысында мұндай оқушыларды зерттеуімізге тура келді. Оларды қайтсек те топ алдында сөйлетеміз деп мақсат қойдық. Осылайша оларға жауапкершілік жүктеп көрмек болдық. Осы кезде сыныптастарынан көмек сұрап, жан-жақты ізденетінін байқадық. Көп жағдайда оқушылардың сабаққа ынтасыз, белсенділігі төмен болатын себебі өзіне деген сенімінің аздығынан болатынын түсіндік. Бағалау кезеңінде бұрынғы сабақтарымызда мұғалім ретінде оқушы білімін өзіміз бағалаған болсақ, бұл жолғы сабақтарымызда оқушылардың өздері бір-бірін немесе өзін-өзі бағалауына мүмкіндік бердік. Сол себепті критерийлер арқылы бағалау әдісін қолдандық. Топ басшысы алдын-ала берілген бағалау парақшасына балдық жүйемен топ мүшелерінің жинаған ұпайына сәйкес бағалап шықты.

5. Қорытынды

Критерийлер арқылы бағалау әділ болғандықтан оқушылар бағалауға риза болып, жақсы баға алу үшін топтық жұмыста белсенділік таныту керектігін ұғынды. Біздіңше бұдан оқушылардың білім алуға деген құлшынысы артып, қажеттілік деңгейі де өседі. Балдық жүйе әділ бағалауға, таза еңбегіне, қабілетіне қарай жинаған еңбегін бағалауға, өзін-өзі реттеуге мүмкіндіктер ашып берді. Менің мұғалімдік тәжірибемде әлі көп нәрсені үйреніп, ізденіс жасап талпынуым керек. Сындарлы оқыту теориясы бойынша тізбектелген сабақтар оқушыға тек білім негізін беріп қана қоймай, сонымен қатар заман талабына сай қабілетті тұлға ретінде қалыптастыруға көмектеседі. Мектептегі іс – тәжірибе кезеңі жақсы өтті, жаңа серпін алдым деп сенемін. Жеті модульді болашақтағы сабақтарымда тиімді әдіс – тәсілдер арқылы қолданатын боламыз.

Екінші бетпе – бет кезеңінде бір ғана тәсілге сан қырынан қарап, салыстырып, артығы мен кемшілігін көруге мүмкіндік туды. Сабақ жоспарын жасағанда әр оқушы үшін мақсат қойып, «осы сабақтан оқушы не алуға тиіс?» деген ой туындады. Сабақ жопарын жасағанда

бағдарламадағы жеті модульдің қайсысы тиімді, қандай әдістер арқылы кіріктіру керек екенін үйрендік. Оқушыларды жас ерекшелігіне сәйкес оқытуды, соған сәйкес сұрақтар мен тапсырмаларды дайындауды, оқушыларды сыни тұрғыдан ойлануға бейімдеуді, білім беруде мұғалімнің көшбасшылық қабілеті жоғары болуы керек екендігін, талантты және дарынды оқушыларды тануға, дамытуға арналған деңгейлік тапсырмалардың маңыздылығын түсініп, жүйеледім.

Тиімді жұмыс түрлерін жүзеге асыру арқылы болашақта біз өз тәжірибемізге ғана өзгеріс енгізіп қоймай, әріптестерімізбен де әдістемелік іс–тәжірибемізді бөлісеміз деген ойдамыз. Өйткені балаларды оқытуда негізгі рөлді мұғалім атқаратындығын білеміз. Қашанда бала қызығушылығын оятып, танымын кеңейту үшін модуль түрлерін тиімді әдіс-тәсілдер арқылы қолдануды болашақта үнемі басшылыққа алатын боламыз.

Әдебиет тізімі:

А.Әлімов (Алматы, 2013).

Дүниетану 1 – сынып. (Алматы, «Атамұра», 2012).

Интербелсенді әдістемені ЖОО – да қолдану мәселелері оқу құралы.

Интернет жүйесі.

Мұғалімге арналған нұсқаулық.

Мектепте орындауға арналған тапсырмалар.

ЭОЖ. 796.332

13-15 ЖАСТАҒЫ ЖАС ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ ТЕХНИКАЛЫҚ ШЕБЕРЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Жабарин Н.А.

Дене шынықтыру, спорт және туризм факультетінің, «Дене шынықтыру және спорт» мамандығының 4 курс (4 жыл) студенті.

Ибраева Р. Ж.

п.ғ.к., Спорт және дене шынықтыру теориясы мен практика кафедрасы ҚМПИ, Қостанай қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация

Бұл жұмыста 13-15 жастағы жас футболшылардың техникалық шеберлігін қалыптастыру туралы қарастырылған. 13-15 жастағы футболшылардың доппен және допсыз әртүрлі қимылдарды жасаған іс-әрекеттерді дұрыс орындау қабілеттерін анықтау мақсатында құрылған әдістеме және тәжірибелік аспектілер зерттелген. Сонымен қатар жас футболшылардың техникалық және тактикалық іс-әрекеттерінің тиімділігімен физиологиялық және психологиялық ерекшеліктерін анықтауға бағытталған. Футбол ойынындағы техникалық шеберліктің рөлі мен негізгі техникалары қарастырылған. Берілген тақырып бойынша ғылыми, теориялық, әдістемелік әдебиеттер және де мамандардың тәжірибиелері зерттелген.

Аннотация

В этой работе были рассмотрены молодые футболисты 13-15-лет по формированию технических навыков игроков. Исследованы методология и практические аспекты с целью определить, способность выполнения различных жестов игр с мячом и без мяча футболистов 13-15-лет. Технической и тактической действий футболистов 13-15 лет были направленным на выявления с попыткой исследовать эффективность физиологических и психологических особенностей. Рассмотрена роль технического мастерства и основная техника в футбольных матчах. По данной теме было исследовано научная, теоретическая, методическая литература и опыт экспертов.

Abstract

In this work we were considered young 13-15 years football of the players to build technical skills of the players. We investigated the methodology and practical aspects in order to determine the ability to perform various gestures of games with the ball and without the ball players of 13-15 years. Technical and tactical actions of football players of 13-15 years have been aimed at identifying an attempt to explore the effectiveness of physiological and psychological characteristics. The role of technical skills and basic technique in football. On the topic was studied scientific, theoretical, methodological literature and the experience of experts.

Түйінді сөздер: спорт, техникалық шеберлік, тактикалық іс-әрекет, футбол, жаттығулар.

Ключевые слова: спорт, технические навыки, тактические действия, футбол, навык, упражнения.

Keywords: sport, technical skills, tactical actions, football, exercises.

Кіріспе

Спорт – денсаулық кепілі. Ел Президентінің «Қазақстан – 2030» Жолдауындағы ұзақ мерзімді басымдықтың бірі – «Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі мән әл ауқаты» тармағында, «...азаматтарымыздың өз өмірінің аяғына дейін сау болуы және оларды қоршаған табиғи ортаның таза болуы үшін» азаматтарымызды салауатты өмір салтына әзірлеу қажеттігі көрсетілген. Бүгінгі таңда, осы бағытта өз тәуелсіздігін алған егеменді еліміз Қазақстан мектептеріне жан-жақты дамыған, денсаулығы мықты, салауатты өмір салтын мұрат тұтқан дара тұлғаларды тәрбиелеу басты талап етіп қойылған. Қазақстан азаматтарының денсаулығын нығайту, салауатты өмір салтын ынталандыру туралы елбасының жолдауын, егемендіктің кілтін ұстар жастардың болашағына апаратын, алтын сүрлеу десе болады. (1).

Спорт өте кең тараған өнер десек, өз өмірінде күш пен шапшаңдылық, шыдамдылық пен ептілік жағынан сынға түспеген адамдар жоқ шығар. Көптеген балалар мен жасөспірімдер чемпион болу үшін міндетті түрде өте дарынды болу керек деп ойлап жатады. Ал сол дарын дегеннің өзін үнемі дамытып ұштап отыру керектігі жайлы айта бермейміз. Спортта жеңімпаз атану өте ауыр да, өте қиын жол. Осы жолда жалықпай жаттыққан, тамшылатып тер төккендер, шыдам мен жігер танытқандар ғана жеңіс тұғырына көтеріле алады(2).

Балалар мен ересектер арасында ең көп тараған спорт түрлерінің бірі, ең қызықтысы да футбол ойнау. Кез келген баладан сұрай қалсаң футбол жұлдыздарының есімдерін жатқа айтып береді. Аты аңызға айналған Пелеге немесе Марадонна, Роналдоға кімнің ұқсағысы келмейді дейсің? Футбол – кез келген баланың мәңгілік махаббаты. Футбол - спорттық ойын түрі, ағылшын тілінің foot - аяқ, ball - доп деген сөздерінен шыққан. Футбол - әлемге аса танымал ойындардың бірі. Футбол ойыны сұрапыл әрі адамның жүрек қылын тербететін дене шынықтыру ойыны болғандықтан, ол «дүниедегі маңдай алды дене тәрбие», «дене тәрбиенің патшасы» деп, бүкіл дүние халқының қастерлеуіне бөленеді. Жалпы спорттық ойындардың барлығы дерлік шапшаңдықты, ептілікті, төзімділікті, жылдамдықты қажет етеді. Спортшылар мен жанкүйерлерді футболдың қарапайымдылығы мен тартымдылығы, ойыншылардың шеберлігі мен қиыннан қиыстырып жол таба білуі өзіне ерекше тартады(3).

Футбол ойынында жарыс майданы кең, жарыс уақыты ұзақ, қатынасатын адам көп әрі сайысуы қат-қабат, допқа таласуы қиян-кескі, еліктіргіштігі күшті, әр ойыншыда драммалық қасиет болады. Футбол жарысын тамашалайтын теледидар көрермендерінің өзі 10 миллионға жетеді. Футбол ойыны адамдардың денесін жан-жақты шынықтырып, жылдамдық, күш, төзімділік, шапшаңдық, икемділік, ептілік жағынан ұжымшылдық рухты жетілдіру жағынан да зор маңызға ие. Футбол - әдістер күресі, ойыншылар шығармашылығы, ол қарсыластар және әріптестерінің комбинацияларынан құралған. Футбол ойыны өте динамикалық және эмоционалды ойындардың қатарына жатады. Ойыншыларға әр түрлі техникалық әдістерді, белгілі тактикалық бағыт беріп қолдану, әріптестерімен түсінісе білу қажет. Әйтпесе бір қателік бүкіл ойын жоспарын бұзады. Ойын барысында ойыншылар психикасына әр түрлі сыртқы және ішкі күштердің әсері түседі. Ол күштер техникалық - әрекеті, жанкүйерлер, қолайсыз ауа райы жатады. Осылар ойыншының ойын кезіндегі көңілінің қобалжуын туғызады, ол біртіндеп басқа ойыншыларға тарап бүкіл командаға кері әсерін тигізеді (4).

Сондықтан жаттықтырушы әр ойында әр футболшыны осындай ауыртпалықтарға төзімді, шыдамды болуға үйретеді. Ойыншылар жаттығу жарысында өзінің шамасына қарай жасау емес, онан да жоғары жасауға тырысуға үйренуі қажет. Әр ойыншы доп алғанда тез ғана ойланып ол допты ары қарай беруді және келесі допты қабылдауға дайын болуы керек. Бұндай жаттығулар жылдам ойын жасау үшін қажет. Футбол ойыны арқылы спорттың басқа түрлерінің өкілдеріне жалпы денелерінің шынығуына, дене қозғалысының дұрыс артуына және ұйымшылдық пен достық сияқты ерекше қасиеттерін тәрбиелеуде маңызы зор. Ойын барысында шығармашылық, жылдам және кездескен кез- келген қиындықты тез шешу керек. Футболшылар әр түрлі тактикалық және техникалық қимылдар жасағанда, өзінің қарсыластары күтпеген жерде ойын жағдайын өзгертетін болуы қажет (5).

Материалдар мен әдістер

Зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми және әдістемелік әдебиеттерді теориялық зерттеу, мамандардың тәжірибесін жинақтау. Жаттығу мен ойын бір-бірімен тығыз байланысты. Жаттығу кезінде шеберлік шыңдалады, ойын әдістері меңгеріледі. Жақсы футболшы болам деген әр жас футболшы күн сайын 3-4 сағаттай жаттығуы тиіс. Футболшы өзін жан-жақты дайындауы керек. Ол үшін спорттың көптеген түрлерімен әсіресе жүгірумен айналысқан жөн. Жүгіргенде шапшаң жүгіру керек. Ойын үстінде шапшаң футболшы қарсыласына басымдылық көрсетеді. 5-10 км. кросс жүгірген кезде ара-арасында 30-50 м-ді шапшаң жүгіріп өтіп дағдыланған дұрыс. Шапшаңдыққа қоса футболшыға жылдамдық та қажет. 2 таимды (90 мин) толық ойнаған кезде футболшы 17-20 км жүгіреді. Шыдамдылықты арнайы дамытпай мұндай жүктемені кез келген спортшы көтере алмайды. Жүгіру, шаңғы, коньки тебу шыдамдылықты жақсы дамытады. Футболшы тепе-теңдік қалпын жақсы ұстап алаң үстінде орнықты қимылдауы керек. Мұндай қалыпты жақсы ұстай білген футболшы алаңда жиі құламайды. Осындай қасиетті әр түрлі жаттығуларды орындау, акробатика, гимнастика, батуттан секіру, фристайл сияқты спорт түрлерімен айналысу арқылы дамытуға болады. Футболшының алаңда негізгі қаруы ол техника екені белгілі. Техникасы жақсы ойыншы өзін жан-жақты көрсетіп, өзі бірнеше техникаларды қолданып қарсыластарды алдап өтеді. Соның арқасында қақпаның алдында қауіпті жағдай жасайды. Қазіргі футболда ойыншылардың техникасы бірнеше сатыға көтерілді. Жеңіліске ұшырай беретін командалар жиі кездеседі, ол техниканың және тактикалық ой-сананың жетіспеуінен болады.

Доп тебу техникасы.

а) Аяқ желкесінің үстімен доп тебу:

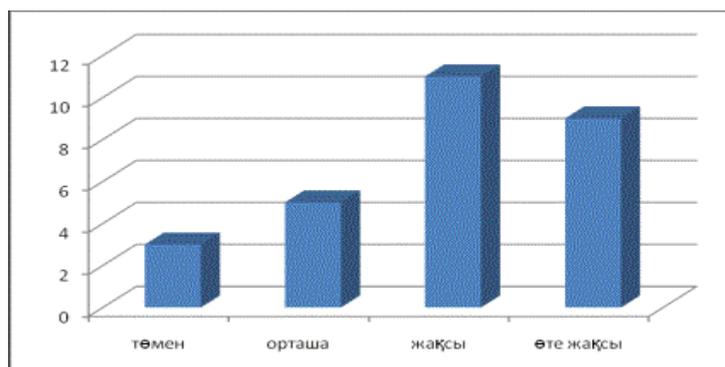
- орны белгіленген допты тебу. Доп тебетін аяқ ұршық буынын өс етіп, қарасан жіліншікті әрекеттендіріп, тез қарқынмен алдыға қарай сілтенеді. Доп тебетін аяқ допқа тиген заман аяқ желкесін керіп, бақайшықты түйіп, аяқ желкесінің үстімен доптың орта бөлімінен тебеді.

- ыршыған допты тебу. Доп тебетін аяқ жіліншігі алдыға қарай тез сілтенеді. Доп жерден енді ғана ыршыған кезде, аяқ желкесінің үстімен доптың орта бөлімінен тебу.

ә) Аяқ желкесінің үстімен доп тебу:

- аяқ допқа тиген заман, қызылаяқ пен аяқ желкесі ішіне қарай күшпен бұрылады.

- аяқ желкесінің сыртқы қырымен доптың арты орта бөліміне тебу.

Сызба 1. Доп тебу техникасын 13-15 жастағы оқушылардың меңгеру деңгейі

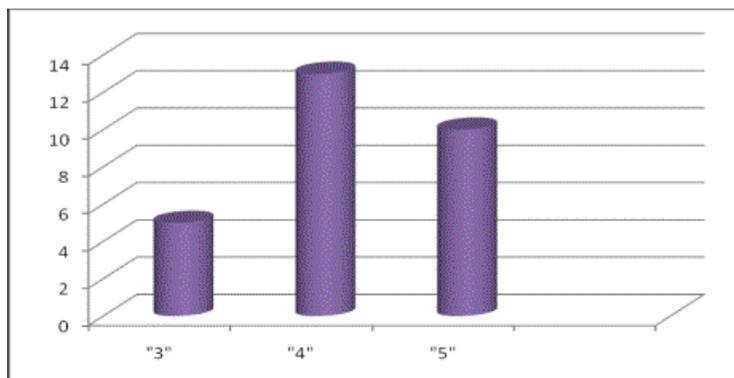
2. Доп алып жүру техникасы

а) Аяқ желкесінің сыртқы қырымен доп алып жүру:

- өкше көтеріліп, аяқтың желкесі шерте көтеріліп, аяқ ұшы сәл ішіне қарай көтеріледі.
- аяқ желкесінің сыртқы қырымен доптың орта бөлімінен итере демей айдау.

ә) Аяқтың ішкі қырымен доп алып жүру:

- белден жоғары дене сәл алдыға иіледі.
- аяқтың ішкі қырымен доптың орта бөлімінен итере тебу.

Сызба 2. Допты алып жүру техникасын 13-15 жастағы оқушыларының меңгеру деңгейі (5 баллдық жүйемен)

Пас алу техникасы.

а) Аяқтың сыртқы қырымен пас алу.

- аяқтың сыртымен доптың орта, жоғарғы бөлімінен доп тоқтату.

- пас алғаннан кейін, пас алған аяқ пас берілген бағытқа қарай жалғасты сілтенеді.

ә) Аяқтың сыртқы қырымен ыршыған допты тоқтатып пас алысу. Доп ыршыған заман аяқтың сыртқы қырымен доптың орта, жоғарғы бөлімінен пас алысу.

4. Доп сүзу техникасы.

а) Орында тұрып доп сүзу. Бас допқа тиген заман, артқа ұсталған аяқ пәрменімен жер тірей серпін жасап, дененің салмақ күші алдыға ұсталған аяққа түсіп, құрсақ ішке тартылады. Белуардан жоғары дене тез қарқынмен алға сермеледі.

ә) Секіріп барып доп сүзу.

- көзді келе жатқан допқа қадап, ең биік орынға секіріп шығып, доп сүзуге даярланған кезде, дене алдыға қарай бүгіледі.

- доп қалықтап дененің тік тұзу сызығы алдына келген заман, құрсақ ішке тартылып, кеуде алға қарай сермеліп әрі бас сілкініп, маңдайдың тура алдымен доп сүзіп шығарылады.

1-кесте

13-15 жастағы оқушыларының доп сүзу техникасын меңгеру деңгейі

«Допты сүзу техникаларының түрлерін білесіз бе?»					
ег	Қатысушылар	Білемін	Аздап білемін	Білмеймін	Үйренгім келеді
	6 сынып оқушылары	59 %	16 %	6 %	19%
	7 сынып оқушылары	78%	11%	1%	10%
	8 сынып оқушылары	61%	10%	14%	15%

5. Допты тосқауылдай таласу техникасы.

а) Қарсы алдынан тосқауылдай таласу.

- қарсы жақтың доп алып жүру аралығы біршама алшақ, аяқ допқа тиіп әлі жерге түспеген кезде, бір аяқты дереу жер тірей серпін жасап, допқа таласатын аяқ тізесін бүге алдыға қарай атылып шығып, аяқтың ішкі қырымен доптың қарсы алдынан тосу. Енді бір аяқ іле-шала алға қарай атталып, белуардан жоғары дене алға қарай иіліп, дененің тепе- теңдігін сақтай допты меңгеру (6).

ә) Дене жанынан тосқауылдай допқа таласу.

- қарсы жақпен қатарласып жүгіріп келе жатқан кезде, орынды соғылу тәсілдерін қолданып, тосқауылдай таласуға болады. Тосқауылдай таласқан кезде, сыртқы жанға ұсталған

аяқ пәрменмен жер тірей серпін жасап, дененің салмақ күші сәл төмендеп, белуардан жоғары дененің ішкі жанына қарай сәл қисаяды.

- ішкі жанға ұсталған аяқ жерге тигеннен кейін, шынтақты дереу иіп, білек қарсы жақтың денесіне тіреле тиіседі, белуардан жоғары дененің ішке қарай қисаюын және жүгірудің екпінін пайдаланып, білек және иықпен қарсы жақтың сәйкесті жағына соғылып, қарсы жақтың тепе-теңдіктен айырылу орайын пайдаланып, допты тартып аламыз.

Кесте 2

13-15 жастағы оқушыларының допты тосқауылдай таласу техникасы

«Допты тосқауылдай таласу техникасын білесіз бе?»					
ет	Қатысушылар	Білемін	Аздап білемін	Білмеймін	Үйренгім келеді
	6 сынып оқушылары	73 %	11 %	4 %	12%
	7 сынып оқушылары	80%	7%	-	13%
	8 сынып оқушылары	70 %	15	5 %	10 %

Сызба 3.13-15 жастағы оқушылардың допты тосқауылдай таласу техникасы

Футбол – атлетикалық ойын, жылдамдықты, ептілікті, төзімділікті, шыдамдылықты, күшті және секіргіштікті дамытады. Ойында футболшы жұмыстың ең жоғары жүктемесін орындайды, адамның функциялық жоғары деңгейдегі мүмкіншілік қабілетін, адамгершілік - жігерлі сапаларын тәрбиелейді. Футбол ойынының техникасын меңгеру және дағдылану оны жарыстарда жаттығуларда қолдана білу өте маңызды. Оны меңгеру, дағдылану, игеру әрбір жас футболшының дене қуаты дайындығына, жас ерекшеліктері мен морфо-функциялық, психологиялық ерекшеліктеріне байланысты болатындығын әр кез естен шығармағанымыз дұрыс.

Ойыншылардың оқыту жүйесі – көп факторлы құбылыс және техникалық оқыту негізін анықтайды:

- техникалық және тактикалық іс-шараларды модельдеу негізінде оқыту іс-шараларын оңтайландыру;
- оқыту түріне тиімді бағдарламалар мен әдістемелерін әзірлеу;
- оқу-жаттығу үрдісінде терең теориялық және әдістемелік дайындығын ұйымдастыру және басқару.

Бұл, атап айтқанда, спортшылардың техникалық оқыту құрылымына әсер ететін негізгі факторлардың бірі болып табылады деп саналады. Спорттың теориясы мен әдістемесі саласындағы мамандар, жалпы техникалық және арнайы техникалық оқыту мамандары болып бөлінеді (7).

Нәтижелер

Баланы жан-жақты тәрбиелеудің негізгісі – футбол болып есептеледі. Дұрыс дамып келе жатқан бала ылғи да қозғалысқа қабілетті болады. Қозғалыс ықпалымен жүре-буын, тыныс алу және жүйке жүйесі қызметі жақсарады, тірек-қимыл жүйесі жетіліп, зат алмасу реттеледі. Олар бала ағзасының ауруға қарсы әрекетін күшейтіп, қорғаныс күшін реттейді. Бала қимыл арқылы әлемді таниды, оның психикасы, еркі, дербестігі, үлгерімі, ұжымшылдығы дамиды. Кез келген жаттығудың алдында қозғалыс жасап бұлшық еттерді қоздыру керек. Оқушылармен жаттығу түрлерін ұйымдастыру – қимыл – қозғалыс түрлерін дамытады. Балалардың дене шынықтыруы жөнінен жан-жақты дамуын, еңбекке дайындығын қалыптастырады. Мұғалімнің міндеті оқушылардың жүйелі және белсенді түрде дене жаттығуымен айналысуын қамтамасыз ету. Жас ерекшеліктеріне қарай негізгі қимыл сапасын (күш-қуат, жылдамдық, ептілік, шыдамдылық) дамыту. Әр адамға қажетті қасиеттер - күш-қуат, жылдамдық, ептілік, шыдамдылық. Дененің сапалық қасиеттері балалардың қимыл-дағдыларын қалыптастырумен тығыз байланысты. Дене жаттығуларының әр түрлі екпінде өткізілуі – дененің сапалық қасиеттерін дамытады. Батылдық, табандылық, әділеттілік, адалдық, жолдастық сезім, ұжымда жұмыс істей білу, мәдени тәртібін қалыптастыру, еңбекке, қоғам мүлкіне деген жағымды көзқарасын қалыптастыру. Көптеген футбол жаттығулары және ойын түрлері арқылы табандылық, өзара достық сезімдері тәрбиеленеді. Оқушылардың дене шынықтыруы мен спортқа деген қызығушылығы дағдысын тәрбиелеу- мектептің ең басты міндеті. Балаларды әр түрлі дене жаттығуларына үйрету – тек мектепте, отбасында ғана емес, күнделікті өмірде де маңызды. Бұл міндетті шешу үшін балалардың қызығушылығын арттыра отырып, берілетін материалдың өзара қарым-қатынастарына әсері қалай болатынына көңіл бөлу керек. Зерттеу барысында ұсынылған жаттығулар моторлы үйлестіру және кеңістіктік бағдарлар сияқты күрделі моторлы қасиеттері ең табысты дамып келе жатқанын көрсетті. Сонымен қатар жаттығулар жас футболшыларға қызықты болды және олар бәсекелестік пен қарсылық элементтерін орындап қарсыластарына өздерінің күшін көрсете білді. Оқушылармен жаттығу түрлерін ұйымдастыру – қимыл – қозғалыс түрлерін дамытады. Балалардың дене шынықтыруы жөнінен жан-жақты дамуын, еңбекке дайындығын қалыптастырады. Мұғалімнің міндеті – оқушылардың жүйелі және белсенді түрде дене жаттығуымен айналысуын қамтамасыз ету. Жас ерекшеліктеріне қарай негізгі қимыл сапасын (күш-қуат, жылдамдық, ептілік, шыдамдылық) дамыту. Әр адамға қажетті қасиеттер - күш-қуат, жылдамдық, ептілік, шыдамдылық. Дененің сапалық қасиеттері балалардың қимыл-дағдыларын қалыптастырумен тығыз байланысты. Дене жаттығуларының әр түрлі екпінде өткізілуі дененің сапалық қасиеттерін дамытады. Батылдық, табандылық, әділеттілік, адалдық, жолдастық сезім ұжымда жұмыс істей білу мәдени тәртібін, еңбекке, қоғам мүлкіне деген жағымды көзқарасты қалыптастырады. Көптеген футбол жаттығулары және ойын түрлері арқылы табандылық, өзара достық сезімдері тәрбиеленеді. Оқушылардың дене шынықтыруға және спортқа деген қызығушылығы артып, жүйелі айналысу дағдысы қалыптасады.

Қорытынды

Зерттеу барысында келесі қорытындылар анықталды: Мектептегі дене шынықтыру сабағында 13-15 жастағы оқушыларға сауалнама жүргізудің негізінде жас футболшылардың техникалық шеберлігін қалыптастыру статусы орнатылды. 13-15 жас - көптеген өмірлік маңызды дағдыларын қалыптастыру үшін ең қолайлы жас. Осы кезеңде, эмоционалды қызығушылық пайда болады, психикалық, физиологиялық және дене дамуының негізгі ерекшеліктері дамиды.

Жұмыста көрсетілген әдістеме негізінде:

- техникалық шеберлігінің ерекшеліктеріне және физикалық жаттығулар сабақтарындағы қызығушылық көрсеткіштеріне негізделетін арнайы футбол ойынын зерттеу бойынша, физикалық қасиеттерді дамытатын және дене шынықтыру сабақтарына қызығушылықты оятатын маңыздылығына негізделіп, 13-15 жастағы оқушыларға арналған оқу әдістемелік бағдарламасы құрастырылды;

- жас футболшылардың оқу-жаттығу үрдісінде футбол ойынымен шұғылданудың қалыптасу ерекшеліктері анықталды;

- дене шынықтыру сабақтары жұмысында оқушылардың негізгі физикалық және психолого-физиологиялық, педагогикалық қасиеттерін дамытатын жас ерекшеліктері анықталды.

Футбол ойыны спорттық ойындардың ең бір тамаша түрі. Ол үлкен адамдардың, жасөспірім балалардың барлығы қызығатын дене тәрбиенің бір түрі. Ол адамның денесін шынықтыруда, дене қуаты қасиетін жетілдіруде, адамның күш - қайратын асыруда, жігерін шыңдауда, басқалармен өзара сыйластық, өзара селбестік қатынастарын дамытуда ерекше рөл ойнайды. Жұмыста көрсетілген қорытындылар бойынша футбол 13-15 жастағы жас футболшыларға ерік, батылдық, шыдамдылық, шапшаңдық, ерлік, өзін-өзі ұстау, достық және тағы басқа сезімдерін тәрбиелейді. Сонымен қатар футбол спортымен шұғылдану оқушылардың физикалық дайындығын арттырады. Олар - күш, жылдамдық, шапшаңдық, төзімділік, икемділік, ептілік және координациялық мүмкіндіктер. Тәжірибе басында 13-15 жастағы жас футболшылардың негізгі техникалық аспектілерін анықтауда, тәрбиелеуде шеберлігін қалыптастыру тиімді болады деп ойластырылған болатын. Педагогикалық тәжірибе негізінде алынған қорытындылар бұл тәжірибенің тиімділігін дәлелдеді.

Әдебиет тізімі

Жолымбетов Ө. Спорт әлемі. Балаларға арналған спорт анықтамалығы – (Алматы: «Сөздік-словарь», 2010 – 472б).

Құлназаров А, Жолымбетов Ө. Қазақстан – спортшылар елі / энциклопедиялық анықтамалық «Сөздік-словарь» (Алматы, 2009ж – 650 б).

Мектептегі дене шынықтыру/ №4, 2009 ж, 35 б.

Мектептегі дене шынықтыру/ №5, 2009 ж, 36 б.

Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2030. – (Алматы: Білім, 1997. – 256 б).

Садыканова Г.Е. Дене тәрбиесі мен спорт түрлерінің физиологиялық негіздері. Оқу құралы. – (Өскемен, 2011., 112 бет).

ТілеуғалиевЮ., АдамбековҚ., ҚасымбековаС.. Дене тәрбиесі. – (Алматы: «Атамұра». 2003 ж. 125 бет).

Бернштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности. – (М.: Медицина, 1996).

УДК: 81

ЖАЗУШЫ ЖҮНІС САХИЕВТІҢ «ЖАСАМПАЗДЫҚ ҚИЫРЫНДА» ШЫҒАРМАСЫ ТІЛІНДЕГІ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ СТИЛЬДІК ҚЫЗМЕТІ

Дүйсенбай А.С.

4 курс студенті, ҚМПИ

Қостанай қ., Қазақстан

Қанапина С.Ғ.

филология ғылымдарының

кандидаты, доцент, ҚМПИ

Аннотация

Ғылыми мақала жазушы Ж.Сахиевтің «Жасампаздық қиырында» шығармасы тіліндегі мақал - мәтелдердің стильдік қызметін анықтауға арналған. Мақал-мәтелдердің тілдік тұрғыда зерттелуі, тілде қалыптасу кезеңдері жайлы сөз етіледі. Жазушы қолданысындағы мақал- мәтелдерге талдау жүргізіліп, паремиолог - ғалым Ә.Қайдардың «Халық даналығы» атты еңбегін пайдалана отырып, мағыналары ашылды.

Мақалада Ж. Сахиевтің ұлттық тілдің бай қазынасы – сөздік құрамын мейлінше шебер пайдаланып, әр сөзін, сөйлемін, тұтас мәтінін

мәнерлі, өткір шебер тілмен өрнектеген және оларды белгілі бір стильдік мақсатпен ұтымды пайдаланғанына көзімізді жеткізе аламыз.

Аннотация

В научной статье рассматриваются стилистические особенности использования пословиц и поговорок в произведении Ж.Сахиева «На склоне открытия». Рассказывается о стадиях формирования и исследования пословиц и поговорок в казахском языке. Также проводится лингвостилистический анализ пословиц, использованных в произведении писателя и раскрывается их смысл с помощью книги А.Кайдара «Мудрость народа».

В статье мы можем увидеть как Ж.Сахиев мастерски пользуется богатством народного языка и как выигрышно использует их в определенных стилистических целях.

Abstract

In the scientific article are considered stylistic features of the use of proverbs and sayings in the product Zh.Sakhiev " On the slope of the opening." describes stages of the formation and research proverbs and sayings in the Kazakh. Also, is carried out linguistic analysis of proverbs used in the product of the writer and reavels their sense by means of the A.Kaydara book "The Wisdom of the people."

In this article we can see how Zh.Sahiev skillfully uses the wealth of the national language and how to use them advantageously in certain stylistic purposes .

Түйіндісөздер: таным, тіл, халық, ұлт, сөз, мақал-мәтелдер.

Ключевые слова: познание, язык, народ, нация, слово, пословицы и поговорки.

Key words: knowledge , language, people, nation, word, proverbs .

Кіріспе.

Зерттеуші-ғалым Қарсыбекова Ш.П «Қазақ тіліндегі мақал - мәтелдерді топтастырудың этнолингвистикалық принциптері» атты кандидаттық диссертациясының авторефератында мақал-мәтелдер жайлы былай дейді: «Этномәдени танымды айшықтайтын қазақ тіліндегі мақал-мәтелдер тек сан жағынан ғана емес, сапа, мазмұны жағынан да алуан түрлі. Оның басты себебі: ұлттық менталитетіміздің тілдегі ерекше бір жарқын, мәнді де мазмұнды өрнегі саналатын мақал-мәтелдер - қазақ этносына тән дүниетаным мен сананың айқын айғағы, халық даналығы мен философиялық толғанысының, эстетикалық танымы мен тәлімінің, өркениеті мен мәдениетінің - барша болмысының қайнар бұлағы».

Мақал - мәтелдер - халық даналығының қазына байлығы, ол - ғасырлар бойы қалыпташып, сол халықпен мәңгі - бақи жасап, біте қайнасып, етене сіңісіп кеткен дүние. Сондықтан да, жұртшылық оны ел жадында сақадай сай дайын тұрған қазына ретінде ұстап, өзінің күнделікті өмірінде, өзара қарым - қатынасында пайдалануға, сол арқылы өз ойын көрікті де бейнелі түрде жеткізуге тырысады. (Қарсыбекова, 2004, 3б)

Ал зерттелуі жайында былай деген: «Қазақ мақал - мәтелдерін ауыз әдебиетінің жанры ретінде зерттеу, табиғатын айқындау, көркемсөз өнеріне қатысты аспектілері мен қыр - сырларымен шұғылданушылар, негізінен, әдебиетші мамандар. Мақал - мәтелдердің өзіндік ерекшеліктерін айқындауға ат салысқан әдебиетші ғалымдардың қатарында М.Әуезов, Қ.Жұмалиев, М.Ғабдуллин, Ғ.Мүсірепов, С.Мұқанов, Б.Адамбаев, М.Әлімбаев, Н.Төрқұлов, Т.Кәкішев, З.Қабдолов, М.Базарбаев, С.Қасқабасов, С.Нұрышев, Б.Ақмұқанова т.б. атауға болады» . (Қарсыбекова, 2004, 14б)

Қазақ паремиологиясының қалыптасу тарихын 3 кезеңге бөліп қарастыруға болады:

1. XIX ғасырдың екінші жартысынан XX ғасырдың 40-60 жылдарына дейінгі кезең. Қазақ мақал-мәтелдерін халық аузынан жинақтау, қағаз бетіне түсіру, жеке басылым ретінде шығару жұмыстарының жүргізілуімен сипатталады (Ы.Алтынсарин, Ә.Диваев, В.Радлов,

Ш.Ибрагимов, М.Терентьев, Ф.Катанов, В.Катаринский, П.М.Мелиоранский, Н.Пантусов, А.Е.Алекторов, М.Ысқақов, А.Байтұрсынов, Ө.Тұрманжанов, Б.Ақмұқанова т.б.)

2. Мақал-мәтелдердің ғылыми айналымға түскен кезеңі. М.Әуезов, Қ.Жұмалиев, М.Ғабдуллин, Ғ.Мүсірепов, С.Мұқанов, Б.Адамбаев, М.Әлімбаев, Н.Төреқұлов, Т.Кәкішев, З.Қабдолов, М.Базарбаев, С.Қасқабасов, С.Нұрышев, Б.Ақмұқанова т.б. әдебиетші ғалымдар зерттеулерінде қазақ мақал-мәтелдерінің әдеби табиғаты, Р.Сәрсенбаев, Ө.Қайдар, Б.Шалабаев, Ө.Айтбаев, М.Мұқанов, З.Ерназарова, Қ.Бейсенов, Ғ. Тұрабаева, С.Қанапина, А.Нұрмаханов, С.Сәтенова, Д.Бегалықызы, Б.Сағын т.б тілші- мамандар зерттеулерінде тілдік ерекшеліктері сөз болады.

3. XX ғасыр тіл білімінде мақал-мәтелдер паремиологияның зерттеу нысанына айналып, антропоцентристік бағытта қарастырылуда.

Материалдар мен әдістер.

Жұмыстың негізгі материалы ретінде жазушы Ж. Сахиевтің «Жасампаздық қиырында», паремиолог - ғалым Ө.Қайдардың «Халық даналығы» еңбектері алынды. Сонымен қатар мақал -мәтелдерге қатысты филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациялардың авторефераттары пайдаланылды. Жұмыста жинақтау әдісі, саралау әдістері қолданылды.

Талқылау және нәтижелер.

Зерттеушілер мақал-мәтелдер, яғни паремиялар предикативтік типтегі кешенді сөйлемдік құрылымдар ретінде фразеологияның шеңберінде емес, тілтанымдық дербес пән-паремиологияның зерттеу объектісі ретінде қарастырылуы қажет екенін айтады . (Исаева, 2007, 10 б)

Зерттеуші - ғалым С.Ғ.Қанапина «Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдердің танымдық бейнелілігі» (Ғ.Мұстафин, С.Мұқанов шығармалары негізінде) атты монографиялық еңбегінде паремиология жайлы былай дейді: «Тілдің осы паремиологиялық қорында ұлттың мұң-мұқтажы мен тұрмыстық жағдайлары көрініс табады. Себебі, мақал - мәтелдер халықтың рухани өмірімен, өткен тарихымен тығыз байланысты және мақал - мәтелсіз тілдегі ұлттық нақышты, дүниенің тілдік бейнесінің ұлттық ерекшелігін толық сипаттау мүмкін емес.

Бүгінгі күнде халықтың алтын тұғыры, рухани-мәдени қазынасы ретіндегі тілді зерттеудің жалаң түрдегі лингвистика ғылымының зерттеу ауқымы кеңейіп, өркені өсіп отыр. Оған себеп, тілдің өз бойында бүкіл тарихты, төл мәдениетті, ұлттық таным мен талғамды, мінез бен көзқарасты, сана мен нанымды сақтап, берік тұтынуда. Басқаша айтқанда, әр тіл-өз ұлтының бойтұмары іспетті тұнып тұрған қасиетін белгілейтін таңбалық жүйе. Осымен байланысты тілдік жүйенің құрылымдық бірліктері тек дәстүрлі лингвистиканың ғана емес, этнолингвистика, социоллингвистика, лингвомәдениеттану, психоллингвистика, когнитивтік лингвистика т.б. ғылым салаларының зерттеу нысанына айналып отыр. Мұның өзі тіл табиғатына терең бойлап, жан-жақты қарастыру нәтижесінде тілдік жүйе құрылымының сипатын айқын тануға жол ашты. Сондықтан да тілді қарапайым таңбалық жүйе деп қарастыру, ол туралы түсінікке кереғар әсет етеді және зерттеу мүмкіндіктерін шектейді. Тіл, көнеден айтылып жатқандай, таңбалар жүйесі ғана емес, ол осы жүйені көмкерген мәдениет. Сондықтан да қазіргі тіл білімінің антропоцентристік бағытына сәйкес, ол-әр халықтың ұлы мұрасы, ұлттық тарихи жетістігі. Тілдегі мақал-мәтелдер- мәдениетті тану кілті, рухани және материалдық мәдениеттің қалыптасуына қатысқан үлкен күш, мәдени ескерткіші, ұлт өмірінің айнасы. Ол мәдениеттің жалпы сипатын анықтайды, негізгі ақпаратты жинайды, сақтайды және жеткізеді. Осыған сай тіл әрбір этнос мәдениетінің өзгешелігін, екінші жағынан, тіл шеңберінде мәдениеттің ұрпақтан-ұрпаққа жалғасуын қамтамасыз етеді.

Тіл, соның ішінде мақал-мәтелдер, қазіргі, келер ұрпақты үлкен бір тарихи арнаға, бүтіндікке байланыстырады. (Қанапина, 2010, 3б)

Қазақтың белгілі паремиолог- ғалымы Ө.Қайдар мақал-мәтел туралы былай дейді: «Қазақ мақал-мәтелдерінің халықтың өткен өмірі мен бүгінгі болмысын танып білуде дүниетанымдық, логикалық, этнолингвистикалық жағынан мәні өте зор. Себебі, дүниеде, қо-

ғамда, табиғатта қалыптасқан құбылыстардың бәріне мақал-мәтелдердің қатысы бар. Дүние болмысының өзінде о бастан-ақ қалыптасқан табиғи реттілік бар. Ол реттілік барынша заттар мен құбылыстарды үлкен үш салаға топтастырып, ішкі жүйесі мен мағынасына қарай шоғырландырып қарағанда ғана көрінеді». Сондықтан академик Ә.Қайдар оларды шартты түрде «Адам», «Қоғам», «Табиғат» деп атауды ұсынды. Бұлай үш салаға бөліп қараудың ұстанған принципі- барлық құбылысты түгел қамту дегендік деп түсінеміз.

Түркі халықтарының мақал-мәтелдері «Аталар сөзі», «Даналық сөздер», «Нақыл сөздер» деп аталып, «Ақылың бар ма-ақылға ер, ақылың жоқ па - нақылға ер», «Атаңның сақалына қарама, айтқан мақалына қара», «мақал-мәтел маржан сөз» деуі –халықтың берген әділ бағасы. [(Қанапина, 2010, 36) (Қанапина, 2010, 4-56)

Жазушы Жүніс Сахиевтің «Жасампаздық қиырында» шығармасы тіліндегі **мақал-мәтелдердің қолданыс ерекшелігі** төмендегідей:

«Қолда бар алтынның қадірі жоқ»

«Қолда бар алтынның қадірі жоқ» дейді халық . Енді ойлап қараса, Жер де сондай екен. Кезінде оның бетінде асыр салып ойнап жүргенде де, кейін есейген соң Жер шарын әуегарыш кемесімен айналып ұшқанда да ештемені ойламапты. (Сахиев, 2009, 606)

Мақалдың философиялық мәні: адам баласы өзіне қымбат нәрселердің қадірін қолында болғанда білмей жатады. Ал қасындағы немесе қолындағы бар заттың, болмаса адамның керектігін жоғалтқанда біліп жатады демекші.

«Қырық жыл қырғын болса да, ажалды өледі»

«Қырық жыл қырғын болса да, ажалды өледі» деген ұлағатты сөз де халық арасында бекерден -бекер тараман болар. Тағдыры келте болса, үлде мен бүлдеге оранып отырған адам да болмайтын бір себептен о дүниелік болып кете барады. (Сахиев, 2009, 666)

Мақалдың философиялық мәні: ел басына қанша қауіп төнсе де, қырғын соғыс ұзаққа созылса да, ажалы келмеген адам одан өлмейді демекші... (Қайдар, 2004, 4256)

«Үмітсіз-сайтан»

Бірақ «үмітсіз-сайтан» дегендей, гарышкерлер олардан үміттерін үзген жоқ. (Сахиев, 2009, 606)

Жарық дүниеге келген пенденің баршасы үмітпен туып, сол үмітпен өмір сүреді; «бүгінге дейін көре алмаған тамаша-қызығымды ертең көрермін» деген сеніммен жүреді; діни ұғым бойынша тек шайтан ғана мұндай үміт-сенімнен мақұрым екен. Мақалдың шығуы да осыған байланысты: «пенде ретінде жақсы-жарқын болашақтан үмітің болмаса, үміттен мақұрым шайтан болғаның» дегенді аңғартады... (Қайдар, 2004, 5316)

«Кемедегенің жаны бір»

Тек бір-бірін ғана біліп, әрқайсысының амандығын ғана тілеумен болған. Осы сапарда «Кемедегенің жаны бір» деген мақалдың түп-төркінін де терең түсінген. (Сахиев, 2009, 696)

Қауымдаса, қоғамдаса бірге өмір сүріп , біте қайнасып кеткен әлеуметтік топ-тағдырлас, мүдде-мақсаты да бір; олар бір кемедегі адамдай , не болса да, бәрін бірге көруге тиіс. (Қайдар, 2004, 3526)

«Қайта шапқан жау жаман»

«Қайта шапқан жау жаман» деген мақалдың күші де енді ене бастағандай. Қатер әлі де алда. (Сахиев, 2009, 1516)

Қан майдан, ұрыс-шайқастарда жеңіліп қашқан жау бірден қайрылып қайта шаппайды, ол есін жиып, күш-қуатын жинап, қуғыншыларды ішкерілетіп, ортаға кіргізіп алып, қоршауға түсіру үшін қулық жасап, айла-әрекетін асыру үшін, не кеткен кемшілікті ескеру үшін қайта шабатын болған. Бұл-өте қауіпті тәсіл. Қыздың төркініне қайтіп келуі күйеуімен шығыса алмай, барған жеріне сыйыса алмауынан болады. Қайтіп келген қыз да ата-анасына жек көрінішті болады, қайғы-қасірет әкеледі. Біткен бір істің белгілі себептермен қайтадан

басталып, қабырауы да жақсы емес. Ескі істің бұзылғаны, оны бұзып қайтадан жасаудан да жаңадан бастағаны әлдеқайда артық. (Қайдар, 2004, 383б)

«Шешінген судан тайынбас»

«Шешінген судан тайынбас» дегендей, зарышкерлер енді комбинезондарының жұмыс жүйесін тағы бір тексеріп, қандай құбылысқа да дайындалып жүр. (Сахиев, 2009, 16б)

1) Өзен суынан малтып, жалдап өту үшін шешінген адам, одан өтуден де тайынбайды, өйткені ол өткісі келмесе, шешінбес те еді;

2) көп ойланып-толғанып бір нәрсені істеуге шешім қабылдаған, шешіне кіріскен адам да оны орындаудан, аяғына дейін жеткізуден тайынбайды, қиындығын, қауіптілігін сезсе де тәуеклге барады. (Қайдар, 2004, 541б)

«Жаман айтпай-жақсы жоқ»

«Жаман айтпай-жақсы жоқ» дегендей, кемеде бір кілтүпан кілт етсе, оның қайтадан галамшарға қарай құлдилап жөнелмесіне кім кепіл? (Сахиев, 2009, 84б)

Басталған игі істі жүзеге асыру үшін оған тосалғы болатын, қарсы келетін нәрселердің барлығын алдын ала айтып, ескерген жөн, солардан тазалап алғанда ғана игі істің орындалуына жол ашылады деген сөз. (Қайдар, 2004, 309б)

«Қолда бар алтынның қадірі жоқ»

«Қолда бар алтынның қадірі жоқ» дейді халық. Енді ойлап қараса, Жер де сондай екен. Кезінде оның бетінде асыр салып ойнап жүргенде де, кейін есейген соң Жер шарын әуегарыш кемесімен айналып ұшқанда да ештемені ойламапты. (Сахиев, 2009, 70б)

Мақалдың философиялық мәні: адам баласы өзіне қымбат нәрселердің қадірін қолында болғанда білмей жатады. Ал қасындағы немесе қолындағы бар заттың, болмаса адамның керектігін жоғалтқанда біліп жатады демекші.

«Сабыр бар жерде, сана да бар»

«Сабыр бар жерде, сана да бар» дейді емес пе, дана халық. Бұл ұлағатты сөзді Төкен әрқашан да сапарластарының естеріне салып отырады. (Сахиев, 2009, 101б)

Ашуға да, қуанышқа да сабырлылық көрсету адамдықтың үлкен белгісі. Күнделікті өмірде адамдар бір-бірін болмашы нәрсеге ренжітіп алып жатады, ашуланып, асығыс істер жасап жатамыз. Соңынан опынып жататын кезде де болады. Ал осындай жағдайларға тап болмаудың жолы- сабырлы болу. Шыдамсыз, осал адам үшін өмірде елеулі жетістікке қол жеткізу өте қиын. Сабырлы адам-ақылды, шыдамды, байыпты, ұстамды болады. Сондықтан да, сабырлылық адамның дұрыс шешім қабылдауына, мұратына жетуіне мүмкіндік береді. Сабыр бар жерде – ақыл да болады, дұрыс шешім де қабылданады демекші.

Дүние-дөңгелек

«Дүние-дөңгелек» дегеннің орындалар сәті де келген сияқты. (Сахиев, 2009, 97б)

Мақалдың мағынасы: бір адамға қиянат келтірсең, не жақсылық жасасаң ол өзіңе қайта айналып келеді дегенді аңғартады.

Білекті бірді, білімді мыңды жығады

«Білекті бірді, білімді мыңды жығады» деп халық бекерден -бекер сөз қозғамаса керек. Осындай жұлдызаралық алапат кемеге мініп алып, Ғаламды шарлап жүргендері де сол білімнің арқасы емес пе еді. (Сахиев, 2009, 71б)

Қанша күші көп, мықты адам болса да, ол білек күшімен адамдардың барлығын қорқытып ұстай алмайды. Әйтеуір, бір жолы күші таусылып, біреуінен болмаса, екіншісінен жеңіледі. Ал егер, адам ақылды болса, ол бір емес, мың адамды жеңіп, өзін мойындатқызады демекші...

4. Қорытынды.

Жазушы Жүніс Сахиевтің «Жасампаздық қиырында» шығармасын талдау барысында 19 мақал-мәтел теріліп, оның 15-сі талдауға түсті. Паремнолог - ғалым Ә.Қайдардың «Халық даналығы» атты еңбегін пайдалана отырып, мақал-мәтелдердің мағынасы ашылды. Жазушының «Жасампаздық қиырында» шығармасында ұлттық тілдің бай қазынасы - мақал-

мәтелдер шебер пайдаланылған, шығарма тіліндегі әр сөз, сөйлем, тұтас мәтін мәнерлі, өткір шебер тілмен өрнектелген деп айта аламыз.

Әдебиет тізімі:

Қарсыбекова Ш.П «Қазақ тіліндегі мақал- мәтелдерді топтастырудың этнолингвистикалық принциптері». Филология ғылымдарының кандидатты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. Алматы, 2004 ж, 26 бет.

Исаева Ж.И. «Дүниенің паремиологиялық бейнесі» (лингвомәдениеттанымдық аспект)– Филология ғылымдарының кандидатты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты, Алматы, 2007 ж, 29 бет;

С. Ғ. Қанапина «Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдердің танымдық бейнелілігі» Қостанай: «Центрум», 2010-183 бет

Ә. Қайдар «Халық даналығы» Алматы: «Тоғанай Т» - 2004ж, 560 бет.

Сахиев Ж. «Жасампаздық қиырында».-Алматы, «Білім» баспасы, 2009. –208бет.

ӘОЖ 908

ШИЛІ АУЫЛЫНЫҢ ТАРИХЫ

А. Қонарбаева

*3 курс география мамандығының
студенті*

*Қостанай мемлекеттік
педагогикалық институты.*

Исенов Ө.И.

т.ғ.к., доцент.

Аннотация

Авторлар мақалада Қостанай облысының Наурызым ауданына қарасты Шилі ауылының әлеуметтік-экономикалық тарихын және ауылдың бүгінгі келбетін қарастырады. Ауыл – дәстүрлі қазақ қоғамында ежелден қалыптасқан қауымдастық. Қазақ халқының «Ауыл түбі – бірлік, қауым түбі – тірлік» деген мақалы ауылдың этникалық, экономикалық және рухани маңыздылығын білдіреді. Даланы қоныс еткен көшпелілер үшін табиғатпен үйлесімді тіршілік ету жеткіліксіз еді. Олардың әлеуметтік ортасы да адамға қолайлы болуы қажет. Шилі ауылының әлеуметтік-экономикалық тарихын зерттеу, Отан тарихын зерттеудегі өзекті мәселелердің бірі.

Аннотация

Авторы статьи рассмотрели социально-экономическую историю и внешний вид села Шили, Наурузумского района, Костанайской области, а также сельское хозяйство, традиционного казахского общества в течение длительного времени. Особое внимание уделено этнической, экономической и духовной значимости деревни казахов, " единство общественной жизни в деревне, в нижней его части ". Простого образа жизни кочевников, которые преимущественно перемещались по степи, было недостаточно для того чтобы жить в гармонии с природой. Нужны были такие условия жизни, которые были бы наиболее приемлемыми для адаптации в социальной среде. Социально-экономическое изучение истории села Шили, является одним из самых важных вопросов в изучении местной истории.

Abstract

The authors of the article, the region of Kostanai region Naurzum Shili consider the social and economic history of the village and the village's appearance. Agriculture - the traditional Kazakh society in the community for a long time. Kazakh population, "the bottom of the bottom of the unity of the

community life in the village," saying ethnic, economic and spiritual importance of the village. Steppe nomads who move was not enough to live in harmony with nature. They need to be acceptable to the social environment. Shili socio-economic study of the history of the village, one of the most important issues in the study of local history.

Түйінді сөздер: Ауыл, облыс, ауыл шаруашылығы, тарихы, дамуы.

Ключевые слова: аул, область, сельское хозяйство, история, развитие.

Keywords: village, region, agriculture, history, development.

Кіріспе.

Ауыл – ата-бабамыздың өмірге келіп, кіндік қаны тамған, маңдай тері төгілген киелі ата мекені. Ананың әлдиі, аяулы алақаны қандай қымбат болса, ауыл соның негізгі ұясы.

Ауыл – қазақтың алтын бесігі. Сұлу сөз өрнектеген ақын, ән тербеген сазгер, қызыл тілді шешен, ел қорғаған батыр қарапайым ауылдың қара шаңырағынан шыққан. Біз үшін, туған ауылдың тарихын білу қымбат қазына. Ауыл – сол жерде өмір сүрген барша халықтың шежіресін жазып беретін мәңгілік кітабы. Өзінің туған жерін жан жүрегімен сүйіп, сырын ұғып өскен ұрпақ ұлттық болмысын сақтай алады деп ойлаймыз. Қазақтың мұз балақ ақыны Мұқағали Мақатаев:

Бір әңгіме қозғашы ауыл жайлы,

Бұдан артық рахат табылмайды, – деп туған жерге деген ыстық сезімін жырға қосқан болатын. Міне осындай туған жерге деген ыстық ықыласымыз ауылымыздың тарихы жайлы жазуымызға түрткі болды. Жалпы аудан мұрағатында Шилі ауылының атауының шығу тарихына қатысты деректер жоқ болып шықты. Наурызым ауданына қарасты Шилі ауылының жергілікті тұрғыны Асипов Бауыржан Қонарбайұлының (1964 жылы туылған) берген мәліметтері бойынша Шилі ауылы Наурызым ауданының орталығынан 220 - шақырым жерде орналасқан [1, 591 б.]. Бауыржан Қонарбайұлының айтқан мәліметтері бойынша ауылдың аталу себебі «Ши» деген қамысқа ұқсас өсімдік ауылдың төңірегінде өте көп өскен. Шиді өріп үйді, қораны көтеріп үстінен балшықпен сылаған. Сондықтан ауыл атауы Шилі атанған [2] деседі.

Материалдар мен әдістер.

Ауыл – дәстүрлі қазақ қоғамында ежелден қалыптасқан қауымдастық. Қазақ халқының «Ауыл түбі – бірлік, қауым түбі – тірлік» деген мақалы ауылдың этникалық, экономикалық және рухани маңыздылығын білдіреді. Даланы қоныс еткен көшпелілер үшін табиғатпен үйлесімді тіршілік ету жеткіліксіз еді. Олардың әлеуметтік ортасы да адамға қолайлы болуы қажет болатын. Бұл қажеттілік жеті аталық үрдіс деп аталатын қоғамдық құрылымды тудырды. Дәстүрлі қазақ ауылы бір атадан тараған (аздаған кірме, қоңсыларды қоспағанда) ру мүшелерінен тұрды. Ауыл ішінде негізінен некелік қатынастарға тыйым салынған. Жеті аталық үрдіс дегеніміз экзогамиялық некенің ең қатты сақталатын түріне жатады. Фольклордағы ғашықтар Еңлік пен Кебек, Қалқаман мен Мамыр осы дәстүрді бұзғаны үшін өлім жазасына кесілген. Мұны басқа мәдениеттер тұрғысынан қатыгездік деп те бағалауға болады. Алайда, рулық экзогамияның жағымды жақтары да айқын. Осындай некелік қатынастар аралары жүздеген-мыңдаған шақырым ауылдарды бір-біріне жақындатты, туысқан етті. «Құда – мың жылдық» деген ұғым осыдан пайда болған. Қазақ тілінде диалектілердің жоқтығы да осыдан. Ауылдар арасындағы ынтымақтастықтың артуы этностық тұтастықты нығайтып, бүкіл ұлт адамдарын бір әулет сияқты туыстастырды («Қарға тамырлы қазақ»). Ауылдың әлеуметтік құрылымына келсек, онда батыстық тұрғыдан қаралып жүрген тап, тап күресі, феодал, шаруа, қанау тәрізді ұғымдардың мәнсіздігін аңғарамыз. Біріншіден, рулық-ауылдық қоғамда отырықшы мәдениеттердегідей жерге деген жеке меншік дамымаған. Ол рудың меншігі болып есептелген. Бай ауылдастардың малы да бүкіл ауыл мүшелерінің игілігі ретінде табыс көзіне айналған. Тіпті, басқа ауылдан түскен қалыңдық та бүкіл ауылдың келіні болып есептелген [3].

Талқылау.

Ауылда дәулетті бай кісілер өздерінің рулас туыстарын жақындарын қастарына жинаған, солай көп ауыл болған. Қасындағы ауылдармен қарым-қатынас жасап, қыз беріп, қыз алысып құда-жегжат болған. Осылай Шилі ауылы жиіембет руының мекеніне айналған. Оның маңайында Құмжота деген жерде Сүгір руы мекендеген, Жаркөл ауылында Көтібақ руының мекені болған «Атадан мал қалғанша тал қалсын» дегендей, ауылдың зәулім теректері, ақ қайындары, талдарға қарағанда көз сүйсінтеді. Ал жерге қарасаң тоғай маңында өскен бүлдіргеннің көп түрін көресің әсіресе кішкентай қой бүлдіргендер көп кездеседі. Құмжота Жаркөлде кәдімгі бүлдіргендер сай маңында бұлақтарға жақын жерлерде өседі. Бұлақтар саны қырыққа жуық. Көзі ашылмаған қайнар бұлақтарды да кездестіруге болады. Бұлақ суы сапалы, сапасы «Tassay» суынан кем емес шипалы тұщы. Ауылға келген қонақтар міндетті түрде бұлақ суын өздерімен бірге алып кетіп жатады. Көктемде жол бойы өскен әр түрлі қызғалдақтар бірнеше шақырымға созылып жатады. Шилі жерінің шөбі шүйгін малға жайлы, өрісі кең. Өзендер мен көлдерде балықтың бірнеше түрі бар. Көктем кезінде құс базары басталады. Наурызым қорығының көлдері ауылға жақын болғандықтан құстар күндіз ауыл егінінің ортасында жайылып, кеш түсе көлге қайтады. Олардың ішінде аққу, тырна, қоңыр қаз, қараша қаз, үйректің бірнеше түрі бар. Күзде аңшылар обылысымыздың түпкір түпкірінен, көрші Ақтөбе облысынан тіпті Ресейден де аңшылар құс аулауға келіп жатады [2].

Шилі ауылының байырғы тұрғындарының айтуларына, өткен ғасырдың 20-30 жылдары Шилі ауылының тұрғындары да қиын қыстау кезеңді бастарынан өткізген. 1930 жылдары Шилі, Құмжота, Жаркөл ауылдары өз алдарына жеке ұжымшар болып егін егіп, мал бағып кеңестік үкіметтің қойған жоспарларын орындаған. 1937-1938 жылдардағы репрессия кезеңінің азабын Шилі ауылының тұрғындары да көрген. Ауылдың көптеген білімді оқыған, көкірек көзі ашық колхоз басқармалары, ауыл мұғалімдері «халық жауы» деген айыппен сотталып, Сібірге жер аударылған. Кері қайтып оралғандары болмаған. 1941-1945 жылдары Ұлы Отан соғысы басталғанда ауылдың кәмелеттік жасқа толған ер азаматтарының бәрін әскер қатарына шақырып майданға аттандырған. Ауылда қалған қарттар мен әйелдер, балалар «Бәрі майдан үшін, бәрі жеңіс үшін» деген ұранмен аянбай еңбек еткен. Шилі ауылынан майданға аттанған соғыс ардагерлерінен аман-есен елге оралғандары: Сауқымбай Ағыбаев, Есенғали Ақылбеков, Досмағамбет Арыстанов, Қонарбай Асипов [4, 2, 78 б], Бәжікей Бекетаев, Ғарыпжан Бекмұхамбетов, Қараубек Бимелдин, Есенғали Бисенов, Жанайдар Біржанов, Қайырбек Есімтаев, Нәдіржан Жолдыбаев, Нұрахмет Исмұханбетов, Кептануш Евгений, Нұраш Кұлыншақов, Қойбағар Мергенбаев, Зия Мұхаметов, Болмақ Мыржакупов, Ахметжан Омаров, Петров Леонид, Кәмен Садыков, Мұсағали Сыздықов, Мария Топорова, Марғаждар Төлеужанов, Хитев Василий, Шевченко Петр [4]. Бір үйден кеткен ағайындардан бірінің де соғыстан оралмағандары да бар. 2011 жылы ауылда Ұлы Отан соғысында қаза болғандарға ескерткіш қойылды.

1954-1958 жылдары тың игеру кезінде ауылдардың өмірі өзгеріп, Ресей, Украина, Беларусь, Молдовиядан көптеген «тың игерушілер» келе бастайды. Содан 1961 жылы үш колхозды біріктіріп орталығы Шилі ауылы болады. Кейін Шилі ауылы «Первая Семилетка» деген кеңестік шаруашылыққа айналады. Кеңшардың 500-ден астам отбасынан тұратын 3 бөлімшесі болған. Кеңшардың 18-24 мың гектар егістік жері, 10 мың гектар шабындық тоғайы бар аймақтың бір шеті Шолақсай ауылы, Қожа ауылы, Наурызым қорығы шектесіп жатқан. Орташа деңгейдегі кеңестік шаруашылық болып есептелген ауылдың шаруашылығында екі мыңнан астам ірі қара мал, 28 мыңға жуық қой болған. Ауылдан жазғы балалар дем алатын пионер лагері ашылған [2].

Кеңестік шаруашылық құлдырап ел нарыққа көшер тұста, Шилі ауылы да әлеуметтік-экономикалық дағдарысты бастан кешті. Пысықай «кәсіпкерлер» алаяқтық жасап, ауылдың шаруашылығын талан-таражға салған. Ауыл тұрғындарының көпшілігі жұмыссыз болғандықтан, күн көріс қамымен кәсіп іздеп ауылдан көшіп кетті.

Жаңа ғасырдың басында Шилі ауылын «Иволга Холдинг» ЖШС-тігі қарауына алып егін егіп, ауылдың тірлігіне жан біте бастады. Бүгінде ауылда 130-ға жуық отбасы тұрады. Ауыл тұрғындарына қызмет көрсететін наубайхана, шатхана, аралас тауарлар сататын дүкен бар. 2013 жылы «Қызғалдақ» балабақшасы ашылды. Болашақта «Иволга Холдинг» серіктестігінің Шилі ауылында 1200 бас мүйізді ірі қара мал ұстайтын ферма ашу жоспарлары бар. Нарықтық экономиканың бастапқы тұсында ауылдың шабындық тоғайлы көп жерлері Сарымойын, Әлекбай, Таңатбай, Кеңшарық, Жаркөл, Қарасу жерлері Наурызым қорығына аударылды. Наурызым қорығы ЮНЕСКО тізіміне енгізілді.

Шилі ауылынан шыққан белгілі азаматтарымыз бар. Олар есімі обылысқа белгілі азаматтар: Әбенев Арман Тарғынұлы (01.10.1970 ж.) Шилі ауылында туып өскен. Шилі орта мектебін бітіріп, Мәскеудегі Тимирязев атындағы ауыл шаруашылық академиясын бітірген. Бүгінде Қостанай облыстық әкімшілігінде жұмыс істейді. Жаукин Айдар Кәкімбекұлы (11 07 1971 ж.) Шилі ауылында туып өскен қазіргі кезде Қазақстан Республикасының Қарулы күштер саласындағы бас штабында әскери қызметте. Кирик Сергей Витальевич «Енисей» Краснояр агромаш холдингінің бас директорының орынбасары. Исмухамбетов Әділбек Әбілқайырұлы «Қазақстан темір жолы» басқармасының төрағасының құқықтық мәселелер жөніндегі орынбасары. Сыздықов Рақымжан Сәкенұлы «Болашақ» бағдарламасымен Түркиядан оқу бітіріп, қазіргі кезде сыртқы істер министрілігінде жұмыс істеуде [2].

Шилі ауылының әлеуметтік-демографиялық келбетінің дамуына келсек, еліміздің жағдайы дұрысталып экономикасы дамып келе жатқан кезде, Шилі ауылы да бір шама көркейіп келе жатыр. Жаңа жұмыс орындары ашылып жеке шаруа қожалықтары мал ұстап жағдайларын дұрыстап жатыр. Қазіргі кезде Шилі ауылында орта мектеп, 25 орындық балабақша, кітапхана, қонақ үй, наубайхана және намазхана бар. Алдағы уақытта ойынсауық клубын ашу жоспары бар [2].

Шилі ауылының тумасы Асипов Дінмұхамбет Қонарбайұлы әкім болып сайланды. Дінмұхамбет Қонарбайұлы осы уақытқа дейін қызметін абыроймен атқарып келеді. Ауыл тұрғындары әкімнің қызметіне разы.

Жергілікті тұрғындар әулие деп таныған әжеміз Жолшарақызы Қоянаққа 2010 жылы ас беріліп, ескерткіш ашылды. Әжеміз ерекше қасиетті адам болған деседі.

2012 жылы Ұлы Отан соғысынан оралмаған майдангерлерге арналған мәрмәр тастан ескерткіш қойылды.

Біздің ауылдың Құмжота деген жері мен аудан орталығы Қараменді ауылының арасында 36 шақырым жерді құрайтын ойпатты жер, осы екі орта Наурызым қорығына кіреді, Шилі ауылы Сарыарқа платформасына жатса, Қараменді ауданы Үстірт платформасына жатады, ауылдың қарттарының айтуы бойынша осы екі ортаны «Торғай қақпасы», – деп атайды. Бұл ойпат Каспий теңізінен бастап, Ресейдегі Батыс Сібір ойпатына дейін созылады. Осы жерден үнемі жел соғып тұрады.

4. Қорытынды.

Қорыта келе айтпағымыз, **Біріншіден**, ауылдағы қырға желдің күшінен тоқ алатын электр құбырғысын орнатса, арзан электр қуатын алуға болады; **Екіншіден**, бұл қоршаған ортаға зиян келтірмейді, таза ауаны сақтар еді; **Үшіншіден**, шағын кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасы аясында ауыл адамдарына жаңа жұмыс орындарын ашса, мәселен, Шиелі бұлағының суын халық игілігіне айналдыратын қаржы салатын кәсіпкерлер болса, ауыл тұрғындарына жұмыс орындары ашылар еді.

Еліміз егемендік алып тәуелсіздік салтанат құрған заманда ауылымыз көркейіп, гүлденеді деп сенеміз. Үкіметіміз ауылды көркейтуге, жұмыс орындарын ашуға көптеп көңіл бөліп келеді. Тек ауылым деп атқамінер азаматтар көп болса, ауылдың балашағы зор болады.

Ауыл болашағы бүгінгі білімді ұрпақ қолында. Келешекке үлкен сеніммен көз тастасақ біздің ауылымыз сәулеті асқан, дәулеті тасыған берекелі құт мекен болады деп сенеміз.

Әдебиет тізімі

Топонимика. Энциклопедический справочник. Т. 58. – Алматы: ТОО «Аруна Lid», 2010. – 816 с.
Шилі ауылының байырғы тұрғыны Асипов Бауыржан Қонарбайұлының берген мәліметтері бойынша.

Электрондық ресурс. Ауыл. 20. 10. 2015 жылы алынды.

<https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%83%D1%8B%D0%BB>

Олар жеңіспен оралғандар. Т. 14, 1941-1945 ж. Ұлы Отан соғысының 65-жылдығына арналған. Ескерткіш кітабы. – Қостанай. – 2010. – 385 бет.

УДК 81.28

**БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ ОРАЛ ҚАЛАСЫ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ
СӨЙЛЕУ ТІЛІНДЕГІ ДИАЛЕКТІЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕР**

Медетова Н.К.,
4 курс студенті,
ҚМПИ, Қостанай қ.,
Қазақстан Республикасы
Қанапина С.Ғ.,
филология ғылымдарының
кандидаты, доцент, ҚМПИ

Аннотация

Берілген мақалада Батыс Қазақстан облысы Орал қаласы қазақтарының сөйлеу тіліндегі диалектілік ерекшеліктер сөз болады. Мақаланың кіріспе бөлімінде қазақ диалектологиясы ғылымының зерттелуіне қысқаша шолу жасалады. Материалдар мен әдістер бөлімінде пайдаланылған материалдар мен қолданылған әдіс-тәсілдер туралы айтылып өткен. Талқылау бөлімінде Батыс Қазақстан облысы Орал қаласы қазақтарының сөйлеу тіліндегі диалектілер жинақталып теріліп, ерекшеліктері көрсетілген. Ол диалектілер тақырыптық топтарға бөлініп, талдауға түскен.

Аннотация

В этой статье рассматриваются диалектические особенности в речи казахов города Уральск Западно-Казакстанской области. В начале статьи исследуются труды посвященные казахской диалектологии. В разделе материалы и методы рассказывается о материалах и методах, которые использовались в исследовательской работе. В разделе обсуждение были собраны диалекты в речи казахов города Уральск Западно-Казакстанской области и показаны их особенности. Диалекты в речи казахов города Уральск были разделены на темовые группы и проанализированы.

Abstract

This article considers dialectal peculiarities in the speech of Kazakhs living in Uralsk ,city in West Kazakhstan. The introduction of the article is shortly about research of kazakh dialectology. In the part of materials and methods we wrote about methods and materials that were used for our research. In discussion part there were collected speaking dialects of kazakh people of city Uralsk situated in the West Kazakhstan and were shown their peculiarities. Dialects were subdivided into topic groups and were analyzed.

Түйінді сөздер: диалектілік ерекшеліктер, халық, аймақ, сөйленіс, лексика,

Ключевые слова: диалектические особеннности, народ, регион, говор, лексика.

Key words: dialectal peculiarities, population, region, speech, vocabulary.

Кіріспе.

Тіл білімінің диалектілер мен говорларды зерттейтін саласы – *диалектология* деп аталады. *Диалектос* – сөйлеу, говор, логос - ілім деген грек сөздерінен құралған.

Диалектологияның міндеті – жергілікті тіл ерекшеліктерін тексеру. Қазақ диалектологиясы қазақ тіліндегі говорлар мен диалектілерді зерттейді.

Диалект, говор деп халықтық, яки ұлттық тілдің өзіндік ерекшеліктері бар жергілікті тармақтарын, бөліктерін айтамыз. Ол жалпы тілге тән ортақ белгілерден өзгеше ерекшеліктерді қамтиды. Диалект деген термин тілде жалпыхалықтық сипат алмаған, белгілі бір жерде ғана қолданылатын ерекшеліктердің жиынтығын, өзара ғана тілдік ерекшеліктері бар жекелеген аймақты білдіреді. Бұл мағынада диалект халық, не ұлт тілінің құрамды бөлігі болып табылады.

Негізгі тілдік белгілері бірыңғай говорлары ғана диалект ұғымын тудырады. Белгілі бір халыққа, ұлтқа жаппай түсінікті әдеби тіл нормасынан өзгеше ерекшеліктері болса ғана диалект бола алады. Диалектілік, говорлық ерекшеліктер сөздердің дыбысталуында да кездеседі.

Диалектологияның қалыптасу тарихы этнографиямен тығыз байланысты. Өйткені диалектілер мен диалектілік ерекшеліктер этнографиялық белгілермен ұштасады. Шынында, жергілікті халықтың әдет - ғұрып, тұрмыс - салтындағы заттар мен ұғымдардың атауы болып келетін диалектизмдер аз емес. Осы тұрғыдан алғанда диалектілік ерекшеліктер аса маңызды этнографиялық белгі болып табылады.

Диалектология – тіл ғылымының бір саласы болып қалыптасуымен байланысты оның маңызы артып, зерттеу объектісінің шеңбері кеңейе түсті. Зерттеу ісі халық тіліндегі ерекшеліктерді жинаумен, анықтаумен тынбай, тіл тарихын жасауда да ойдағыдай рөл атқарады. Зерттелу объектісінің саралануына және сипатына қарай диалектология – *сипаттама диалектология* және *тарихи диалектология* болып екі салаға бөлінеді.

Сипаттама диалектологияның міндеті–тілдегі диалектілер мен говорлардың дыбыстық грамматикалық және лексикалық құрылысын сипаттау, сол туралы жүйелі түсінік беру. Тарихи диалектологияның міндеті – тілдегі диалектілер мен говорлардың, диалектілік ерекшеліктердің пайда болу сырын, тарихын зерттеу. Диалектологияның бұл екі саласы бір - бірімен тығыз байланысты (Сарыбаев, Қалиев, 1991, 7 б).

Диалект сөздерді зерттеген белгілі ғалымдар Ш.Сарыбаев, Ғ. Қалиев, С.Аманжолов, Н.Сауранбаев, т.б .

Қазақ тілі диалектологиясының негізін салушылардың бірі С. Аманжолов Абай атындағы педагогикалық институттың филология факультетінде дәріс беріп жүргенде, Қазақстанның түкпір-түкпірінен, әр жерден келген студенттердің сөйлеу тіл ерекшеліктеріне бірнеше рет 1934 жылы назар аудара бастайды.

Қазақ тіліндегі тіл ерекшеліктерін алғаш рет аңғарып, әр жерде кездесетін өзгешеліктердің себептеріне, ондай айырма сөздердің ана тілімізді байытуға зор үлесі болатыны жайында бірнеше рет мақала жазған жазушы Жүсіпбек Аймауытов екен. Мақала 1926 жылы наурыздың 9- ында «Еңбекші қазақ» газетінде «Тіл туралы» деген атпен жарық көрген. Сөз жоқ бұл мақала диалектологияның зерттелу тарихын, біз айтып жүргендей емес, одан әлдеқайда бұрын 20-шы жылдарда басталғанын дәлелдей түседі (Есимболова, 2001, 47-48 б).

Диалект сөздер жайлы *Есимболова Майра Құрмановна* «Жетісу сөйленісінің лексикалық ерекшеліктері» атты еңбегінде мынадай пікір айтады: «Диалектологиялық еңбектерге сүйенсек, бір өңірде жиналған сөздердің басқа жерлерде оның баламасының болу – болмауына қарай, олар сәйкесті, сәйкессіз диалектизмдер деп екіге бөлінеді. Бұған мысал ретінде әдеби тілдегі **топса** орнына Жетісуда - топшы, Жамбыл, Шымкентте – ашық-машық, Түркменстанда – қоспа. **Шатыры жоқ үйді** Жетісуда - тоқал там, Тәжікстанда – кәл там деп атайды. Сондай – ақ жұмсалыста айтылуы бір, бірақ жергілікті жерде қосымша мағына беретін семантикалық диалектизмдерге де орын беріледі.

Жетісу сөйленісіндегі ерекшелік деп айтылатын сөздердің біразы шет елден енген сөздер. Олар жұмсалыста араб – парсы, ұйғыр және орыс тілдерімен ортақ сөздер ретінде қарастырылады.

Диалектілік омонимдер құрамындағы сөздердің диалектіге немесе түрлі диалектілік қатысына қарай диалектіаралық, өзіндік диалект омонимдер болып бөлінеді.

Тіл білімінде синонимдер жайында жазылған еңбектер мол. Тілдік құбылыс ретінде тіл білімінде синоним жан – жақты зерттелген (Есимболова, 2001, 10 б).

Кәсіби лексика туралы Жүсіпова Бибахадиа «Түркістан тұрғындары тілінің ерекшеліктері» атты еңбегінде былай деп жазады: «Ғылыми еңбектерде, энциклопедиялық және лингвистикалық сөздіктерде кәсіби лексика және оның диалектизмдермен ұқсасы мен айырмашылығы жайында пікірлер айтылып, оның анықтамасы берілгені мәлім. Кәсіби сөздер мен диалектизмдердің ұқсастық жағы олардың таралу шегі болатындығы. Кейбір кәсіби сөздер бір – екі не бір облыс көлемінде қолданылса, біразы тар аумақта ғана қолданылады» (Жүсіпова, 2003, 12).

«Диалектілер, сөйленістер (говорлар) – ұлттық тілдің белгілі бір аймақтағы сөз құрауда, сөз тіркесін жасауда тарихи қалыптасқан, өзіне ғана тән дыбыстық ерекшеліктері бар тармақтары болып табылады. Алайда ол «дұрыс» сөйлеу тілімен салыстырғанда, нормадан ауытқу болып есептеледі. Жергілікті тіл ерекшеліктерінің эстетикалық мәні контекстегі қолданысы мен ішкі уәжділігі негізінде айқындалады. Шығармада жергілікті тіл ерекшеліктерінің қолданылуы белгілі бір аймақтың колоритін, шығарманың шынайылығын береді. Алайда әдеби тілде жергілікті ерекшеліктерді шамадан тыс қолдану да шығарманың тілін шұбарландырып, түсініксіздікке ұрындырары сөзсіз», - дейді Есенова Қырмызы Есенқызы «Ә. Кекілбаев шығармаларындағы жергілікті атаулардың лингвомәдени сипаты» атты еңбегінде (Есенова, 2009).

Материалдар мен әдістер.

Диалектология саласына қатысты ғалымдардың зерттеу еңбектері мен газет-журналдарда жарық көрген мақалалар зерттеудің материалы болды. Жұмыста зерттеу әдісі, жинақтау әдісі, топтастыру әдісі, саралау әдістері қолданылды.

Талқылау мен нәтижелер.

Батыс Қазақстан облысы Орал қаласы қазақтарының тілінде де жергілікті ерекшеліктер молынан кездеседі. Мысалы, **I. Сындық мағынаны білдіретін диалект сөздер** тобына жататын *керім* сөзі бірнеше мағынада қолданылады: жақсы, әдемі, тамаша, керемет, жарасымды т.б. Сонымен қатар кейбір адамдардың мінез - құлығына да қатысты "*керім* өзі" деген тіркестерді де кездестіріп жатамыз. Бұл жерде адамды жақтыртпау мағынасында айтылады. Ал диалектологиялық сөздікте бұл сөздің мағынасы былай берілген: *Керім* 1. Кербез, сылқым; 2. тамаша, керемет.

Керім 1. (Орал, Жән.; Гур. Есб., Инд.; Көкш., Щуч.) жақсы, тамаша, әдемі.

2. (Гур., Маңғ.; Ақт., Қараб.) таңырқарлық, ғажап

Керім 2. (Алм.; Жам., Еңб. Қаз.; Көкш., Қ. ту) кербез, сәнқой, сылқым

Керім 3. (Гур., Маңғ.; Сем.; Ақс., Көкп., Түрікм., Таш.) өте, аса, тым

Керім 4. (Шығ. Қаз., Тарб.) ақ топырақтан салынған үй (ДС, 2002, 346-347 б).

"Жайықтың ақ шағаласы" атанған Ақұштап Бақтыгереева өлеңінен бұл сөзді алғашқы мағынасында қолданғанын көруге болады:

Қуанды ана, жалғыз ұл алды келін,

Қарау үшін көз керек, сәнді **керім**.

Жиырма бес жыл күттірген арманы осы

Сол табардай жүректің барлық емін.

("Ана сыры" 63 бет).

Орал қазақтары үлкен сөзін бірнеше вариантта айтады: дәу, дырау, нән. *Нән* (Түрікм.; Красн., Бекд., Қиян., Таш., Ашх., Тедж.; Жамб., Тал.; Гур.; Орал, Жән.; Қарақ.; Ойыл.; Қ. Орд а.; Сыр., Жал., Карм., Арал) үлкен, көлемді (ДС, 2002, 533 б).

Ыссы-ыстық.*Ыссы*

1.(Орал,Жаңғ.,Қост.,Аман.;Түрікм.:Ашх.,Таш.,Красн.,Мары;Ақт.:Шалқ.,Ырғ.;Ауғ.;Ир.;Қарақ.) ыстық

Ыссы 2. (Қарақ.) қышыма,қотыр (ДС, 2002,771 б).

II. Туыстық атауға қатысты диалект сөздер**Ақа-аға**

Ақа 1.(Алм.,Шел.;Шығ.Қаз.,Зайс.;Жамб.,Жам.) айыр

Ақа 2.(Гур.:Мах.,Маңғ.:Есб.;Орал:Жән.,Орда,казт.;Түрікм.,Красн.)аға, кейде өзінен үлкен кісіге қаратпа сөз ретінде де айтылады

Ақа 3. (Гур.,Маңғ.) әке (ДС, 2002, 36-37 б).

Апа - ана, кейде өзінен үлкен әйел адамға қаратпа сөз ретінде де айтылады.

Тәте - жасы үлкен ер адамдар, туыстар.

Тәте 1.(Түрікм.,Красн.;Алм.: Нар.,Кег.) баланың туған әкесі. 2.(Сем.:Мақ.,Үрж.) апа,шеше

Тәте 2.(Өзб.,Ташк.;Жамб.,Луг) бірге туған ағасы, жасы үлкен туыстар (ДС, 2002,631 б).

Құдағай-құдағи.

Құдағай(Қ.орда:Арал,Сыр.,Жал.;Маңғ.,Есб.;Орал:Чап.,Жымп.,Жән.,Қара.;Ақт.:Қараб.,Ойыл,Ырғ.;Қост.,Жітік.:Рес.,Орын.;Қарақ.;Ауғ.;Ир.) құдағи (ДС, 2002, 465 б).

Тума сөзі жақын адам, туыс мағынасында қолданылады.

Тәтәй апа сөзін жергілікті тіл ерекшелігі деп тану дау туғызатын мәселе. Алайда Орал қазақтарының көпшілігі жеңге деген туыстық атаудың орнына осы сөзді көп қолданады.

Бала сөзі ұл мағынасында қолданылады.

Бөпе сөзі сәби мағынасында айтылады.

III. Ыдыс- аяқ, тұрмыстық заттарға қатысты диалект сөздер**Тасқұман-аққұман**

Отырғыш сөзі Орал қазақтары тілінде орындық мағынасында қолданылады.

Тасқұман (Орал,Орда;Рес.,Сарат.) шай шығаратын ақ фарфор шәйнек, аққұман (ДС, 2002,626 б).

Күрек-қалақ**Кәсе-кесе.**

Кәсе 1.(Сем.:Ақс.,Көкп.;Шығ.Қаз.,Күрш.;Орал:Казт.,Орда;МХР) шай ішетін шыны аяқ

Кәсе 2.(Қ.Орда,Арал)теңіздің ау салуға қолайлы таяз жері (ДС, 2002, 329-330 б).

Тырнауыш-тырма.**Атауыз-тістеуік.***Атауыз*

1.(Гур.:Маңғ.,Шевч.,Есб.;Қ.Орда:Арал,Жал.,Қарм.,Қаз.;Ақт.:Ойыл,Ырғ.,Қараб.;Орал:Орда,Казт.,Чап.;Түрікм.:Таш.,Ашх.,Жеб.;Қарақ.) тістеуік. 2.(Өзб.,Бұх.) қысқаш (ДС, 2002, 82 б).

Жар-қабырға.

*Жар*1.(Орал:Казт.,Қара.,Орда,Жән.,Чап.;Ақт.:Қараб.,Шалқ.,Ойыл,Байғ.;Гур.:Есб.,Маңғ.,Мақат;Қ.Орда,Арал;Рес.,Орын.;Қарақ.) үйдің қабырғасы

Жар 2.(Қ.Орда:Арал,Қарм.) жарты, жарым

Жар 3.(Қарақ.) хабар (ДС, 2002, 266 б).

Айыр-шанышқы.

Шылапшын диалектісі Батыс Қазақстан облысында **леген** деген сөздің орнына қолданылады.

Сыпырғыш диалектісі Батыс Қазақстан облысында **сыпыртқы** деген сөздің орнына айтылады.

IV. Тағам атауларына қатысты диалект сөздер**Іңкәл-еттің наны**

Іңкәл (Орал:Орда,Казт.,Жән.;Гур.,Есб.;Ауғ.;Ир.;Рес.:Сарат.,Қалм.) етке салатын нан (ДС, 2002,777 б).

Кеспе, сорпа-салма**Песок-қант****Тұқым-жұмыртқа.**

Тұқым (Өзб.,Бост.;Шымк.,Кел.) жұмыртқа (ДС, 2002, 649 б).

Шағу-шекілдеуік.

*Шағу*1.(Маң.:Маңғ.,Шевч.;Түрікм.:Таш.,Еөнеүр.,Тахта;Сем.:Абай,Ақс.,Шұб.;Шығ.Қаз.:Больш.,Қатон.,Марк.;МХР) сындыру, қирату

Шағу 2. (Орал, Казт.; Рес., Сарат.) күнбағыс және соның дәні, шекілдеуік (ДС, 2002, 688б).

Шемекі-шекілдеуік.

Шемекі (Ақт.,Ойыл;Орал:Чап.,Жымп.) күнбағыс, шемішке (ДС, 2002,720 б).

Шағу май, шемекі май-сұйық май.**Ас салу-ет асу.****V. Үй жабдықтары, киім- кешек, атауларына қатысты диалект сөздер****Көпшік-жастық.**

Көпшік 1.(К.Орда:Сыр.,Жал.,Қарм.;Жамб.,Шу;Алм.:Еңб. Қаз.,Шел.;МХР) ер үстіне салу үшін арасына жүн, қыл салып тігілген көрпеше. 2.(Ауғ.;Ир.) адамның астына төсейтін кішкене көрпеше. 3.(Түрікм.,Таш.) ұзынша етіп тігілген еңсіз шағын көрпеше

*Көпшік*2.(К.Орда,Арал;Орал,Орда;Ақт.:Ойыл,Шалқ.,Ырғ.;Гур.,Есб.;Түрікм.:Красн.,А шх.,Таш.;Рес.,Орын.;Қарақ.) бір кісілік кішкене жастық. 2.(Қост.,Жітік.;Жезқ.,Ұлы.) екі кісілік үлкен жастық (ДС,2002, 366 б).

Мәләқай-бас киім.**VI. Заттық мағынаны білдіретін диалект сөздер**

Мышық-мысық. Бұл жерде *ш* және *с* дыбыстарының алмасуы арқылы диалект сөз жасалып тұр.

Ұсқын-түр. Негізінен ұсқын Солтүстік Қазақстан облысы қазақтарының тілінде ұсқынсыз, жағымсыз мағынасында қолданады.

Пітәқана-шіркей**Алажақ-алатын пайдасы.****Бережақ-беретін пайдасы**

Шарбақ диалектісі Батыс Қазақстан облысында аула сөзінің орнына айтылады. Оны мына үзіндіден көруге болады.

Қуаты тұқымына тартқан - дағы,

Төздірмей үзді барлық арқандарды.

Ішіне талай жүйрік түнеп келген

Бір күні тал **шарбақты** талқандады.

("Асау құлын " 66 бет).

4. Қорытынды.

Батыс Қазақстан облысы Орал қаласы қазақтарының сөйлеу тіліндегі диалектілік ерекшеліктерді зерттеу барысында диалектілер тақырыптық топтарға - сындық мағынаны білдіретін диалект сөздер тобы, туыстық атауға қатысты диалект сөздер тобы, ыдыс-аяқ, тұрмыстық заттарға қатысты диалект сөздер тобы, тағам атауларына қатысты диалект сөздер тобы, үй жабдықтары, киім-кешек атауларына қатысты диалект сөздер тобы, заттық мағынаны білдіретін диалект сөздер тобы деп алты топқа бөлінді. Жалпы Батыс Қазақстан облысы Орал қаласы қазақтарының сөйлеу тіліне тән 37 диалект сөз теріліп, талданды. Батыс Қазақстан облысы Орал қаласы қазақтарының сөйлеу тіліндегі диалектілік ерекшеліктер басқа облыс, қала тұрғындарының сөйлеу тілімен салыстырылды. Диалектілердің мағыналары диалектологиялық сөздік арқылы ашылды. Кейбір диалектілер сөздікке енбей қалған.

Әдебиет тізімі

«Диалектологиялық сөздік» Алматы «Арыс» 2002 , 800 бет.

Есенова Қ.Е. Ә.Кекілбаев шығармаларындағы жергілікті атаулардың лингвомәдени сипаты. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация авторефераты, Алматы – 2009. – 24б.

Есимболова М.Қ. «Жетісу сөйленісінің ерекшеліктері» Филология ғылымдарының кандидаттық диссертациясының авторефераты, Алматы 2001, 30 бет.

Жүсіпова Б.И. «Түркістан тұрғындары тілінің ерекшеліктері» Филология ғылымдарының кандидаттық диссертациясының авторефераты, Алматы 2003 ,29 бет.

Сарыбаев Ш., Қалиев Ф.« Қазақ диалектологиясы » Алматы «Ана тілі» 1991, 198 бет.

УДК 159.9.37.0

**К ВОПРОСУ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ
ПРОЦЕССА АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ-ПЕРВОКУРСНИКОВ
К ОБУЧЕНИЮ В ВУЗЕ**

Нурғалиева Н.К.

*магистрант 2 года обучения,
специальности «Педагогика и
психология», КГУ им.А.Байтурсынова*

Пархоменко И.А.

*кандидат педагогических наук,
доцент КГУ имени А.Байтурсынова*

Аннотация

Мақала бірінші курс студенттерінің жоғары оқу орнында оқуға бейімделу процесін (үдерісін) психологиялық-педагогикалық қолдау мәселелеріне арналады. Жұмыста факторлар, көрсеткіштер, сонымен қатар аталған процестің (үдерістің) тиімді шарттары да қарастырылған.

Аннотация

Статья посвящается проблеме психолого-педагогического сопровождения процесса адаптации студентов-первокурсников к обучению в вузе. В работе рассматриваются факторы, показатели, а также условия эффективности данного процесса.

Abstract

The article is devoted to the problem of psycho-pedagogical support of adaptation of first-year students to training in high school. The paper examines the factors, indicators, as well as the conditions of efficiency of the process.

Түйінді сөздер: *Бірінші курс студенттері, физиологиялық бейімделу, әлеуметтік-психологиялық бейімделу, психикалық бейімделу, факторлар, көрсеткіштер, жағдай.*

Ключевые слова: *Студенты-первокурсники, физиологическая адаптация, социально-психологическая адаптация, психическая адаптация, факторы, показатели, условия.*

Keywords: *First-year students, the physiological adaptation of socio-psychological adaptation, mental adaptation, factors, indicators of conditions.*

Вопрос адаптации студентов-первокурсников – это одна из важнейших общетеоретических проблем и до сегодняшнего дня является традиционным предметом споров и вопросов, поскольку известно, что адаптация молодежи к жизни в учебном заведении – сложный и многоаспектный процесс, который требует вовлечения социальных и биологических запасов еще не до конца сформировавшегося организма. Актуальность проблемы подчеркивается

также задачами оптимизации процесса «вхождения» школьника в недалеком прошлом в систему отношений внутри вуза.

Успешная адаптация первокурсника к жизни и учебе в вузе – это залог дальнейшего формирования каждого студента как человека, будущего специалиста, педагога. Поступая в новое учебное заведение, студент уже имеет определенные сложившиеся установки, стереотипы, а они при начале образования начинают модифицироваться, ломаться.

В школе учащиеся используют ресурсы среды, тогда как к ее окончанию должны быть сформированы механизмы использования собственных ресурсов. Если это происходит эффективно, то абитуриент готов к обучению в вузе, следовательно, и адаптация будет протекать успешно. То есть довузовская подготовка, наряду с условиями, созданными в вузе, является не только неотъемлемым элементом качества образования, но и одним из факторов, определяющих успешность адаптации студентов.

Нередко ожидания студентов от учебного процесса, не соответствуют требованиям к качественному образованию, которые предъявляет современная высшая школа и общество в целом. В этом смысле функция социальной адаптации первокурсников - это принятие норм и ценностей новой социальной среды (группы, коллектива, в который он приходит), сложившихся здесь форм социального взаимодействия, формальных и неформальных связей, а также форм предметной деятельности.

Сегодня, проблема адаптации человека приобретает комплексный характер, является предметом изучения многих дисциплин, находясь на стыке исследования в области психологии, физиологии, медицины, экологии, биологии.

Многообразие видов адаптаций, свойственных определенной сфере и уровню деятельности человека, отражается в многочисленных работах психологов, чьи взгляды обозначили подходы к определению и изучению феномена адаптации.

Среди казахстанских ученых Акишевой К. (Социально-психологическая адаптация студентов-первокурсников к обучению в вузе по кредитной технологии), Базарбаевой Г.К. (Адаптация студентов-первокурсников), Роман Т., Сейдалиевой Г. (Условия организации успешной психологической адаптации первокурсников к обучению в вузе).

Среди российских психологов проблему адаптации рассматривали Ф.Б. Березин, В.А. Смирнов (социальный, биологический и медицинский аспекты), Ф.Е. Василюк (адаптация человека к кризисным событиям жизни), И.Д. Левитов, Ф.В. Бассин, А.А. Налчаджян, Г.М. Андреева, Б.Д. Парыгин (социальная адаптация), Ю.М. Десятникова, Р.М. Баевский, (адаптация эмигранта к иной географической среде) А.Б. Мулдашева, Н.М. Лебедева, Л.Н. Гумилёв и др.

Изучение адаптации в зарубежной психологии проводилось в русле различных психологических школ: Г. Гартманном (психоаналитическое направление), Г. Айзенком, Р. Хэнки (необихевиоризм), Л. Филлипсом (интеракционизм), Дж. Бэрри и др.

В глобальном смысле адаптация представляет собой динамическое образование, результат и процесс приспособления к условиям внешней среды, а также свойство любой саморегулирующейся системы (биологической, социальной или технической), которое состоит в способности приспособливаться к изменяющимся условиям внешней среды. [1, с.69] Общим для всех подходов и направлений является то, что адаптация существует в двух формах: как процесс приспособления к среде и достижения гармоничного равновесия, и как результат этого процесса или адаптированность. Если брать социальную сферу, то для конкретного индивида уровень развития данного свойства (т.е. адаптационных способностей) определяет интервал изменения условий и характера деятельности, в рамках которого возможна адаптация. Адаптационные способности индивида во многом зависят от психологических особенностей личности, определяющих возможность адекватной регуляции функционального состояния организма в разнообразных условиях жизни и деятельности. [2, с.186] Кроме того, значительность адаптационных способностей повышает вероятность нормального функционирования организма и его эффективной деятельности при увеличении интенсивности воздействия психогенных факторов внешней среды.

Существуют множество определений адаптации, как в общем смысле, так и на различных уровнях. Ф.З.Меерсон представляет адаптацию как процесс приспособления организма к внешней среде или к изменениям, совершающимся в самом организме. Помимо генотипической адаптации, которая передается по наследству, существует стенотипическая адаптация, в ходе последней, по мнению автора, происходит формирование так называемого «системного структурного следа», что приводит к повышению мощности физиологических систем, резервных возможностей человеческого организма. Тем не менее "любая, даже самая успешная адаптация сопряжена не только с тратой энергии, но также с тратой структурных генетически детерминированных ресурсов организма» [3, с.81].

Изучение процессов адаптации тесно связано с представлением об эмоциональном напряжении и стрессе, Г. Селье установил, что различные физиологические состояния, вызываемые любой причиной (стрессом), имеют относительную не специфическую реакцию организма. Проявление этой реакции он назвал общим адаптационным синдромом, а возникающее при этом состояние организма – стрессом [4, с.112].

Ф.Б. Березин считает, что адаптация представляет собой процесс построения оптимальных соотношений между организмом и средой [5, с.68].

По мнению М.Г. Агаджаняна, адаптация – динамический процесс гармоничного взаимодействия биопсихосоциальной системы «Человек» с условиями жизнедеятельности. Автор говорит о невозможности разрыва разных видов адаптации [6, с.25].

По мнению А.А.Налчаджян, адаптация – это социально- психологический процесс, который при благоприятном течении приводит личность к состоянию адаптированности [7, с. 54]. Соответственно, адаптация, через социализацию формирует адаптированность личности.

Вышеприведенные точки зрения дают понимание адаптации как глобального явления, лежащего в основе жизни человечества.

В литературе изучены составляющие адаптации: социальная, социально-психологическая, биосоциальная, физиологическая, психическая, психофизиологическая и др. В реальной жизни все они переплетаются друг с другом, образуя процесс целостной адаптации.

В.П.Казначеев, рассматривает физиологическую адаптацию как процесс поддержания функционального состояния гомеостатических систем и организма в целом [8, с.14].

По мнению Л.Н.Собчик, собственно психическая адаптация характеризуется показателями актуального психического состояния. Она выделяет два основных типа механизма адаптивного поведения: стенический – ведущие пики профиля по тесту ММРІ по четвертой шкале (импульсивность), шестой шкале (ригидность), девятой шкале (оптимистичность) и гипостенический – ведущие пики по второй шкале (пессимистичность), седьмой (тревожность), нулевой (интроверсия). По мнению автора, повышение профиля ММРІ по отдельным шкалам отражает действия соответствующих психологических механизмов., таких как «уход в болезнь» – пик по 1 шкале, отказ от самореализации и усиления контроля сознания – пик по 2 шкале, вытеснение из сознания негативной информации или трансформация тревоги в функциональные нарушения – пик по 3 шкале [9, с.41].

По Ф.Б. Березину ведущая роль в приспособлении принадлежит психофизиологической адаптации, реализация которой обеспечивается сложной многоуровневой функциональной системой, на разных уровнях которой регулирование осуществляется преимущественно по психологическим или физиологическим механизмам. В общей системе адаптации он выделяет три основных уровня: собственно психический, социально-психологический и психофизиологический. Задачами психической адаптации является поддержание психического гомеостаза и сохранение психического здоровья. Задача социально-психологического уровня – организация адекватного микросоциального взаимодействия, психофизиологического уровня – оптимальное формирование психофизиологических взаимоотношений и сохранение физического здоровья [5, с.93].

Адаптационная стратегия всегда индивидуальна. Взаимосвязанные психологические и физиологические механизмы адаптации реализуются на бессознательном и сознательном уровнях, причем каждый из механизмов компенсирует слабые элементы другого. Динамика оценки целей адаптационного процесса отражает взаимодействие двух глобальных механизмов – физиологических, обеспечивающих постоянство внутренней среды и психологических, которые направлены на минимизацию физиологических реакций при действии неблагоприятного адаптогенного фактора [10, с. 6].

По мнению Ф.З. Меерсона, М.А. Березина, Л. И. Вассермана психическая адаптация понимается как системная, многомерная, самоуправляемая функциональная система, направленная на поддержание устойчивого взаимодействия индивида с окружающей средой. Такая системная модель исследования предполагает анализ взаимосвязей физиологических, психологических и социальных компонентов. Изменение хотя бы одного из них вызывает необходимость включения компенсаторных механизмов [3, с.98; 5, с.110].

Ф.Б.Березин проводит аналогию с основными стадиями стресса по Г.Селье. Периоду первичной адаптации соответствует реакция тревоги, стабильной адаптации – стадия сопротивления, а адаптационному утомлению – стадия истощения. Наиболее интимным и облигатным механизмом психического стресса по Ф.Б. Березину является тревога, ещё, тревогу можно рассматривать как охранительный и мотивационный механизм [5, с.127].

Интенсивность тревоги отражает индивидуальные особенности человека в большей степени, чем реальная значимость угрозы, поэтому часто разделяют тревогу как личностную черту, обуславливающую готовность к тревожным реакциям и реактивную тревогу, входящую в структуру психического состояния в данный момент. Тесная взаимосвязь между симптомами тревожности, вегетативными сдвигами дает основание полагать, что эти сдвиги являются компонентами единого симптома тревоги, являющегося по существу проявлением эмоционального стресса. Обычно тревога связывается с эрготропными проявлениями. А.Б. Леонова говорит об идентичности физиологического стресса и эмоционального (эмоциональное напряжение), но только в тех случаях, когда нормальная адаптивная реакция недостаточна [11, с.57].

Исследования показывают, что первокурсники не всегда успешно овладевают знаниями отнюдь не потому, что получили слабую подготовку в средней школе, а потому, что у них не сформированы такие черты личности, как готовность к учению, способность учиться самостоятельно, контролировать и оценивать себя, умение правильно распределять свое рабочее время для самостоятельной подготовки.

Многие первокурсники на первых порах обучения испытывают большие трудности, связанные с отсутствием навыков самостоятельной учебной работы, они не умеют правильно конспектировать лекции, самостоятельно работать с учебниками, находить и добывать дополнительные знания из первоисточников, анализировать информацию большого объема, четко и ясно излагать свои мысли.

Известно, что методы обучения в вузе резко отличаются от школьных. Основной упор в вузе делается на самостоятельное изучение материала, на личную ответственность, а студент, не обладающий высокой работоспособностью, самоорганизацией и высокой мотивацией просто теряет веру в себя и интерес к учебе.

При работе с первокурсниками особое внимание надо обратить на ряд факторов, которые обуславливают активную (успешную) адаптацию «вчерашних» школьников к вузовской жизни:

- знание студентов о структуре обучения в вузе, знание своих прав и обязанностей;
- изменение условий обучения, к увеличению доли практических занятий;
- консультативная помощь психолога;
- помощь кураторов в организации академической группы в целом;
- помощь преподавателей, старшекурсников в планировании учебной, общественной

и научно-исследовательской работы студентов.

Показателями социально-психологической адаптации являются:

- на уровне группы: вхождение в группу; определенный социальный статус; принятие правил и норм корпоративной культуры (группа, факультет, университет);
- на уровне университета: знание инфраструктуры (корпуса, общежития, библиотека, профком, центр культуры, музеи и др.); знание руководства факультета, кафедр.

Показателями учебной адаптации являются:

- ориентация в учебном расписании, аудиториях, корпусах;
- умение пользоваться библиотекой, электронным каталогом, информационными образовательными ресурсами;
- наличие навыков самостоятельной работы, самоорганизации (подбор литературных источников, их анализ, умение планировать время и т.д.).

Показателями результативности реализации психолого-педагогического сопровождения процесса адаптации студентов-первокурсников должны стать следующие критерии.

На уровне группы:

- низкий процент «отсева» студентов;
- академическая успеваемость;
- сформировавшийся коллектив; активность и мобильность группы;
- отсутствие конфликтов.

На уровне отдельного студента:

- определенность с научным направлением;
- определенность с научным руководителем;
- овладение навыками оформления курсовой работы;
- участие в делах группы, факультета;
- овладение навыками самопрезентации;
- готовность к осознанному и самостоятельному построению образовательной траектории.[12, с.55].

Таким образом, существует множество подходов и взглядов на феномен адаптации: зарубежными психологами адаптация рассматривается как процесс или состояние (необихевиоризм), как адекватная продуктивная результативность (интеракционизм), или как соотношение изменений среды и личности (психоаналитическое направление). Среди признаков и качеств адаптированности индивида к социальному окружению следует отметить: обретение статуса, места в социальной структуре общества; формирование средств, нахождения условий и форм для свободного прогрессивного развития личности: сохранении устойчивости объекта; приобретение нового качества в результате изменчивости адекватных защитных механизмов; свободное владение вербальными и невербальными средствами социального взаимодействия; осознание деятельностной среды, способность индивида самому справляться с возникающими стрессовыми ситуациями; установки на активное взаимодействие с социальной средой; принятие социальной роли; продуктивность, выраженность способности наслаждаться жизнью и психическое равновесие; конструктивное разрешение конфликтных и напряженных ситуаций; способность брать ответственность на себя за свои поступки, проявления; успешное принятие решений; проявление инициативы; способность тонко и точно отражать изменения во взаимоотношениях; эффективность в сфере внеличностной социально-экономической активности; эмоционально-насыщенные связи с людьми, наличие эмпатии; принятие и эффективный ответ на социальные ожидания.

Согласно целям и задачам нашей работы, мы остановились на определении адаптации, как динамического процесса гармоничного взаимодействия биопсихосоциальной системы «Человек» с условиями жизнедеятельности [6, с. 54].

Данный процесс может протекать более эффективно, если будет разработана и внедрена система психолого-педагогических условий адаптации студентов. К таким условиям мы относим:

1. учет индивидуально-психологических свойств и личностных качеств студентов-первокурсников;
2. организацию учебно-воспитательного процесса вуза как развивающуюся и целостную педагогическую систему.

Список литературы

Акишева К. Социально-психологическая адаптация студентом первокурсников к обучению в вузе по кредитной технологии./ Акишсиа К., Кударова Н. Мухамедова М. Тасибекова Д. // Педагогический вестник Казахстана. – 2006. – №1. – С.66-72.

Базарбаева, Г. К. Адаптация студентов первокурсников. / Г. К. Базарбаева // Соц. и эк. аспекты развития региона: потенциал, проблемы и перспективы: мат.3-ей междунар.науч.-практ.конф.9-10 окт.2003г. Павлодар: ПаУ, 2003. – С. 186-187.

Меерсон Ф. З. Адаптация, стресс и профилактика. – М.: Просвещение, 1981.– 278 с.

Селье Г. Стресс без дистресса. М.: Прогресс, 1982. – 68 с

Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека – Л.: Наука, 1988. – 270 с.

Агаджанян Н. А., Баевский Р. М., Берсенева А. П. Проблемы адаптации и учение о здоровье : учеб. пособие. М.: Эксмо, 2006. – 150 с.

Налчаджян А.А Личность, групповая социализация и психическая адаптация. Ереван, 1986

Казначеев В.П. Адаптация человека (Социальный и медико-биологический аспекты) // Клинические и экспериментальные аспекты общей патологии. – Новосибирск, 1980. – С. 5-17.

Собчик Л. Н..Введение в психологию индивидуальности.– ИПП-ИСП, 2000. – 512 с

Медведев В. И. О проблеме адаптации // Компоненты адаптационного процесса. – Л.: Наука, 1984. – С. 3-16.

Леонова А. Б., Кузнецова А. С. Психопрофилактика неблагоприятных состояний. – М.: МГУ, 1999. – 200 с.

Попова, Т. И. Психологические проблемы адаптации студентов к условиям вуза / Т. И. Попова // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2007. – №2. – С. 53 - 57.

УДК 82

ЕҢБЕГІ ЕЛЕНБЕЙ, ЕЛГЕ ТАНЫЛМАЙ ҚАЛМАЙ ҚАЛҒАН САЛ-СЕРІЛЕР

Сайфуддинова Г.А

Қарабасова Қ.М

3 курс студенттері, ҚМПИ

Сейсембай Г.А

аға оқытушы, ҚМПИ

Аннотация

Ұсынылып отырған мақала қазақ халқының тарихында еңбегі еленбей қалып, елге танылмай қалған сал-серілердің шығармашылығын анықтауға арналған. Олардың халық арасында ел аралап жүріп жазған шығармаларының шығу тарихы туралы зерттеулер жүргізілген. Зерттеу жұмыстары арқылы әнші ақындар шығармашылығына толықтай талдау жасалынып, олардың өлеңдеріне әдеби – теориялық талдау жасалды. Нәтижесінде әнші ақындардың шығармашылығына тән ерекшеліктер мен олардың сөз қолданыс-тары анықталды. Қазақ халқының тарихында ерекше орын алатын әнші ақындардың арасындағы елге танылмай қалған сал – серілер туралы да толықтай мәліметтер жинақталды.

Аннотация

В данной статье говорится о казахских поэтах, чьи произведения в истории были малоизвестны и не были оценены достойно. Это исследования об историях произведения, которые были написаны во время прогулки среди людей. Исследования, проведенные полный анализ произведений поэтов, литературно-теоретического анализа стихов. В результате, работа этих поэтов характерные черты и их приложения. Особое место в истории казахского народа поэтов, которые собирали информацию с остальными поэтами по всей стране.

Abstract

In this article talked about the kazakh poets, whose works in history were малоизвестны and were not appraised deservingly. It is researches about histories work, that were written during a walk among people. Research by the singer made a full analysis of the works of poets, literary and theoretical analysis of the verses. As a result, the singer revealed differences inherent in the works of poets and their applications. A special place in the history of the Kazakh people between the singer and poets all over the country with the rest of the paralysis of the satellite data collected.

Түйінді сөздер: зерттеу жұмыстары, шығармалардың тарихы, заманының атақты адамдары, әншілік, жыршылық, ел аралау.

Ключевые слова: исследование, работы истории, известные люди того времени, пение, писатель, посещение страны.

Key words: research, works of history, well-known people of that time, singing, writer, visit of country.

Кіріспе

Хандық дәуір ыдырап, жыраулық өнер жоғала бастағанда тарих сахнасына сал-серілер келді. Бұл туралы **Е.Ысмайлов:** «Сал, серілерде ақындықпен қатар әнші, күйшілік, композиторлық, би, спорт өнерлері де бар. Сал, серілер әншілік, ақындық, жыршылық, аңшы-мергендік, спорт-палуандық, сырттай әшекейлік (декорациялық), түрлі күлдіргі, ғажап құбылмалы (фокус, жонглерлік) ойындар көрсеткіш – бәрі халық өнерпаздары болды» - дейді [Б.Ә.Қарымсақова «Қазақ әдебиетіндегі әнші-ақындар мен күйшілер бейнесі» (афтореферат) 2009 жыл. 5-бет]

Сал-серілер дегенде біздің ойымызға ең алдымен Ақан сері, Біржан сал, Балуан Шолақ, Үкілі Ыбырай сияқты сал-серілер келеді. Ал, енді сал-серілер поэзиясына кішкене көңіл бөліп, назар аударатын болсақ, біз білмейтін, біз естімеген сал-серілер де бар екен. Еңбектері еленбей, елге танылмай қалған сал-серілер қатарында Бәйтен сал, Марғұлан сал, Төлебай сал, Сейтек Оразалиев, Абыл Тарақұлы, Өскенбай Қалмамбетұлы, Дәурен Құдабайұлы, Байсерке Құлышұлы, Естай Беркімбауұлы сияқты сал-серілерді атап айтуға болады.

Сал, сері екеуі де өте ескі дәуірден сақталып келе жатқан халықтың тіршілігіне көп жаңалық кіргізген, әдебиетке, ой-санаға көп әсер еткен қазақ мәдениетінің бір жарқын белгілері. [Ә.Марғұлан «Қазақтың сал-серілік дәстүрі» Алматы. 1991 ж. 17-бет].

Сал-серілік дәстүр қазақ халқы мәдениеті мен өнерінің жарқын белгісі, биік шыңы. Ақындық, сазгерлік, әншілік, орындаушылық, адамгершілік, мәрттік, жомарттық, пәктік, зор абырой, тағы басқа ең ізгі қасиеттердің бәрі осы мұрат тұтқандардың бойынан табылған. Сал мен сері деп аталатын екі тұлғаның бір-бірінен аз да болса ерекшеліктері бар.

Сал дегеніміз – аса талантты, бір өзі бір театрдың қызметін атқаратын, ерекше әрі қымбат, әсем киінген, жүріс-тұрысы, іс-әрекеті мүлде бөлек, дүниесін, мал-жанын осы жолда аямайтын мәрт, жомарт жан. Оның киімдері кісі танданарлықтай басқаша үлгіде тігіледі. Сән-салтанатты басқа, ер-тұрманы да сұлу әрі сымбатты, әшекейлі. Салдар халықтың еркесі, қызығы, думаны бола білген.

Сері де – сал сияқты әнші, күйші, ақын, өнерпаз. Оның киім киісі сұлі да сыпайы. Осындай өнердің сыртында ол - сұлу сүйген, жүйрік баптап, құс салатын, әрі аңшы, саятшы, әрі мерген, әрі палуан, әрі шешен, әрі шебер, қысқасы, халық сөзімен айтқанда, «сегіз қырлы, бір сырлы» аса биік тұлғалы азамат болған. Мысалы, атақты Сегіз сері осындай жігіт болған. Сал-серілік екінің бірінің қолынан келе бермейді. Оған үлкен өнер, қазына, мол байлық керек. Олардың жүрген жері той, думан, қызық, мереке болғандықтан, ел-жұрт өздерінің серкесі, еркесі, мақтанышын шапан жауып көтермелеген.

Сал – серілерді Әз Жәнібек, Абылай хандардың өзі жоғары бағалаған, құрмет көрсеткен. Ақан сері, Біржан сал сияқты аты халық арасында мәңгі ұмытылмастай болып қалған ер-азаматтар көп болған.

Расындада, қазақ халқының тарихында сал – серілердің қызметтері ерекше болған. Олардың ел аралап, серілік құрып халық арасындағы қызметін ерекше атауға болады. Әнші ақындардың шығармашылығында көбінесе қазақ халқының тарихындағы ерекше тұлғаларды дәріптеу мен олардың игі іс – әрекеттерін тілге тиек ету байқалады.

Материалдары мен әдістері: зерттеу жүргізу кезінде белгілі ақын – жазушылардан сұхбаттар алу арқылы, ақындардың еңбектерінен мәліметтер жинақталып, оларға талдау жасалды. Сауалнама жүргізу арқылы елге танылмай қалған әнші ақындардың есімдері мен олардың кейбір шығармалары анықталды. Әнші ақындардың өлеңдерінің шығу тарихы анықталып, олардың өлеңдеріне әдеби – теориялық талдау жасалды. Талдау нәтижесінде олардың өзіндік сөз қолданыстары мен өлеңдерінің негізгі тақыбыры мен идеясы да анықталды.

Талқылау

Әнші ақындар шығармашылығы өте қызықты болып келеді. Олардың жазған әрбір жырлары мен ел арасында ел аралап жүріп шырқаған барлық әндері бүгінгі күнде де ұрпақтан ұрпаққа жеткен негізгі асыл мұрамыз деуге болады. Әнші ақындардың шығармашылығына зерттеу жұмыстарын жүргізу арқылы біз сауалнама және сұхбаттар алу арқылы әнші ақындардың арасында еңбегі еленбей, елге танылмай қалған сал – серілердің бар екендігін анықтадық.

Әнші ақындар- ақындықпен қатар композиторлықты да, әншілікті де машықтаған өнерпаздар. Әнші ақындардың шығармаларының ерекшелігі: әннің мәтінін де, әуендерін де өздері шығарады және ол әндерді өздері айтып береді, музыка аспапты өздері тартып, өздері сүйемелдейді. Бірақ бұл ерекшеліктердің бәрі бір дәрежеде бола бермейді, кейбір әнші ақындардың ақындығы басым болса, екінші біреулерінің композиторлығы немесе орындаушылық қабілеті асып жатады. Әнші ақындар тек ән шығарумен ғана тынбаған, кейбіреулері айтысқа да түскен, енді біреулері ойын-тойларда өлең-жыр айтқан. Әнші ақындар жанына бір топ өнерпаздарды ертіп, топтанып жүретін болған. Тұрақты театры жоқ кезде, көшпелі халық театрының ролін атқарған. Әнші ақындарға халық «сал», «сері» деген атақ беріп, құрмет көрсеткен. Қазір әнші ақындардың шығармашылығы тұрақтанып, дәстүрге айналды, идея-мазмұны жағынан қалын бұқара мүддесін көксеп, халықтық сипат алады, ал көркем түр стильдік жағынан дамып, толысып жетіле береді. Кейбір әнші ақындар (Ақан сері, Жаяу Мұса, Біржан сал) жазба әдебиет саласында белгілі орын алады. Балуан Шолақ, Жарылғапберді, Құлтума, Әсет, Сәтмағамбет, Иманжүсіп, Естай, Шашубай, т.б. бірнеше әнші ақындардың аты халыққа әйгілі.

Негізінен, Жайық бойында атақты серілерден XIX ғасырда екі Мұхит болған. Біреуі халық аузында аңызға айналған дарынды ойшы, атақты композитор **Мұхит Мералиев**(1806 жылы туған). Ол қасына ойыншы, саятшы, палуан, зергер, жыршы, күйшілерді ертіп жүретін атақты сері үнемі сұлу ат мініп, сәнді киініп жүретін болған. Мұхит әндері жеке жинақ болып басылып, оның шығармашылығы туралы зерттеулер де жазылған. Оның халық арасына кең тараған «Айнамақ», «Үлкен Айдай», «Кіші Айдай», «Зәуреш», «Паңкөйлек», «Дүние», «Ақ Иіс» әндері – қазақ музыка мәдениетінің алтын қорындағы арналы үлгілер қатарына жатады. **Мұхит Мералиевтың әндерінің шығу тарихы да әртүрлі болып келеді. Мыса-**

лы, «Ақ Иіс» әнінің тарихы туралы Ахмет Жұбанов өзінің «Замана бұлбұлдары» еңбегінде былай дейді: «...Мұхтардың Қырмызы деген бәйбішесі болады. Елден таңдап алған сұлу, ауыл-аймаққа қадірлі келіншектің алдыңғы қатарында болға деседі. Көрген адамның бәрі де Қырмызының келбетіне, адамшылығына ырза болады екен.. Бірақ Мұхтардың «бақытына, байлығына басы айналған бәйбіше бері келе өзінің бұрынғы кеңпейілдігінен айырылып, ашулы, өктемдікке көшеді. Оның себебі де жоқ емес-ті. **Мұхтар Қырмызының үстіне екінші әйел алады.** Әрине, күннен-күнге Мұхтардың назары жас әйеліне қарай ауа береді. Бұл бәйбішенің мазасын алады. Міне, осы кезде жоқтықтан қоңсы қонып отырған Мұхиттың үйішіне бәйбіше теріс көзімен қарап, аздаған азық жәрдемін тыйып тастайды. Қайта жас та болса, екінші әйелі - Иіс шамасы келгенінше әншінің қадірін біліп, қол ұшын беріп тұрады. Ежелден қуақылық сөзсіз отырмайтын Мұхит осы арада тағы да бір «**жағымсыз**» сөз айтады. Ол сөз жай қарапайым әңгіме емес, әнмен байланысты болды. Байдың да, әсіресе бәйбішенің қытығына тию үшін Иісті көтеріп, Бәйбішені төмендетіп ән шығарады:

«Жылқыда ерте тұрсам күрең тай жоқ,

Ноғайда бұрынғыдай енді шай жоқ.

Ақ Иіс келгеннен соң арта берді,

Ойласам Қырмызыға енді бай жоқ.» - деген сөздермен байды мысқылдап күледі.

Ал, «**Айнамкөз**» әнінің шығу тарихы Мұхит Қобда бойын аралап жүргенде біреудің үйіне түсіп, ән салып, ауыл адамдары жиналып, кеш бойы сауықтайды. Ертеңінде сол үйдің бойжеткен қызы Құралайдың шай құйып отырғандағы сыпайылығы, мінезі, ажары Мұхитқа қатты ұнап, сол арада бір ән шығарады. Әншіге қыздың көзі ұнайды. Сондықтан ол: «**Шырағым, мына бір әнді саған арнадым, нағыз айнамкөз екенсің, әннің аты « Айнамкөз болсын»** - дейді [Ә.Марғұлан «Қазақтың сал-серілік дәстүрі» Алматы. 1991 ж. 34-бет].

Екіншісі Мұхит Қаратаев (1843- 1916 жж.) белгілі сері, әрі ақын, әрі әнші, әрі күйші болған. Ол қазақ музыкасындағы күйлерді аса сұлу тартатын ұлы шебердің бірі, аты аңызға айналған, тарихи заманның асқан күйшісі. Бұл Мұхиттың әнін, күйлерін таратушылар ел арасында орасан көп болған екен. Сондықтан А.В.Затаевичтің бақылауынша, ол өзінің көп шығармалары мен бүтіндей бір мектеп ашқан кісі дейді. Мұхит сері жас күнінде әйелдердің еркелеткен аяулы адамы, сұлулықтың жарқын бейнесі бола білген. Қартайғанда ол шалқыған ашық жүзді, қуанышты сүйетін сұлу қарт болған. [А.Жұбанов «Замана бұлбұлдары» Алматы. 2001 ж. 236-бет].

Расында да, Мұхит Қаратаев туралы қазіргі таңда зерттеу жұмыстары жүргізіліп жатыр екен. Оның өзі жазған күйлері мен әндері жинақталып, оларды жинақ етіп шығару жұмыстары да қазіргі таңда қолға алынған мәселердің бірі болып табылады.

Баянаула салдарынан ескі дәстүр бойынша жас кезін қызық түрде өткізген **Марғұлан сал.** Ол кейбір киімін түйенің құрғақ құмалағын алтын суына бояп соны ішкі, камзол етіп киетін болған екен. Оның көп барған жері қаракесек шаншар елі болған екен. Жақсы қызды да осы арадан тауып, соған үйленген. Марғұланның бәйбішесі Айман Тәттімбеттің туысқандарының қызы, жарқын сыпайы ашық жүзді болған. Марғұланның шығарған күйлерінің бірі «Бұхар-екем». Бұл күйді Бұхар Жырауға арнап домбырамен тартатын күйі болған. Сондай – ақ, «Ала ту» күйі. Бұл күй бабасы Олжабай ерді еске түсіріп, сол кісінің туына арнап шығарған. Бұларды немересі жас домбырашы Маусым тартып отыратын болған. Марғұлан салдың күйлері қазіргі күнде де көп орындалып жүрген күйлер қатарына жатады.

Қой құмалағынан шапан жасатқан салдың бірі атақты **Төлебай сал.** Бұл айтылатын киім де тек жұртқа ерекше көріну үшін қолданған салдар істеген әдістер. Махаббат пен ойын-сауық жолына түскен салдар, сал болу үшін дүниесін аямаған, бар малын әдемі киімге, тұлпар атқа, сәулетті ер тоқымға, қыз-келіншекке тартуға арнаған. Төлебай салдың көптеген шығармалары бүгінгі күнге дейін жетпеген, анықталмаған.

Жайық бойындағы халыққа мәлім серінің бірі **Сейтек Оразалиев** (1861-1933 жж.). Ол Бөкей Ордасында Сірәжін ауылында туып өскен. Орта бойлы, қоңыр өңді, шашы көмірдей қара, көзі оттай жанған қаракөз кең маңдайлы кісі болған. Оның күйлерін бергі кезге дейін

ойнап жеткізген оның досы Науша Бөкейханов. Сейтек күйді бір ғана хан базарына барып жүріп үйренген. Көбінесе Астрахань түбіндегі түркімен күйшілерінен тындап жүріп үйренген. Революциядан кейін шығарған «Еркіндік» күйінде халықтың еркіндік алғанына қатты қуанады. Атақты күйші Сейтек 1923 жылы Мәскеудің ауыл шарушылық көрмесінде болып, қазақ қоймасында әр алуан күйлер тартқан [А.Жұбанов «Ғасырлар пернесі» Алматы. 2002 жыл. 181-бет].

Халық арасында Сейтек Оразалиевтың туған жылы туралы да әртүрлі жаңсақ пікірлер кездеседі екен. Зерттеу жұмысы барысында сұхбаттар мен сауалнамалар нәтижесінде сондай жаңсақ пікірлердің етек алып отырғандығына көзіміз жетті.

Маңғыстауда да талай атақты күйшілер болған, солардың ішінен жеке, ең ардақты күйші **Өскенбай Қалмамбетұлы** (1860-1925 жж.). Ол Жетібай қыстағында дүниеге келген. Әкесі Қалмамбет өнерімен жұрттан асқан аса қадірлі кісі болған. Өскенбай соның жұрт сүйген баласы. Өскенбай – құсбегі, мерген, ат сейіс, зергер болған кісі. Күйді Дәулеталы деген қарт күйшіден тындап, үйренуге соған барып жүреді. Шығарған күйлері Ақан серінің «Құлагері» сияқты аяулы атына арналған күйі «Жирен жорға», «Ақ желең» атақты күй. Өскенбай салдың бұл күйлерін қазіргі таңда да орындаушылар баршылық.

Сонымен қатар, **Дәурен Құдабайұлы** айтулы сал болған кісі. Салдық құрып жүріп, жас күнінде шапырашты елінің сұлу қызына бәйек болып, оны алады. Бірақ, қызға үйленгеннен кейін ол қыз дүниеден ерте кетеді. Сөйтіп алған келіншегі қайтыс болса да, жас жігіт Дәурен сал одан кейін әйел алмауды өзіне ант етіп қояды. Бұл махаббат жолын қуған салдардың бір өзгеше қасиеті еді. Дәурен сал Іле өзенінен өткенде оның алып жүрген жібегінің ұзындығы сонша, оның бір ұшы судың арғы қабағында шұбатылып жататын болған екен. Көптеген күйлерін өзінің марқұм болған жарына арнап шығарады.

Ұлы жүзден шыққан белгілі салдың бірі **Байсерке Құлышұлы** (1841-1906 жж.). Әкесі Құлыш етікші болған. Баласы Байсерке шымыр мықты болып, жеті жасынан домбыра тартып үйренеді. Кейін үлкейіп, салдық өмірге ауысқанда көптеген күйлер шығарады. Соның бірі «Ат ойыны» – атты алдына қойып күй тартуы, оны биге үйретуі туралы. «Жетпіс бұтақ» Алатаудың жемістері туралы күй. 1890 жылы Жетісуда үлкен жұт болып ел қатты күйзеледі. Сол кезде халыққа қиыншылықты ұмыттырып, өзінің күйлерімен халықтың көңілін көтеріп жүретін болған.

Баянауыл әншілерімен қатар шыққан аяулы серінің бірі **Естай Беркімбайұлы** (1874-1940 жж.). Шідерті өзенінің аяқ кезінде ескі Ақкөл болысында туып өскен. Түсі қызыл шырайлы, көзі шегірлеу келген үлкен, отырысы, жүрісі серілердің әдетіндей сыпайы, байсалды, өзі саңлақ кісі. Ән айтқанда өте салтанатты бейнемен, саспай толқынды шалықтаумен келтіретін. Ән айтудың алдында өзіне біраз рух беріп, шарықтай бастайды. Жан күйі толық кемеліне келгенде әдемі дауыспен шалқыта бастайды. Естай өзінің әншілік өнерін бір ғана Жарылғапбердінің қоңырлатып көтеруінен алған. Жарылғапбердіні ол шын мағынасында «әннің ардагері» деп түсінген, оның әніне аса қызыққан. Тамылжытып әдемі қоңыр үнмен шалқыта романтика түрінде айтуы Ақан серіге де өте ұқсас. [Ә.Марғұлан «Қазақтың салсерілік дәстүрі» Алматы. 1991 ж. 73-бет].

Естай сал туралы мәліметтердің көбісінде оның Ақан серіге еліктегені туралы көптеген мәліметтер жазылған.

«Сал» сөзі киімді салпаңдатып кең тігуден шыққан. «Сал», «салпаң». Әрбір салдың шалбарының балағы сондай кең, оған бір кісі толығынан сиып кетеді. Ақселеудің «сал» сөзі «Сал ауруынан алынды» деуі келіңкіремейді. Халықтың әдеті бойынша, өнер иесіне ондай ат қоймайды. Қайта сол «сал аурудың» өзі осы «сал» сөзінен шыққан болу керек. «Атым сал бөксе болып жүр» десе, салды басқан кең киім сияқты атты да ауырлатып жүр дегенді білдіреді. Демек, бұл сөздің өзі салдың киімінен шыққан. Құлағы үлкен кісі мен құлағы үлкен малды да «салпаң құлақ» дейді, о да үлкендікті, кеңдікті көрсетеді. Ілгеріде мысалмен келтірілмек «Серілік», «салдықтан» бүтіндей басқа, ал екеуінің қосылатын жері, екеуі де ақын,

күйші, әнші, екеуіне де ортақ болатын музыка аспаптары. «Сері» сөзі серпілуден шыққан, бой жазу, шалку, асқақтау дегендерді білдіреді» [6, 175]

Қорытынды

Қорыта келгенде, сал-серілер шығармашылығын зерттей келе көптеген мәліметтер жинай алдық. Кезінде өз елінде қадірлі болған, бірақ қазіргі таңда есімдері ұмытылып бара жатқан сал-серілер туралы мәліметтер жинақталды. Олар тек ән шығарумен ғана тынбаған, кейбіреулері айтысқа да түскен, енді біреулері ойын-тойларда өлең-жыр айтқан. Тұрақты театры жоқ кезде, көшпелі халық театрының ролін атқарған. Әнші ақындарға халық «сал», «сері» деген атақ беріп, құрмет көрсеткен.

Ғасырлар бойы қалыптасқан әдет-ғұрып, салт-дәстүрге сай өнердің даму сатысында хас таланттардың өзіндік дүниетанымы, эстетикалық талғампаздығы, табиғи жаратылысындағы ерекше дарындылығы өнердің бірнеше түрін меңгеруде. Олардың әрқайсысы халықтың рухани тұрмысында өнерді насихаттап қана қойған жоқ, әлеуметтік тұрғыда ой қозғап, қоғамдық проблемалар көтерді. Ұлт бірлігін, жерін сақтау, өнерді қастерлеу – ғасырдан ғасырға жеткен сал-серілер өнернамасының негізі болмақ.

Қазақ әдебиеті энциклопедиялық анықтамалығында сал-серілік дәстүрі былайша сипатталады: «Сал – серілік дәстүрі бірте-бірте ұмтылып халық жадында тек Ақан сері, Сегіз сері, Біржан сал секілді өнерпаздарға ғана байланысты сақталып отыр. Сал және серінің айырмашылықтарын тап басып, ажырату үшін де этнографиялық айғақтарды ашып көрсеткен орынды... Серілер таза, әдемі киіну, кербез паңдық мінездерімен өз ортасынан оқ бойы озық тұрады, олар жомарттық, сақылық, білімдарлық қасиеттерімен айналасына өнеге шашатыны, тек өнер жолына беріліп, сауық құрып, аңшылық саясатшылықпен айналысып жүрген. Сал-серілердің топтасып жүріп, ауыл-ауылды аралаған сәтте тұтас ансамбльді елестетеді... Серілер бірдей ат мінуі, бірдей киім киюі, салдардың елден ерек, алабажақ киімі, басындағы үкісі де көшпелі дала артистеріндей әсер қалдырған. Салдардың ауыл сыртына келіп құлауы, қыздардың көтеріп кетуінің белгілі дәрежеде эстетикалық мәні болды, халықтық драма өнеріндегі ойын-сауықтың қызметін атқарған...» [8, 451].

Сал-серілік дәстүр әр алуан өнер өз ортасынан оқшау тұратын өнер адамдарының ел мен жерге деген кіршіксіз сүйіспеншілігінен, ұлттық болмыс-бітімінен, мейлінше сөздік қоры бай қазақ тілінің көркемдігінен бастау алып, «сал» мен «сері» типтерінің пайда болуына негіз болса керек. Адам мен қоғам арасындағы тарихи сабақтастық өткен дәуірден сыр шертеді, адам баласының сана-сезімінің жаңаруына ықпал етеді. Сал-серілерге тән ұлттық сипат уақыт пен кеңістік аясында әр қилы дамып, қоғамның ілгері дамуында дара тұлғалардың ұлттық болмысын жан-жақты көрсетіп, ұлт өкілі ретінде халық арасында болатынын айғақтайды.

Қазір әнші ақындардың шығармашылығын зерттеу тұрақтанып, дәстүрге айналды, идея-мазмұны жағынан қалың бұқара мүддесін көксеріп, халықтық сипат алады, ал көркем түрі мен стильдік жағынан дамып, толысып жетіле береді. Әнші ақындар шығармашылығына талдау жасау арқылы олардың сөз қолданыстары анықталды. Негізінен, барлық әнші – ақындардың шығармаларында құс аттарының көптеп кездесетіндігі анықталды. Оның ішінде аққу, лашын, бүркіт сияқты құстардың аттары ерекше аталғандығын байқауға болады.

Әдебиет тізімі:

Ә.Марғұлан «Қазақтың сал-серілік дәстүрі» Алматы. 186 бет.

Ә.Қоңыратбаев «Қазақ әдебиетінің тарихы» Алматы. «Санат». 1994 ж. 310 бет.

«Қазақ әдебиетінің тарихы» 5-том. Алматы. 2006 жыл. 546 бет.

А.Жұбанов «Замана бұлбұлдары» Алматы. 2001 ж. 439 бет.

Б.Ә.Қарымсақова «Қазақ әдебиетіндегі әнші-ақындар мен күйшілер бейнесі» (афтореферат)

Алматы. 2009 жыл.

Марғұлан Ә. «Күйді ерттеп, әнді мінген кемеңгерлер. Қазақтың сал, серілік дәстүрі».

//Жұлдыз, 1983жыл. №9

А.Жұбанов «Ғасырлар пернесі» Алматы. 2002 жыл. 325 бет.

Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы, «Аруна», 2005, 576 б.

Журнал «ҚМПИ Жаршысы» публикует статьи об оригинальных и ранее не печатавшихся результатах исследований в области социально-гуманитарных, физико-математических, технических, биологических, химико-технологических, экономических наук, по экологии, международным научным связям и т.п.

Решение о публикации принимается редакционной коллегией журнала после рецензирования. Отклоненные статьи повторно редколлегией не рассматриваются.

Статьи публикуются на казахском, русском, английском языках.

Журнал выходит четыре раза в год (январь, апрель, июль, октябрь).

Подписку на журнал можно оформить в любом почтовом отделении АО «Казпочта». Подписной индекс 74081.

Требования к статьям:

Объем текста статьи должен быть от 15000 до 60000 знаков, включая пробелы и сноски (от 0,3 до 1,5 п.л.).

Технические требования к оформлению текста:

Шрифт: Times New Roman, размер шрифта – 12, положение на странице – по ширине текста.

Поля: по 2 см со всех сторон.

Междустрочный интервал: одинарный.

Интервал между абзацами «Перед» – нет, «После» – «нет».

Отступ «Первой строки» – 1,25.

Текст: одна колонка на странице.

Первая (титовая) страница статьи должна содержать следующую информацию:

1. Код УДК. полужирный, положение по левому краю страницы. Присвоить УДК авторскому материалу можно здесь: <http://teacode.com/online/udc/>.

2. *Заглавие*, прописные буквы, полужирный, положение по центру страницы, после УДК.

3. *Ф.И.О. автора*, полужирный курсив, положение на странице по правому краю через строку после «Заглавия».

4. *Сведения об авторе*: ученая степень, должность, место работы, город, страна. Размещаются под Ф.И.О. автора, курсив, положение на странице по правому краю.

5. *Аннотация к статье*. Слово «Аннотация» (каз. «Аннотация», англ. «Abstract»), полужирный, положение по центру страницы, через строку после «Сведений об авторе» Текст аннотации: 500–800 знаков с пробелами, курсив, положение по ширине текста, отступы слева и справа – по 2 см., отступ «Первой строки» – 1,25.

Аннотация пишется на трех языках в следующем порядке: первый – казахский, второй – русский, третий – английский

Ключевые слова (от 5 до 8). Размещаются под «Аннотацией». Фраза «Ключевые слова» (каз. «Түйінді сөздер», англ. «Key words»): полужирный, положение по левому краю страницы, отступы слева и справа – по 2 см., после фразы ставится двоеточие. Сами ключевые слова указываются после фразы «Ключевые слова» в той же строке, через двоеточие.

Ключевые слова пишутся на трех языках в следующем порядке: первый – казахский, второй – русский, третий – английский

7. *Основной текст*. Делится на следующие разделы:

1. *Введение* (каз – Кіріспе, англ. – Introduction)

2. *Материалы и методы* (каз. – Материалдар мен әдістер, англ. – Materials and Methods)

3. *Результаты* (каз. – Нәтижелер, англ. – Results)

4. *Обсуждение* (каз. – Талқылау, англ. – Discussion)

5. *Выводы* (каз. – Қорытынды, англ. – Conclusions)

6. *Благодарности* (каз. – Ризалық білдіру, англ. – Appreciation)

Разделы 3 и 4 могут объединяться, раздел 6 – по необходимости.

8. Разделы статьи должны быть пронумерованы. Оформление заголовков разделов – шрифт Times New Roman, размер шрифта – 12, полужирный, положение по левому краю страницы.

При выделении в тексте отдельных пунктов или списков следует использовать только арабские цифры.

9. *Список литературы* (каз. – *Әдебиет тізімі*, англ. – *References*). При ссылках на литературу в тексте указываются фамилии авторов и год издания (в круглых скобках); например, Кузнецов (1999), или Smith (2003), или Petrov, Johnson (1997). При цитировании источник указывается в круглых скобках после кавычек, с указанием страниц, например (Норт, 1997, с.17).

Список литературы приводится в конце статьи и озаглавливается «Список литературы» – шрифт Times New Roman, размер шрифта – 12, полужирный, отступ 1,25. Сам список литературы оформляется как общий список без нумерации, размер шрифта – 11, отступ 1,25 см. Сначала указываются казахскоязычные источники, русскоязычные источники, затем иностранные, затем электронные ресурсы. Список строится по алфавиту.

10. Оформление таблиц.

Каждая таблица должна быть пронумерована и иметь заголовок. Номер таблицы и заголовок размещаются над таблицей. Номер оформляется как «Таблица 1» («Кесте 1», «Table 1») шрифт – Times New Roman, курсив, размер – 11. Заголовок размещается на следующей строке, шрифт – Times New Roman, размер – 11, по центру страницы. Положение текста в таблице по левому краю.

11. Оформление графических материалов.

Графические материалы должны быть представлены «Microsoft Graph» или «Excel» без использования сканирования.

Графические объекты должны быть в виде рисунка или сгруппированных объектов.

Графические объекты не должны выходить за пределы полей страницы и превышать одну страницу.

Каждый объект должен быть пронумерован и иметь заголовок. Номер объекта и заголовок размещаются под объектом. Номер оформляется как «Рисунок 1» («Сурет 1», «Picture 1») шрифт – Times New Roman, курсив, размер – 11, положение текста на странице по левому краю. Далее следует название – шрифт – Times New Roman, размер – 11.

12. Оформление формул.

Математические формулы оформляются через редактор формул «Microsoft Equation». Их нумерация проставляется с правой стороны в скобках. При большом числе формул рекомендуется их независимая нумерация по каждому разделу.

13. Редакция не несет обязательств по рецензированию всех поступающих материалов и не вступает в дискуссию с авторами отклоненных материалов.

К статье обязательно прилагаются:

– сведения об авторе: фамилия, имя, отчество (полностью), научное звание, ученая степень, должность, место работы (название вуза, организации, факультет, кафедра), рабочий телефон, факс, домашний адрес и телефон;

– рецензия кандидата или доктора наук, доктора PhD (для авторов без ученой степени)

По всем вопросам приема и публикации статей обращаться по адресу:

Қазақстан Республикасы, 110000,
Қостанай қ., Таран қ., 118
Қостанай мемлекеттік
педагогикалық институт,
бөл. №114, 05. Тел. (7142) 53-34-71
E-mail: kqpinauka@mail.ru

Республика Казахстан, 110000,
г. Костанай, ул. Тарана, 118
Костанайский государственный
педагогический институт
каб. №114, 05. Тел. (7142) 53-34-71
E-mail: kqpinauka@mail.ru

ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ САРАПТАМАЛЫҚ-ШОЛУ ЗЕРТТЕУЛЕР

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ОБЗОРНО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

<i>Антаев Ж.Т.</i> , Республика Казахстан в международном рейтинге	3
<i>Арсаяева С.Б., Кусаинова А.Т.</i> Использование педагогических возможностей казахской народной педагогики в решении задач межкультурного воспитания студентов	7
<i>Брагина Т.М., Брагин Е.А., Демесенов Б.М.</i> Некоторые сведения о фауне беспозвоночных улыжыланшикского участка государственного природного резервата «алтын дала»	12
<i>Жаркова В.И., Ермолаева О.</i> Проблема социального лидерства в творчестве Ф.М. Достоевского.....	15
<i>Коваль О.В.</i> Продуктивность использования производных с диминутивными суффиксами в художественной литературе.....	21
<i>Конвисарова Л.А.</i> Повышение речевой культуры учащихся на уроках русского языка и литературы.....	24
<i>Сейсекенова А.Б.</i> Шәкәрімнің көркемдік танымындағы «жар» символы.....	29
<i>Шалгимбекова А.Б.</i> Сущность социально-педагогической поддержки в образовании.....	33
<i>Шумейко Т.С.</i> Реализация опыта АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» в профессиональной подготовке студентов выпускного курса	37

ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ЭМПИРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

<i>Ақжарықова А. А.</i> Бастауыш сыныпта проблемалық оқыту технологиясын пайдалану жолдары.....	43
<i>Алкеева Р. Т.</i> Қазақ тілі сабағында проблемалық оқыту технологиясын пайдалану жолдары.....	49
<i>Сапанова З. Қ.</i> Модульдік оқыту технологиясын пайдалану жолдары	56

ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

МЕТОДИКА И ТЕХНОЛОГИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИН

<i>Аканов Ш.К.</i> Физическое воспитание в педагогическом вузе	62
<i>Самойлов А.А., Полонянкина З.Г.</i> Применение атлетической гимнастики в физическом воспитании студентов КГПИ	67
<i>Филитова Л.В.</i> Формирование универсальных учебных действий в процессе изучения фразеологии в начальной школе.....	69
<i>Шолтанбаева Ғ.Ә., Гайдрик Р.В.</i> Жаңаша оқыту-заман талабы.....	76

ЖАС ЗЕРТТЕУШІЛЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ

НАУЧНЫЕ РАБОТЫ МОЛОДЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

<i>Жабарин Н.А., Ибраева Р.Ж.</i> 13-15 жастағы жас футболшылардың техникалық шеберлігін қалыптастыру.....	82
<i>Дүйсенбай А.С., Қанапина С.Ғ.</i> Жазушы Жүніс Сахиевтің «жасампаздық қиырында» шығармасы тіліндегі мақал-мәтелдердің стильдік қызметі	88
<i>Қонарбаева А., Исенов Ә.И.</i> Шилі ауылының тарихы.....	93
<i>Медетова Н.К., Қанапина С.Ғ.</i> Батыс қазақстан облысы орал қаласы қазақтарының сөйлеу тіліндегі диалектілік ерекшеліктер.....	97
<i>Нурғалиева Н.К., Пархоменко И.А.</i> К вопросу психолого-педагогического сопровождения процесса адаптации студентов-первокурсников к обучению в вузе.....	102
<i>Сайфуддинова Г.А., Қарабасова Қ.М., Сейсембай Г.А.</i> Еңбегі еленбей, елге танылмай қалмай қалған сал-серілер	107

АВТОРЛАРДЫҢ НАЗАРЫНА • ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ	113
--	-----

Компьютерлік беттеу: *С. Худякова*

Түзетушілер: *А. Симонова, К. Байдалы*

Компьютерная верстка: *С. Худякова*

Корректоры: *А. Симонова, К. Байдалы*

Басуға 2016 ж. 14.01 берілді.
Пішімі 60x84/8. Көлемі 10,0 б.т.
Тапсырыс № 0127 Тараламы 300 д.

Қостанай мемлекеттік педагогикалық
институтының баспасында басылған

Подписано в печать 14.01.2016
Формат 60x84/8. Объем 10,0 п.л.
Заказ № 0127 Тираж 300 экз.

Отпечатано в типографии Костанайского
государственного педагогического института